

سندھي ٿري ٿي سڏي

مفرنامہ

گه. ل. ڏوڏيجا

سندو

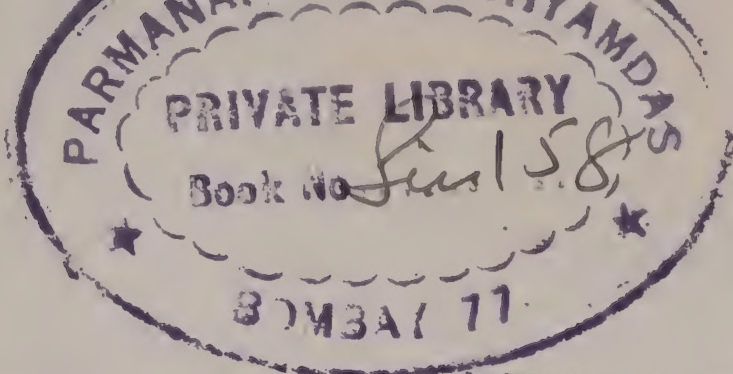

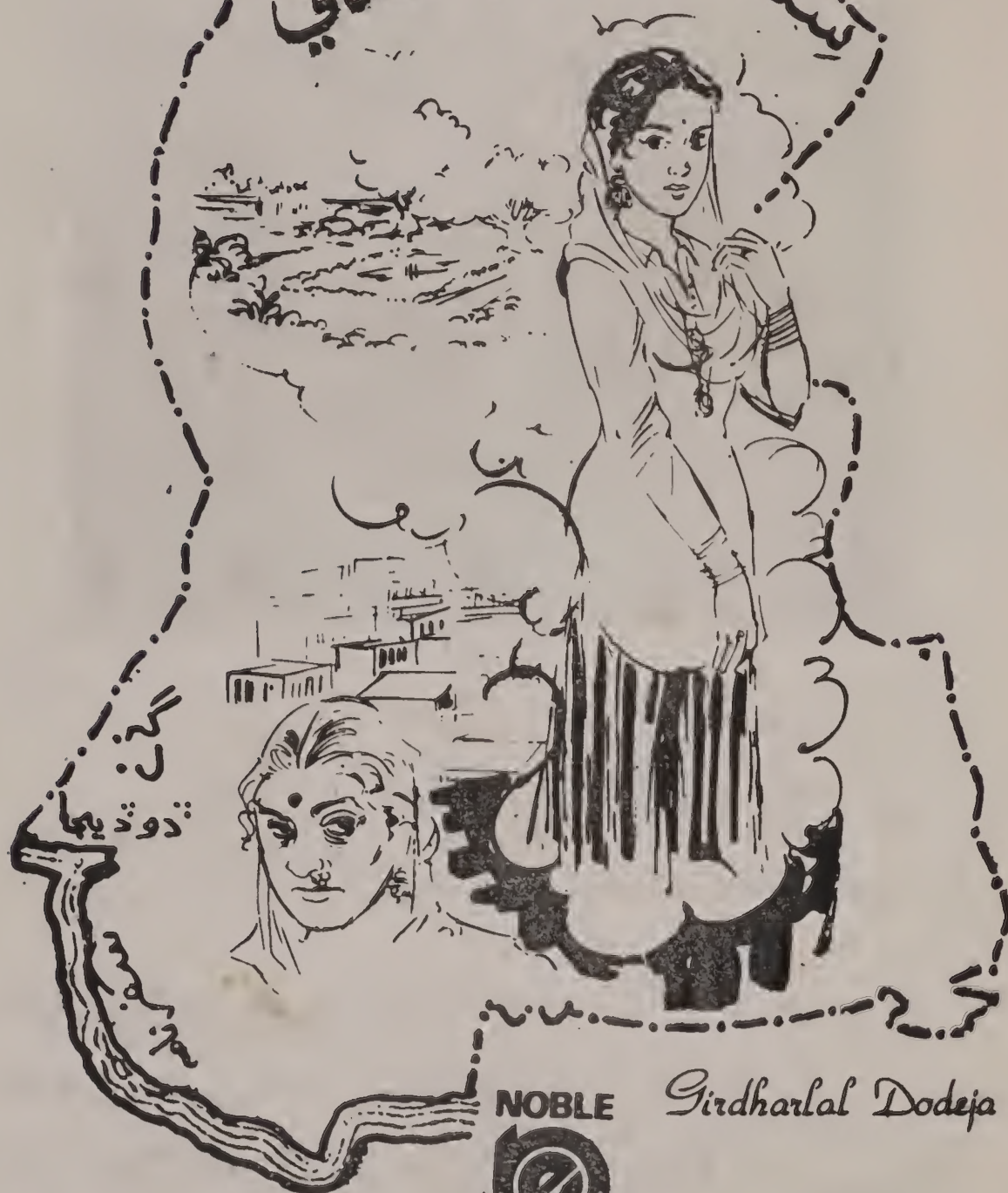

8/2

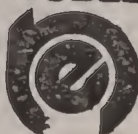
سندھي ٿي سڏي

گن
دوديجا

NOBLE

Girdharlal Dodeja

ار پير ۰

امي، فائز، صاحبان کي .....
اڱري سچ کان بچڻ لاءِ جن
سميه کي بيهاري رکيو آهي!

پاري، دربان، ڏنيءَ جي اڌ صدي اڳ وارين
ڪنيون ڪيل منهن سمرئين کي
پراڻي ڦاٽل بڪرار واري پوئيءَ ۾ پوئي رکڻ سان!

اڄ ساڄن انگ لڳاء جو جنم ٿيل آهي وڃي
هردي جي پيڙا، ديءَ جي اڳي سڀ سڀيل تي وڃي

• سهڻي، سلوڻي، سباجهي، ساڻيه جي سڪ ڀري
ههڄ هرديءَ جي ويوڳ پيڙا ۽ ديءَ جي ڌڻڪندڙ
جوالا کي سڀيل ڪري ڇڏيو آهي.

• محبوب ملڪ جي مٽيءَ ۽ منڙي مهراڻ جي جل
انگ-راڳ کي مڙج ڀري مستيءَ ۾ مخمور ڪري
ڇڏيو آهي!

• باقي ۽ شراب عمرخيام کي نه ٿوري وقت لاءِ
بهشت جو سنگيت مٿي ستر ڪرائيندا هئا، پر مون
مڙائيءَ کي نه سرگب مٿي سنڌڙيءَ جو ستر ڪرڻ
لاءِ نه باقيءَ جي لوڙ پيئي آهي، نه شراب جي،
پوءِ به جنهن سنگيت ۾ کوهيو رهيو آهيان، جنهن
نشي ۾ مخمور سو سون سرن ۽ مٽخانن کان گهڻو
وڌيڪ رهيو آهي.

• شل چرڪال تائين ائين ئي کوهيو رهان ۽ انت ويلي
به سڀيه مٿي ساڻيه جو سدورو نالو مک تي هڃي،
بس... بي ڪا تمنا ناهي!

• پيو جنم به ان ئي موڳي مٽيءَ ۾ وٺڻ ٿو چاهيان.
نه ڪپيم جنم مڙا کان مڪتي. بس، مسڪين مليو
۾ وري وري جنم وٺان ۽ هن جنم جيئن اڌ ۾
وڇڙجڻو نه پوي.

• ٽي سال اچي ٿيا اتان موٽي، پوءِ به اهو ڀل ناهي،
اها گهڙي ناهي، جڏهن ننڍن ننڍن ڳالهين، منين

مٽر سمرتين، هردي ڪنول جي تارن کي. ڇيرو
ناهي، من کي بيچئن بڻايو ناهي.

اهو ڏينهن خالي ناهي جو ڪنهن نه ڪنهن جي
پياس نه بجهائي آهي. سنڌ باري ۾ پڇڻ کان لوڪ
نٿا ٿڪجن ۽ هيڏانهن، ٻڌائيندي ٻڌائيندي مان نٿو
ٿڪجان. گيتا جي پاٽ کان وڌيڪ سک ۽ شائتي

ٿي ملي هن پاٽ ۾. -
قلم بند ڪرڻ لاءِ دوست ڏڙا ڪافي آگره ڪندا رهيا
۽ ڪمزور نظر ۽ بيماريءَ جو بهانو ڏيئي ٽاريعدو
آيس. انته ڪرڻ ۾ اهو به انديشو هو ته ڪٿي قلم

۾ بند ڪرڻ کانپوءِ شايد وطن وسري نه وڃي!
لکمي ڪلاڻي ته اصل لاهي پائي پٺيان پيو. مجبورن
مختصر سفرنامو، 'رچنا' لاءِ رچي موڪليو جو رسالي ۾ ه
۽ ۶ انڪ ۾ ڇپيو ۽ پاڻڪن ڪافي دلچسپي ڏيکاري.
اهو هو رڳو 'ٽريلر'. پوري هڪجهڙو ته هيءُ به ناهي.
ڪاٺ ڪوٽ ڪرڻ لاءِ ڪٿي ڪٿي سلسلو به ٽوڙڻو
پيو آهي. ڪارڻ نه پڇي توهان ته ان ڪڏن ڪوبن
واري رستي ٿان ئي سفر طئه ڪيو.

الگوياريءَ ۾ لکي رهيو آهيان، ان ۾ ڪڏون ڪو به
گهٽ هوندا، اهو انجام رهيو. سينگاريل به وڌيڪ
هولندوس رنگين چترن ۽ ٻڌائين سان.

سو کان مٿي ته رنگين فوٽا ئي ڪڍي آيا آهن مون
۽ رڳو چتر به ٺهرايا آهن. هن ۾ سڀ چتر نه ڏيئي
سگهيو آهيان.

• وستار سان اٺيڪ جن هندن تي وياسين نيجر تي
ڪيو آهي ۽ ٻين پاسن جو مٽاڇرو. جو نٿي
چاهيو ته ٽاليد بڪ بڻجي پوي. ائين ته سنڌ جو
هر ڳاڙو ٻرين ۾ ٻريون پٽڪڙو ٿيندو ۽ ڳوٺ به ايترو
عزيز اٿن جيترو شڪارپور يا ڪراچي، پر سڀني
جو وستار ڪرڻ ويهان ها ته پنهنجين انپوتين سان
انصاف ڪري نه سگهان ها!

• ڪراچيءَ جي ڪلشن، حيدرآباد جي هيرا آباد،
شڪارپور جي شاهي باغ ۽ سکر ساڌپلي جو هن
دفعي. باقي ٿئي جو ٺٽ، ٺٽي سر جي نانگ بلائن
۽ لڪيءَ جي لڪن جو پي دفعي ڍڙ تي ستر
ڪرائيندو سانو.

• پير ديوانا وڦاندا آهن. سنڌڙيءَ جي پير-روڳ ۾
مبتلا مون به ڪٽ ڪٽ وڦليو هوندو ۽ توهان به لڪڻيءَ
جي عمارت، ٻاهرئين آدمبر وغيره جي ڪميءَ طرف
ڌيان نه ڏيئي، بس مٽوالي ميرا جيئن پير ساگر
۾ ڪوهجي وڃو.....

• ۽ هي بيڄل ته باڪاريندو رهندو، ڪوئي ٻڌي يا
نه ٻڌي شاه جي هيءَ جهونگار.....

جاڪ جهونجاڳڙهه ۾ ڪو عطائي آيو،
تنهن ڪامل ڪڍي ڪيڙو، ويهي وڃايو،
تو در آيس راجيا پيا در ڏيئي ٻن،
ڪهان جو ڪماچ سين، سو سڻ سڀا جهي ڪن،
جا مڱ منهنجي من، سا توکي معلوم سڀڪا.

گ. ل. ڏوڏيجا

۸۲-۱-۲۳

شڪر ڪڍاري

سانڌ: چرنجيو هر بخش جو سفر ۾ ۽ سندر نوٽن ڪڍڻ ۾.

آپار: هري موٽواڻي ۽ جو دستخط نڌارڻ لاءِ.
مينگهراج تلويجا ۽ چندر جو سندر چتون لاءِ.

سهڪار: چرنجيو برڪاش جو ڪتاب جي رٿا بيهارڻ ۾.
شيام بنيجا جو چيائي ڏيڻ ۾.
رميش ڀاڻيا جو ڪمپوزنگ ڪري ڏيڻ ۾.

انساه ڏيندڙ: موهن 'ڪلپنا' پگوان ٿڌاڻي، لکمي، هيرو
نڪر ۽ هيرو شيوڪاڻي، راجڪمار چاٻڙيا،
نند جوهرِي، ۽ ٻيا ٻارگو مٿو.

ڪتاب: سنڌ جو سيلاني ڀاڱو ۱. پيرومل مهرچند.

چيائيندڙ: ڏوڏيجا، سنڌي بلدينگ، راجاواڙي،
روڊ ۷، گهاٽڪوپر، بمبئي ۴۰۰۰۷۷.

چيئيندڙ: موهن برانچي 'پام پرنٽ' ٻوٽا ۳۰.

وڪليندڙ: 'نوبل انٽرپرائيزز' شوڪنگا چيمبرس
آپا بلونٽ چوڪ، ٻونو ۴۱۱۰۰۲.

جڳديش بڪ ديوي، الهاس نڪر ۲.

چهاراولي

صفح	مورس	صفح	مورس
۱۴۱	پير محل ۽ حر، پير جوڻ	۲	سنڌي سڀا جهين سان
۱۴۳	سکر براج	۸	سنڌ جو نقشو
۱۵۰	ٻہ هاري	۱۰	ساذ بيلو
۱۵۱	ساذ بيلي جو مندر	۲۹	لئسڊائون پل، روهڙي
۱۵۵	ٺاڪڙو، ساذ بيلو	۴۱	سنڌو مائا، زندهه پير
	اڀسرائون مندر جي		شڪارپور:
۱۵۶	ڀتين تي	۵۸	ڪڇيٽال سئنيما
۱۵۸	گالي مندر، اروڙ	۵۹	لکيدر جو ٿاور
۱۶۶	موهن دڙي جا پتلا	۶۶	هاڻيدر کان هزاريدر
۱۶۹	ٿانگي وارو	۶۹	گنڊهرون ۾ سنڌري
۱۷۶	وطنين کي الوداع	۷۱	اسٽيشن، جيڪب آباد
۱۷۷	لعل شهباز، سيوهڻ		حيدرآباد:
۱۷۷	معصوم شاه منارو سکر	۷۵	گلاس ڪارخانو
۱۷۸	لاڙ ڪاڻو: هڪ مڪان	۷۶	نواب مارڪيٽ
۱۷۹	ٿورني ڪلفٽن وٽ	۹۸	ڊگهو ماڻهو، سيوهڻ
۱۷۹	زندهه پير		ڪراچي:
۱۸۰	پراڻي حيدرآباد	۱۰۴	شو مندر، منهوڙو
۱۸۱	شڪارپور جو نقشو	۱۱۱	نئي ڪراچي
۱۸۲	سکر جو نقشو	۱۲۰	واگهو، منگهي پير ۾
۱۸۳	ڪراچي ۽ جو نقشو	۱۲۳	دامباغ
۱۸۴	حيدرآباد جو نقشو	۱۲۷	ماڊرن مينڪا
۱۸۵	سنڌ - نئي ۽ پراڻي	۱۳۳	ٻوٽن گارڊن
۱۸۸		۱۳۵	امپريس مارڪيٽ

ٻهڙين ڪور اندر: سنڌو ماڻهي ۽
ٻوٽن ڪور اندر: ست سنڌي سندريون

ٻين ڇاپي تي به ٻول ٻيا.....

هن سفرنامي جي چئي ڀارت جي ڪنڊ ڪڙڇ مان ڪيترن پارکو مٿن وڃي ٻي موڪلي آهي انجون ڪجهه جهانڪيون هن ڇاپي ۾ ڏنيون آهن. ڪتاب سان ڪنو ڪتاب رچيندر جي چئي وڃڻ، اسانجي خيال موجب بي جاءِ نه ٿيندي.....

ڀاڻ ڏاڏو بڻجي چڪو ۽ هنجو پتا پوڏاڏو، پر پنهنجي پتا لاءِ اڃا به هو رڙهيون پائيندڙ ڳوٺر ئي رهيو ۽ هيڏانهن هي مرگه، - مريڪا روپي 'سڪيورٽيءَ' جي تلاش ۾ سرگردان رهندو آيو آهي گذريل پنجاه سالن کان! اهڙي سندس زندگيءَ جو وڏي ۾ وڏو مڃول رهيو..... ڪاميابين سان ڀريل ناڪامياب، سک سان ڀري دڪي ۽ ناسازيءَ ۾ لپٽيل تندرست زندگي جيئن ئي دائمي دوند سان جهنگلائيندي هجڻو سست قدم سڄڻ رهيو آهي.

۱۵ ورهين جي عمر ۾ رامائڻ مهاڀارت کان ويندي بلڪ جاسوس ۽ شرت چنڊر پڙهي چڪو هو جو سندس پهرين ڪهاڻي ڇپي ۽ تڏهن کان سروسوئي چاهي لکشميءَ سان آنڪ - مڇولي ڪيڏيندو رهيو آهي، چاهي ڪيڏڻ جو وڌيڪ آند سروسوئيءَ مان ئي مليس!

آرت طرف من جو لاڙو هوندي به انجنيئرنگ اول درجي ۾ پاس ڪيائين. چاهي ٺاهي هڪ خسيس فيوز به نه سگهيو ڪڏهن!

سو کان مٿي الڳ الڳ وڌڻ تي رچنائون
چڻجي چڪس ۽ درجن کان مٿي پستڪ. هنجي هاسيه
مٿه گنڀيوتا پاڻڪن کي پانڻي ۽ گنڀيوتا پريو هاسيه خود
هنڪي! قدرشناسي ۽ لاءِ بيچڻ بطجي لکيائين ۽ قدرشناسي
ٿيڻ تي بيچڻ بطجي پيو!

گرو-چيلواڻ، گنڀندي، جاءِڪ ڀڙو وغيره جيترو
سنڌي سميت جڳت ۾ آهي سو شايد ئي ٻي ڪٿي
هوندو ۽ هي شرت پڳت ان سڀڪان پري رهيو. اڌڪري
'چاوس' جي نظر به مٿاڇس ڏير سان ۽ سوسري پيئي.
سلسليوار، شڪارپور ۽ سنڌ تي 'هندواسي' ۾ ليکي
جاسوسي ناول، طنزي ليک ۽ هاسيه ايڪاڪيون وغيره
وقت بوقت شايع ٿيندا رهيا اٿس. ڪي رچنائون مرهڻي ۽
۾ به اُتو ٿيون اٿس. ناٽڪ به سٽيج ۽ ريڊيو تي آيا
اٿس ۽ انعام به ڪندو رهيو آهي.

آرمڪ سنسٿا جي 'منهنجو بهترين ناول' چٽا پيئي ۽
۾ آزمودگار وڏن مهارت ۾ پيٽ ۾ پهريون نمبر ڪٿي
رڪارڊ قائم ڪيو اٿائين.

هيءَ پوڄي ۾ آرٽي اٿارٽي نه لڳي، اڌڪري هتي ئي
بس ٿو ڪيان.

- شيار بنيجا

هن چالي ۾ ڪجهه درستيون ڪيون ويون آهن ۽
ٻلاڪ به وڌيڪ آهن. غلطيون پوءِ به رهجي ويون
هونديون، جنهن طرف تيان ڪاٺيندڙ نه صرف
شڪرگذار رهنداسين، پر ٿيڻ چاهي ۾ سڌاريون به.

سنڌڙي نئي سنڌي

سفرنامہ (ٻيون ڇاپو)

گ. ل. ڏوڏيجا جي تازي سنڌ ياترا

۲۰۰ صفحا، ۵۰ دراپ چتر، دلڪش ڪوڙ ۱-۰۰

”نئون مهن جي اندر ٻئين ڇاپي جو ڇپڻ ٻڌائين ٿا. هي دلچسپ، پاڻنامو ۽ روچڪ سفرنامو لوڪن کي ڏاڍو پسند پيو آهي.“

ڀارت توڙي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيل پارکو مشن جي راتن جون ڪجهه جهلڪيون.....

”سنڌي آيا سنڌ ڏسڻ“ جي روپ ۾ لکي، ليکڪ

سنڌي ساهت ۾ پنهنجي غير رواجي لکڻيءَ جي طرز سان ڪجهه سنو ۽ ڪجهه نئون ئي جوڙيو آهي. اهڙو

ڪو صفح ڪونهي جنهن ۾ پاڻنامو بطبي رنو نه هجائين

يا هو گدگد نه ٿيو هجي.... ڪماري پوپڻي هيراننداڻي

”شرت جي ’وڏي دادي‘ پڙهڻ کان ٽيهن سالن بعد

منهنجي لاءِ اهڙو موقع بڻيو آهي. ’سبزيڪٽو‘ سفرنامو

لکي پاڻڪ جي دل ۾ داخل ٿي ٿو وڃي ۽ تشبيهن ۽

الٽڪارن مٿان پهاڪا چڻ ٿا. گراهي ڪاٺي مٿان لسيءَ

جو ڀڪ.....“ - چترو ناگپال (بئنگلور)

”دل پڇائيندڙ سنڌ جا اڻ وسرندي نظر آ ۽ يادگيريون

اهڙيون ورنن ڪيل آهن جو مطمئن ٿيڻ کان سواءِ

رهي نٿو سگهجي..... پڙهي ڪري مان به سنڌ وڃڻ

جون تياريون ڪرڻ شروع ڪيون آهن.....“

- لکمي ڪلاڻي (ڪلاڪٽو)

”آخر ۾ ڏنل ڦڙل ڏاڍا وڻيا... ڪتاب جي خوب
شهوت ڪرڻ ڪپي جو ادبي چاشميءَ سان پيريل هي انجو
سفرنامو آهي.....“ - بشير احمد جوکيو (ڪراچي)

”چتر ۽ نقشا هن جذباتي سفرنامو جي اهميت
اڃا به وڌائين ٿا. هتي اهڙا سفرناما لکيا ٿي ٿا جيڪي
- واسديو سندو پارٽي (جڳپور)

”مال چاهي رومال ۾ مالامال. نهايت ئي سلوٽي
سپڪ ۽ سهڻي لکڻي.“ - لکميچند روپچنداڻي (دلهي)
”جدا جدا هنڌن جا سلسليوار ورنن، جڙ ڪنهن
وڏي ڪئنواس تي هڪ وصال چتر ويهي ڪڍيو آهي.“
- گو بند پنجاڻي

”پڙهندي دل پوري ٿي آئي.“ - پير وفا (ميهڙي)
”آديپور ۾ پاسيرو ويٺي، وطن کي ياد ڪندي
پڙهندي پڙهندي سنڌڙيءَ جا سڏ ڪنن ۾ بڙڙ لڳا.“
- هري دلگير

”هن وقت سنڌ جي باري ۾ ٻه شعر ٻوي ٿي هن
محبت ۽ لڳن سان تيار ڪيل ڪتاب مان.“
- ڊاڪٽر مامٽاڻي (ڪنو)

”سنڌي آئين ڪٿان“ ”سنڌ جي سار“ وغيره سنڌڪن
ڪان سواءِ سنڌ تي اڪيچار ايڪ، ڪهاڻيه نه ٿا ڪن
وغيره سڌا لکندو ٿو رهي هي سنڌ دوست لکيل
مجنو! هندي ۽ انگريزيءَ ۾ به پنهنجي سنڌ جي سڳ
ونڊيندو ٿو رهي..... ٺٽي ٺٽي جو ڪو تاحل نه هئو
ساعت خوب جاڳائي رهيو آهي.

حياتي ۽ ۾ ڪامياب ٿيڻ ۽
پرهائڻا سان هلڻ جا سڃا رستا

سال اندر ٽيون ڇاپو ختم ٿيڻ تي
سوامي سوانند رشڪيش (ڊوائين لائيف سوسائٽي)
جو سڪيادائڪ ڌرمي گرنٽ

۶۰۰ کان مٿي صفحا مائٽر ۱۱ ڀڃي ۾
ڊيل ڪارنيگي جي ”هاڻو تون وٺ فرينڊس انڊ
انفلوئنس پيپل“ جي بيسٽ سيلر کان به بهترين. روزمره
جي وهنوار ۾ ڪم ايندڙ ترڪيبيون ۽ تجويزون .....
* اڃا شڪتي ڪيئن ڪم آڻجي ۽ وڌائجي.
* گيان، راج، ڪرم آدي يوگن جي ٿوري ۾ سمجهاڻي.
* ياداشت شڪتي وڌائڻ لاءِ طريقا.
* روحاني ڊائري ۽ پراڻا جو پرتاپ.
پرڪاشڪ: ڊوائين لائيف سوسائٽي، سوا سڌن،
گرو نانڪ روڊ، بھراڳڙهه ۴۶۲۰۳۰.

سنڌي سکڻ لاءِ سولو ڪتاب

ٿي. ٿي. واڌواڻي

ڦٽاڦٽ سنڌي سکڻ جو ههڙو
سولو، سنڌر ۽ سستو ڪتاب ٻيو نه سمجهرون.
هرهڪ صفحو نهايت سهڻن چترن سان
سينگاريل ۽ نهايت ئي سليس نموني سمجهايل.
سالن جي کوجنا بعد وڌيڪ ليکڪ هي
سکيا جو ڪتاب تيار ڪيو آهي.
نهايت ئي اوچي پني جا ۵۲ صفحا
ملھ پوءِ به صرف رپيا ٽي (۳-۰۰)
ڪلاسز هلائيندڙن لاءِ ته بلڪل موزون آهي.

ملندو ۽- واديا بلدينگ، ٻيون ماڙو،

۹، دلال اسٽريٽ، فورت، بمبئي ۴۰۰۰۲۳.

دور پر هڪ رات

۱۰۰۰

چنڊ ناگپال

سچن، پيدان، پيپاڪ ڪهاڻيڪار جي

طنزي قلمر مان ۱۸ عوڻي

اڌائين پيپان هر هڪ ڪهاڻي نوائي وڻين

نوائي مسئلي نه

هڪ ميان هڪ تلوار

وڃار يون

چنڊ

ڪنهن کي نه پڻاڻو

ڪنهن وڃار

ڪٽپڻي گهر آهي

چنڊ عذابت

شروعات ڪمار

شينهن جي ڪل

پيدان

هي نو چا ڪيو؟

هڪ شروعاتي ڪا پون

ڪهاڻي مان دهرائي ٿي

آءُ ڪسي درالو

دور پر هڪ رات

اد - وطن

ورالپ

نر ڪانڪي جتريڪا نر ڪاشن، ۲۰۲۰

۱۰ ميان شيشاڻو دور، ۲۰۲۰

مليدو: - جڳدلس هڪ ڏينھن

الواس نگر ۲۰

تڙيل پڪڙيل ليکڪ - پبلشر رڌا

منه نفعو نه نقصان وارين يوجنائن ۾ ساهت کي
جيئرو رکڻ ۾ اسانجو ساٿ ڏيو ته اسان...

۱. **ڪتاب خريدي اسانجي جوڪم تي:** گذريل
پنجن سالن ۾ ڇپيل پنهنجن ڪتابن جو سٽاڪ ملهه ۽
صفحا لکي موڪليو ته گهربل ڪوانٽي واپاري شرطن
تي روڪ خريد ڪبي رهي.

۲. **ڪتاب خريدي توهانجي جوڪم تي:** ڪوانٽي،
ڪميشن ۽ مدو اوهانجو، پر 'سيل' تي. مدو پورو ٿيڻ
تي وڪيل ڪتابن جا پئسا ۽ ڇپيل ڪتاب واپس ڪيا.

۳. **مٿاسٽا:** سٺي حالت وارا ڪتاب چونڊي اسانجي
ليست سان مٿاسٽا صفحن موجب (بدا اشتهارن واري) ڪبي.

۴. **دان** اسانجي ٿرسٽ کي جيئرو دان ڪندڙ اوڻن
پئس جا توهانجي پسند جا ڪتاب خريد ڪري توهانجي
طرفان توهانجن دوستن ڏرن کي خاص مرقعن تي پنهنجي
خرچ تي موڪلينداسي. دان جو انڪم ٽئڪس لاپ اوهانجو.

۵. **نئون ڪتاب ڇپائڻ:** توهانجو ڪوبه ڪتاب

(فاحش نه) پنهنجي خرچ تي ڇپيو جي انجون ۲۵۰
ڪاپيون اڏوانس ۾ پوري اگهه تي خريد ڪندو.

ڪهڙي يوجنا توهان سان ٺهڪي ٿي اچي يا ڪاٺي

ڦيڙ ڦاڙ چاهيو ٿا ته احوال ڏيندا ته وڌيڪ تفصيل ۽
يوجنا ۾ شامل ٿيلن جو احوال ڏبو.

پستڪ سنڌو

نوبل انٽر پرائيزز، شو گنگا چيمبرس، ٻٽوار، پونا-۲

لوڪرام ڏوڏيجا

- ۳۵-۰۰ وساريو نه وسرون، منهنجو وطن، منهنجا ماڻهو
- ۱۲-۰۰ وساريو نه وسرون..... (ديوناگريءَ ۾ ۳ ڀاڱا)
- ۲۵-۰۰ تلسي ڪرت رامائڻ (جهون ڇاپو)
- ۳۰-۰۰ شريمد ڀاڳوت (پنجون ڇاپو)
- ۵-۰۰ سنڌ جي سار (ٻيون ڇاپو) گل ڏوڏيجا
- ۵-۰۰ سنڌي آئين ڪٿان؟ ” ” ” ”
- ۳-۰۰ ” اپنا اجنبِي ” (هندي) گريجا
- ۳-۰۰ ” لائيف بامي اسٽائيل ” ” ”
- ۵-۰۰ حياتي هون ڏي (ٻيو ڇاپو) ڪلا پرڪاش

پنڪ وچائين شڪ (ڪوٽاسنگره) ريتا شهاڻي ۱۲-۰۰

سنڌي جڳت جي ”مادرن ڊانس بئلي“ سان پريچي ڪرائيندڙ شاعره.

سنگيت مٿي شبنم ۾ ڊائريءَ جا ڪجهه ورق.

نثر ۽ نظم جو پيارو، مٿڙو سنگم.

”گيت رامائڻ“ مرهٽيءَ مان سنڌيءَ ۾ انواد ڪري

”بئلي“ جي روپ ۾ ڪاميابيءَ سان اسٽيج تي آڻيندڙ.

”سنڌي شاعريءَ جي آڪاس ۾ ريتا جي روپ ۾

اڪ نئون ستارو اُڀريو آهي، جڏهنجي جوت مون کي

وشواس آهي، ويندي وڌندي...” (دادا جشن)

پرڪاشڪ: مادرن ٻڪ اسٽال، ايسٽ اسٽريٽ، پونا

۱- ساليه سان سڌڪا

سڄا سارا بڻيه سرڙا!

ڪيڏو نه لنبو عرصو وڇوڙي جو، ويوڳه جو وره، جو...
دام کي نه چوڏهن ورهين جو بن مليو هو، پر مون
آياڳي کي نه هڪان به آڍائوڻو عرصو وڌيڪ مڻهيءَ روپي
مها جهنگل ۾ جدائيءَ جي وره - وياڪلتا ۾ ڪاٺو پيو آهي!
گهو - ڌول جو سميه .....

جڏهن پريان نظر آئي!

افق ۾ سمڻيل سج لهي رهيو هو، جيمن منهنجي
زندگيءَ جو سج سمڻجڻ تي آهي!

سج جا ڪرڻا ڌرتيءَ کان موڪلائي پئي وڌيڪ
لشمان ٿي ٿا وڃن ۽ مان ڌرتيءَ سان ملندي .....

ڪن ۾ شاه جو مڌر سر گونججي رهيو آهي:

’ڏاي ٿيڙم ڏينهن، ڪه جاڻان ڪهڙا پرين،

نيت پرجي نينهن، پلٽيا پارون ڪري.

ٽين جون ۱۹۷۹ جي سدوري، سياڳي، سلوڻي
سالجهيءَ مونکي منهنجي محبوب مٽيءَ سان ملايو آهي!
مدا سهاڳڻ شڪار پور جو سندر سروب پساو آهي.

من ڀرجي ٿو اچي. گل گل ڪري وهدڙ سدا
 واہ، ڏسي من ڀرجي ٿو اچي! پاڻ ڏوڪي ٿو سڳو
 ۽ چل چل ڪري آنسون وهي ٿا نڪرن.....

اچرج ۾ ڀرجي ساڻ آيل چرنجيو منهن لڪڻ ٿو لڳي
 ڪنور هرديهن منهنجي پيءُ کي ڪاڪهي ڏي
 ڇا ويو؟ ويهن ورهين جو جوان پٽ سوچڻ ٿو لڳي
 هنن نرموهي اکين ۾ آنسون؟

جذبات جي وهڪري ۾ سچ پچ ئي ايترو سٿرو وڌو
 ۽ ويندو آهيان. وڏي ۾ وڏي پيڙا به ڏاڍي ڏکيائين
 سان ڏولئمان ڪري سگهندي آهي.

ماءُ سمان پٽيءَ جي ڀرلوڪ پٽارجڻ جي وچوڙي ۾ بيٺي
 ڏٺو هوم ۽ پيو ڏفعو 'وچڙيل' ماءُ سان ملڻ تي هيئن ٺي
 مان 'گدگا جمن' وهي 'سندوء' ۾ ٻوڏ آئي رهين آهي
 سکر جي اُتر-اولهه ۾ ويهن ميلن تي آهي 'سند'

واہ، ۽ اُتان بن ميلن جي پنڌ تي شڪار پورا!
 مٿر جي جيب ۾ سکر کان هٽي پهچڻ ۾ منو ڪلاڪ
 لڳو آهي!

پڇا پھڇڻ جا:

آمرتسر مان صبح جو نوين بجي 'سمجھوٽا -
ڪسپر يس' چئي ٿي!

بمبئيءَ کان جيتري پنڌ ٿي ڪلياڻ، تيترِي ٿي لاهور
آمرتسر - ڪل ملائي ٽيٽيه ميل!

ٽيٽيه ميل جنڪي راجپوتڪ نيتا ڪڏهن ڪڏهن ٽيٽيه
من بڻائي ڇڏن، پر اڄ اهي ٽيٽيه ميل ٽيٽيه فرلانگ
جي پيا آهن، جنهنجو شرف ڀارت جي وديش منترِيءَ
به اوترو ٿي آهي جيترو پاڪستان جي پريزيڊنٽ کي!
ايڪسچينج م صرف ٻه سو ڏوڪر ٿي ڪٽڻ ڏين،
جا به سو ٻٽيه پاڪ رپيا ملن.

آتاري اسٽيشن اٽ ڪلاڪ اندر اچي ٿي وڃي. ريل
اٽ ڀارتي ته اٽ پاڪستاني ڪوچ. ڳاڙها ۽ ساوا ڪوچ!
مهر جي سفيد به هجن ته ٿرنگو جهنڊو بڻجي پوي
۽ ٿرين!

هت انجڻ بدلي پاڪستاني هٿن. لاهور جي فرسٽ
ٽڪيٽ پنجويهن روپين ۾ ۽ ٿرڊ جي ستين ۾ ملي.
ڀارتي سرحد هتي پوري ٿي ٿئي.

مسافرن جا ٽپڙ لاهي پليٽفارم تي رکي، خالي ٿرين جي
شي وٺي، انڪي اڳيڙو چڪي وڃي بيهارن.

پوري اسٽيشن ڪسٽم ۽ بارڊر سڪيورٽي فورس سان
مل رهي. پاسپورٽ چيڪ ڪري، ٽپڙ چيڪ ڪن.

ٺٻڙ چيڪ ڪري جهري جي لالائي ۽ گيسي جي گرمي!
مطلب نه خوب 'گول-ڪريءَ' واري راند کي لائن
ارچڪ - مزچڪ - ڏاڻا - ڌرچڪ - آڳ - پٺيٽڙو - نازڪڙا -
جوڳڙا - ڪاري - ڪڙي - ٻٽي - ڇٽي .....

"سٺ سري اڪال سردار جي!" سڪه آفيسر جڏهن
چڪاس وٺي پوري ٿو ڪري ته ارداس ٿو پايانس،
"اڳوڻو ٻڌاء ڇڏ، سچي پائشاهه! ته لاهور ۽ ڪا ڌرمسال،
ڪو گرد وارو وغيره آهي جتي وڃي لھون؟ ڇاڪاڻ ته
به سو رپيا ڪٿي وڃڻ جي 'هيڏي' وڌي پروانگي جيڪا
ڏيو ٿا، انهن مان نه 'فاءِ اسٽار' هوٽل نه پري رهيو،
بدا - اسٽار لاج جو خرچ به نه پورو پوندو سو سندن تائين
ڪيئن پهچبو؟ چئمپين پڊيائري وٺو بياوي به لاهور
کان شڪار پور جي پڊيائرا کان ڪن هٽندو، سو
وڃڻو ته ٿرهن ۾ ئي پوندو ۽ ان جي ٽڪيٽ لاءِ به نه
پئسا ڪپندا، ڪين نه؟"

"ٽشي بادشاهو، مسڪري هو جي ... " هو به مذاق
انداز ۾ چويٿو 'فاء - اسٽارس' ته ڇا لاهور جون سڀئي
ڌرمسالائون ۽ ٽڪاڻا اسڪيم 'اسٽارس' هيٺ سڌا آهن
ئي آهن، جو ورهاڱي بعد ڪڏهن به ٽڪاڻي ٿري جي
ڇٽ ٿي نه رهي آهي ۽ ... باقي رهي ايڪسچينج جي
اٽڪ، سو مڻهن ڪٿي قيڙيان ٿو ۽ ٿورا ڪهڙا رپيا ثقافت
بدلي وٺ، سهڪل نه لڳين ٿو، پوءِ به ڇا جو؟"

مرومي جو لاپ وٺي هانءَ جهل لاءِ ٻه ٽي سو پيا به
ي ٿو وٺان ...

ٿورا پان، ڪجهه پيرڙيون، ڪاجو، ٿوٺا، ڪارا مرچ،
ٻي وغيره ڪشي نه آهي پر محدود انداز ۾ انڪري
سٽر ۾ خاص دقت پيش نٿي اچي.

سڌي نه ڪو پاڪستان ويندي نظر ٿي نٿو اچي،
وٽو يو. پي. ۽ بهار جا مومن ٿي نظر اچي رهيا آهن.

پنجولي آرٽ فلمس وارن لاهور ۾ فلمون ٺاهيون هيون،
بي، خزانچي، ڀملا جٽ، شيرين فرهاد وغيره.

سي واري ڪمپارٽمينٽ ۾ نهايت ئي روپو ٿيون،
هيون ڳلو ٿيون، منهن مان رت چٽدر ٿي آلو ڪڪ

ريون پنجوليءَ جي ٽائڪائن رمولا، بيگم پارا، نجما
ن نظر اچي اکين کي نڊڪ پهچائي رهيون آهن!

”نميا ڦل“ اچانڪ وات مان نڪري ٿو وهي،
پٽ پڇي ٿو، ”ڇا چيو، ڊڊي؟“

”ڪجهه نه، ڪجهه نه... پنجاب ۾ گهڻا سال اڳ هڪ
کاڌو هو، اهو ياد اچي ويو!“

پٽ کي هاڻي ڪيئن چوان ته هڪڙيءَ حسينا جي
پيءُ جي اُڀار جي پٽ ”نميا ڦل“ سان دل ٿي دل ۾

بي رهيو هوس. سسڪرت ته هن به پڙهي آهي، پر
جيان ”اُونهو“ اُڀياس ڪيل ڪونه اٿس!

”ڪجهه نه چئو ڊڊي، مون کي لڳي ٿو يا نه هي

ٿيئي ڇوڪريون پاڪستاني جاسوس آهن يا نه پاڪستان
جاسوسي ڪرڻ وڃي رهيون آهن. ڏسو نه ڪيئن نه
سڀني جو پاڻ ڏانهن ڌيان ٿيون ڇڪائن!

”انهيءَ ڪري ئي ته جاسوس ٿي نٿيون سگهن
گهٽ - ڇو ڪي ته هميشه پاڻ کي مغرم رکڻو پوندو آهي
سونهن سويپيا ۽ هار سينگار م جيمس بانڊ جي ٺاڪاڻن
جيئن سو بيشڪ لڳي رهيون آهن. مون کي ته لڳي ته
هنن جو واسطو فلم انڊسٽريءَ سان هوندو...“

دن کان به مٿي ڪاري پينٽ پٺن انڇن جي چمڙي
جي بيلٽ م سوگهي ۽ شرير جو مٿيون اڀار ٽائيت ڳلاب
سفيد ٿي - شرت م ۽ ڳلن سان آنڪه مڇولي کيليڊر وڌ
اڀرنگ ڪنن م، پيرن م چمڙي جو لائنگ شو!

اهو ته ٿيو هڪڙي نازنين جو هار سينگار. بيء ڪي
'ٽپيڪل' پنڊجابي وڳو پيو آهي. نهايت اڇي ريشر جو گهرار
۽ چولي. وڪش - اسٽل چنريءَ سان ڀڪيل. ٽين ۽ ج
وار ته بالڪل ڊيسي نموني سينگاريل آهن، پر باقي سمورو
ميڪ اپ مڪمل وڊيشي ڀنگ ٿي! مئڪسي نما فرائ
۽ وڏين ڪڙين وارو سمنڊل، ڪن مٿان ڏنگ ٿي ڳلاب...
ٽنهي آپسرائن اهڙي ڪا سينٽ، اهڙو ڪو عطر لڳايو
آهي جو انجي مھڪه هيترو پريان به مگڙ ڪري رهي آهي!

اُکيون آهوء جهڙيون ؛ نڪ آهي جي ڌار ؛
 مدھن برابر ماھ جي ، ڇا چشمن جي ڇھڪار ؛
 لسن کي لائي لڳي ، چين کي چوڌار ؛
 پستان تھن پريءَ جا ، هئا عجب جئن اُٺار .

سورڳ پھچڻ لاءِ ڪوئي رشي گھور ٽپسيا ڪندو هو
 انڊر آسٽ لڏڻ لڳندو هو ۽ ديوراج انڊر ٽپسيا پندو
 ڪرڻ لاءِ آپسرائن کي موڪليندو هو . ڪٿي هي به ته
 ڪي آپسرائون ناهن ؟ سنڌ روپي سورڳ ۾ پھچڻ کان روڪڻ
 ديون ؟ پوءِ ته هنن کان پري پھچڻ ڪپي ! ...

ياترين جي چڪاس اچي پوري ٿي آهي . ٽي ڪلاڪ
 ٿي ويا اٿن . ڳوٺاڻين زائفائن کي وڌيڪ حيران ڪيو
 وڃي . خاڪ ڪري مٿين مندين جي ڳالهه ٿي . چشمي
 هڪ فريم پگڙ ۽ پگڙ لٽ جي آڌار تي بيٺل هڪ
 ڀر مسلمان چوي ٿو ، ”بتواري ڪي سميه معلوم ٿو ٿا
 ڪهه ايڪه هي قوم لوڻيگي ، آب تو سڀي لوٽ ٿي هئن .
 مون سي پي اوڙ بغير قانون سي به ...“

هيٺي پاڪستان جي سپرد ڪيا ٿا وڃون .
 ٽپڙ ٿرين ۾ واپس رکي پنهنجن آستانن تي براجمان
 ٿيون .

آسانجي فرسٽ ڪلاس جي ڊبي ۾ بيٺو ڪرڻي ڪونهي .
 لسر مان هلڻ مهل هڪ ملٽري آفيسر ۽ هڪ شاگرد گڏ
 هيا هئا ۽ هيٺي هنجو پتو به ڪونهي !

اوپڻوئي هڪ بندرو شخص ڏاڍي ۾ چڙهي ٿو آ
۽ هيڏانهن هوڏانهن جهانڪو بعد چري ٿو. ”گهٻرائو
ڪري ٿو سگهان، پر توهان کي تدڳ نه ڪندس، بشرطيڪ...
” ڪارڻ هوندو آهي تڏهن به نه گهٻرائيندو آه
۽ هاڻي ته ڪرڻي ڪارڻ به ناهي!“ چرانتو. ”
گهٻرائڻ پيو به ته هڪ بندري شخص کان نه گهٽ پر گه
نه گهٻرائبو!“

”ڊرگس کائي جو خفي، عملدار آهيان. آفيم چر
وڃي رهي آهي، چئي رواجي پشيدڇر جي ته چا وڏو
۾ وڏي تيسمار جي به حال ته هوا بند ٿو ڪري سگه
بنده پرور...“

ڪڏي سٽي ڳالهه جي ڳاڙهي کي پڪڙي ٿو. مون
مهل هڪ چياني وڏو ٿر ماس هن لاءِ سوکڙيءَ طور آڻي
انجام ڪري هن مان جند ڇڏايان ٿو. چئي نٿو سگه
نه سچ پچ ئي ڪو آفيسر هو يا ڪرڻي اُناگير!
ٿرين هلاڻ لڳي آهي. هيڏيئر ”نومندس لهند“
لنگهي رهيا آهيون.

سان سان گهرڙيسرار مليري دستو به هلي رهيو آ
نه ڪٿي ڪرڻي ته هي گنيءَ سان هاندڙ ٿرين مان
ملڪ ۾ گم نه ٿي وڃي.

واڳها، پاڪ بارڊر، رت نه ڪا پڪاس نٿي ٿ
ڪجهه ئي منت ساهي پئي، ٿرين هلي ٿي، باقي لا
۾ اُتاريءَ کان به وڌيڪ سرگرداني ٿي ٿئي.

فلمي رسالا، آدي مخزن وغيره ائين چئي ضبط ٿا
ڪيا وڃن ته هن 'پاڪ' ملڪ ۾ سياسي ۽ جنسي
بب تي بندش پيل آهي!

اميتاب بچن سنجي گانڌيءَ جو ڳوٺائي آهي، ديوانند
ي جنتا پارٽيءَ لاءِ همدرد آهي، آءِ. ايس. جوهر
جڻم بدگلا ديس، پڪڙ ناهي آهي ۽ نرگس نهروءَ جي
من تي نير وهائي پارليامينٽ ميمبر بڻي وغيره وغيره
نسواءِ بي ڪهڙي سياست هوندي آهي فلمي رسالن ۾؟
زينت امان فيروز کي ڇڏي هنجي ڀاءُ کي جهليو
هي، گهڻيون ئي يعقوتيون کائي به يعقوب ٻار نٿو ڄڻي
لکهي ته لاچار ٿي جوڻس کي ٻيا در ڪڙڪاڻا ٿا پون،
مڇل ۽ راڪيءَ جو ٻرو حال ڏسي به هيما شاديءَ لاءِ
ار ٿي ٿي وڃي، محمد غوريءَ جيان سترهن پيرا هارائي
سنجيو ڪمار ارڙهين ڇوڪريءَ جي تلاش ۾ ٿو رهي
غيره وغيره 'سيڪسي' ڳالهينون ئي ته هونديون آهن!
... ضبط ڪرڻ جو اصلي ڪارڻ پر ٻيو ئي آهي!

پاڪستانين کي نه صرف هندي فلمن جي 'ڪريز'
هي، پر هتان جي فلمي مخزن پٺيان به جنسي لٽون آهن!
'فلم فيئر' ڏهين رپئي ته 'اسٽار ڊسٽ' وڪامجي
ڏهين!

انهن ڏينهن ۾ ڀارت جا ڏک گهٽ ڀرڻان معتري
بگجيوڻ رام ۽ چونسنگھ ٻئي بيمار هئا، پر پاڪستان ۾
ڪنهن به هنجي خوش خيرو عافيت نه پڇي، هوڏانهن

پروين ٻي نه ڇڏيو، پر ساڌا ۽ آسا پارڪ جهڙين مڌي
خارج الڪٽريسين جي ڪتن ٻلن جي خوش راغي ۽
ٻار ٻار دريافت ڪئي ويئي.

...نيتوسنگهه ۽ رشي ڪپور جي شاديءَ جا فوٽا
ضبط ڪيل رسالن ۾ ڏسڻ لاءِ ڪسٽم آفيسر ميٽراڪو
ڪوبه بهين ٿا نه آسانجي جند ۽ جهٽ ٿي چئي!
ويٽنگ روم ۾ اچي ٽائفيڪا ٿا ٿيون.

پهچ جو ڪارڊ بمبئيءَ پوسٽ ڪري جمبي وڃون
ٿا روڙهيءَ لاءِ ٽوبن جي تلاش ۾.

”سڀ موانتي ڇڏيو“ ڪولي چوي ٿو، ”بابوءَ جي
هٿن کي مگر ٻڙ لڳائڻ جي دير آهي ۽ پيٽي وڃائيندي
روڙهيءَ ٿو پهچايائو!“

پمسا ڦٽڪ تماشا ديڪ! شام واريءَ گاڏيءَ ۾
ڊزويشن ٿي وڃي ٿي.

پير عيسيٰ، پير موسيٰ، مگر ٿا پير پمسا!
ٽرين چٽڻ ۾ اڃا ٿي ڪا پها آهن، ٿنيم مليو
آهي ته چو نه ان جو سد اُپيوگ وٺون؟

روم جي در باهران اونڪرو ويٺل ڪوليءَ ۽ رولس
يگ جي بخشيش مليل لنڊين ٻانهن واريءَ آرام ڪرسيءَ
تي ٽنگون چاڙهي پنڪيون کائيندڙ ريلوي ڪرچاريءَ
کي ائين چئي ته اجهو آيا سي، ٿورو سامان جو خيال
رکجو، ڪسڪي ٺڪرون ٿا.

واپسي ٿاڙگو ڪري لاهوئي لاهو ڏسڻ...

لاھو ٽي لاھور، مست ملتان

لاھور، اڳلو لاھور نہ رھيو آھن. شري رام جي پٽ
لو جنھن ھن شھر کي اڏيو، سکن جي مھاراج رنجيت سنگھ
جنھن جלו و ۽ جوھر وڌايس، انھن جا پويان تہ وڃي
چڪا آھن ملڪ ڇڏي ۽ بچيا آھن وڃي رنگين مزاج
شھنشاھ جھانگير جا بي رنگ، بدمزاج برخوردار!

پنجابين جي رنگين مزاجي، الھڙپٽو ۽ شوخي نہ
جان کيڏانھن گم ٿي ويئي آھي. ھندن ۽ سکن جي
ھلي وڃڻ سان سائي رنگ کي ڇڏي ٻيا سڀ رنگ جنم
نہ ھن نورنگي شھر مان لاپتہ ٿي ويا آھن.

”ٿانگا لاھوري، تہ گھوڙا پشوري!“

”ذرا ھٽڪي... سنڀل کي ڪڙيئي... تسي ما دي...
تہ ڪھين ھم، ڪہ ٿيائون سالادڪھ، ڪي ٺھين چلندا...
بي دي سڙڪ سمجھا ھم... ذرا بچڪي لونڊيا...“
چشڪي دار بوليءَ جي چاٽ چٽيندي اُٺارڪلي بزار
پھچون ٿا.

چاليھ سال اڳ ساڳيءَ بزار ۾ پتا جي ڪنھن آري
سماعي دوست جي گھر ۾ رھيا ھياسين. پنجابي
پارٽيسرٽين کي پاڻ ۾ چوڻيءَ پٽ ڪندو ڏٺو ھوم، اُن
جي ڌنڌلي ياد باقي آھي.

اُڳ واري چهل پهل نه هتي آهي نه مال روڊ تي
 زم زم توب، جنهنڪي ڪپلنگ پنهجي ڪتاب ۾ مشهور
 ڪيو، ميوزم باغران پيشي آهي. قلعي اندر اورنگزيب
 جي اڏايل دنيا جي وڏي ۾ وڏي مسجد آهي. جنهن
 ۾ هڪ وقت سن هزار ماڻهو نماز پڙهي ٿا سگهن.
 اقبال روڊ، لئن روڊ، مال ۽ انارڪليءَ جو بزار پور
 ولائي مالن سان ڀريون پيون آهن پر جيڪا ڳالھ
 وڌيڪ اچرج ۾ ٿي وجهي سا اها جو اڳئين وڏن
 اعظم پٽي، سندس زال نصرت ۽ ڌيءُ بي نظير جا فو
 ڪلي عام وڪامي رهيا آهن.
 اُڃان پٽي کي چڱيءَ ريت دفنايو به نٿا ڏٺا!
 پنجابين جي جرئت کي آفرين ڏيڻ کان رهي نه
 سگهان.
 ڪٿي ٿرڻڪ ڄم ۾ نه اٿڪي پٿون، سو ترو
 واپس ورون ٿا.

* * * *

ڪمال جي ريلوي سسٽم آهي پاڪستان جي،
 ٻڌو هو ۽ هيٺ ڏسڻ جو شپ اوسر مليٿو.
 ڪولين جو رباب ڪنڊڪٽرن کان وڌيڪ ۽ ٿوڊ
 مسافر فرسٽ وارن کان وڌيڪ سٺي وارا!
 ماٿون ٻيو وري ڇا، ته هڪ ئي ڏي ۾ ٽي ڪلاڪ
 در جي لنگهه وٽ، بنا گدين واريون سيٽس ٿوڊ

تہ اندر گدین واریون سیکند ۽ مٿي سمهڻ جي ٻرت،
فرست ڪلاس!

سوڊا-لمپٽ، چانه-ڪيڪ، سٽنڊوچ-آملٽ وغيره
جي آمد صرف پليٽفارم تي ئي نه، گاڏيءَ ۾ به پوري
جوش، و خروش سان چالو آهي.

روڻي کاڌي ناهي، انڪري گرميءَ وچان اُٻڻا اچي
رهيا آهن، سو چيو چورو ڪري، دريءَ وٽ بيهي
آئيسڪريم کائي رهيو آهيان جو پاسي ۾ سيٽ تي ويٺل
پنجابي پهلوڻ ڏاڙهي ٿو، ”اُئي، او موٽي سائين،
آپني سيٽ پر جاڪر ڪا... هماري سر پر ڪيون ڪڙا
هڻ پڪوڙي دا پيءُ...“

تہ ٽڪڙ ۾ آئيسڪريم ختم ڪري پنهنجي سيٽ تي
اچي ويهائڻو ۽ پسینن جو سٿيم بات وٺڻ لڳان.

آخر ٿرين هلي ٿي تہ جهاتيون پائي هيڙ-رانجهي ۽
سوهڻي-مهيوڻال جو ڀريو ڀاڳيو پاڪستاني پنجاب پسڻ
ٿو لڳان!

سهيوڻال (مانڱومري) پهچڻ کان اڳ سڄ به رخصت
ٿو وٺي. سوريه ديوتا وڃڻ جي ٽڪڙ نه ڪري ها تہ
جيڪر سنڌو سڀيتا جي پهرين ڪڙي ”هڙپا“ چڱيءَ
ريٽ ڏسي سگهان ها. منهن اونداهيءَ ۾ صرف جهلڪ ئي
پسي سگهيو آهيان.

سنڌو سڀيتا جي پاسبان هري-پال، هڙپا نگر جي

جڏهن جات پيئي ته دنيا جي اڻها سڪارن ۾ تهاڪو
مڃي ويو ۽ اڻها س جا اڳلا سڀ ڪتاب ڦٽي ڪري،
نئي سر ٻيا لکڻا پيڻ. هونءَ جو پاڻي وينا هئا ته
پراچين سڀيتا سمير ۽ مصر تي اچي پوري ٿي ٿئي،
سڀ ٿيڻيون پت اچي پيڻ ۽ گهڻي پراچين ۽ نهايت
اوچي منزل تي رسيل سنڌو سڀيتا جو ديدار ڪري
هننچون اڪيون چرخ ٿي ويئون.

۱۸۸۵ ڌاري ملتان ريلوي لاءِ لائين وجهندي پٿرن ۽
سرن جي تلاش ڪندي اڇانڪ هن مهان نگر ۽ جو
پتو پئجي ويو جيڪا ڏهن صدين کان زمين اندر ڌڻي
پيئي هئي ۽ گهٽ ۾ گهٽ پنج هزار ورهيه پراڻي هئي.
سنه ۱۹۲۲ع ۾ سنڌ لارڪاڻي ويجهو 'موهن جو دڙو'
لڌو ته اها تصديق ٿي ته هڙپا ۽ موهن جو دڙو هڪ
ئي سنڌو سڀيتا جي دين آهن ۽ راجڌاني هئي 'موهن
جو دڙو' ۽ هڙپا، موهن راج جو اتر ۾ ۽ لوٽل، ڏکڻ
گجرات ۾، مکيه نگر هئا.

ملتان پهچندي پهچندي رات رات ٻه اچي ٿي پهچي.
هڙپا جيئن نه سهين، پر ڪافي پراچين شهر آهي
هي به. ائين نه چون ٿا، پر هلاڪ ڀڳت جي ٻي ۽
هرناڪشپ ۽ راجڌاني هون. مول-آستان جو بود
۾ سڏجڻ ۾ آيو ملتان.

سڪندري جي ڏينهن ۾ ڪافي مشهور هو ۽ چڱيون
ئي جنگيون هن شهر لاءِ لڳيون آهن.

ڳچ صديون اڳ اُتر سنڌ جو مکيه شهر ليکبو هو.
 شهنشاھ اکبر جي جيوئي 'آئينہ اکبري' ۾ بہ
 خوب چرچا آھن هن ملن ۽ مولوين جي موالِي مرڪز جي!
 مغل زماني ۾ ھڏڪي سنڌ کان جدا ڪيو ويو. پوءِ
 ۾ ڪيترين صديون باقي ھندستان کي سنڌ سان ملائڻ
 جي ڪڙي بڻيو رھيو. ھتان جي رھڻي ڪھڻي ۽ ٻولي
 پنجاب کان وڌيڪ سنڌ جي ويجهو آھي.

ملتانِي لھندا ۽ سرائڪي سنڌي ۾ ٿورو ئي فرق آھي.
 بمبئيءَ وغيره وڃڻ لاءِ بہ ھتان ئي وڃڻو پوندو ھو.
 انڪري پاڪستان کان اڳ تہ سنڌين کي سڏيندا ئي
 ملتانِي ڪري ھئا ۽ شڪارپوري شرافن جي ھندي تہ
 آڄ بہ ملتانِي ھندي ڪري سڏجي ٿي.

پري کان ئي رنگارنگي مقبرا ۽ منارا نظر ٿا اچن.
 اسٽمبول جي چٽ تہ 'مني' ڪاپي!

باقي رات ٽونگه وٽونگه جي لھرن ۾ لڙھندي گذاريان ٿو!
 سنڌو، سنڌ جي پوري وچمان اٽڪل ساڍي ٽي
 سؤ ميل وھي ڪراچيءَ ويجهو ڪيٽي بندر وٽ سمند
 سان وڃي ٿي ملي. مھراڻ ڪري بہ سڏنس، پر ڀرست
 ان نالي سان ئي آھي، جنھن سنڌ ۽ ھند کي نالو ڏنو...
 رحيم يار خان وٽ ٿرڻ پيرڪيءَ جو سنڌ جي

سڳند پري زمين تي پير ٿي ٿري!

مڇي ڳوٺ، ڊانڊيءَ، ڏھرڪيءَ، ميرپور ماٿيلي،
 ٻنڌو عاقل وغيره مان ٿيندا روھڙيءَ اچي رسيا آھيون!

سوهشي پي

پرين جي پستان، مونکي جي جهلمديون،

سي نه ٻچنديون.

پلي ڪري آيو، نساڻارو ڏيهان،

سرتين سُر پرائيا، هاڻي هن همدان. (شاه)

جنم پوميءَ جي پنت پاڻي پوڻي سان ڪنو،

آڪاس منڊل ۾ سوري ديوتا به آساڻجي آجيان ڪرو

لاءِ اچي ٻينو آهي جڙ ته!

”ڪوي، سامان اُٿارو!“ پت عادت وس ڪاري ٿو.

”اڙڙ...“ هڪڙي روڪيندي چوانٿو، ”چم، اُڏل

ٿيڙ لاءِ. آسان سوريءَ ۾ سندن ۾ بهجي ويا آهيون،

سندت!“

مروڙي وغيره ٿا ڇڪايون. رٿائونگه روم ۾ ٿيڙ رکائي

ٻاهر نڪري جنم پوميءَ جي مٽي، ڪي مٽي ٿي ٿو لڳايان.

هانءُ ڀرجي ٿو اچي، پر پاڻي روڪي ٿو وکان، ڇو

ماڻهن جو ڌيان پنهنجي طرف ڇڪايان؟ ’سينٽيميٽس‘

جو نماءُ تورو ئي ڪرڻو آهي؟

اڻڻاڻ باڻي ڪريون ٿا.

رٿائونگه روم ۾ پنهنجيءَ سندن ٿي. ٿي. پاڻي

ڪنهن ٻاهر تي نون ڇا، نون ڇا ڪري رهيا آهن.

هاڻي ڪنهن دشوت جي ٿاڻي ٿي مانڻاڻ مٿي آهي!

رشوت جي مهما اُڀرڻ پار آهي. اُنادي ڪال ڪان
هلمدي ٿي اچي ۽ اُنٽ ڪال تائين هلمدي ايندي. ملٽري
راج ۾ به اُن جي ايتري مهما آهي جيتري ڊيموڪريسيءَ
۾. ڪميونسٽن جي به اُن ۾ ايتري شوق آهي جيتري
ڪمپيٽلسٽن جي. صرف نالا الڳ الڳ رکيا ٿا وڃن.
رشوتخورن کي پاڻ ۾ وڙهندو ڇڏي اُسان ٽپڙ ڪٽي ٻاهر
اُٺڪرون. پريان لهندائون پل نظر اچي رهي آهي.
سکر لاءِ آڻو رکشا ڪريون ٿا.

رکشا وارو سموري روهڙيءَ مان گهمائيندو ٿو هلي.
موڙهين سڪوڙين گهٽين مان ڦڙ ڦڙ ڪندي آڻو ڪڍندو
و وڃي. هڪ گهٽيءَ مان ڪوئي ڄت وهڻ تي مٿي
وڻي آرام سان وڃي رهيو آهي ۽ رستو نه ملڻ تي
ڦو واري کي بخيلي ٿي وٺي ۽ ڄت کي ڌڙڪيون ٿو
ٻاڙهي، ”بيٺيا ڏاهري، صبح مرداني خچر ته ائين
ڪليندو ٿو اچين ڄڻ راجا ڏاهر جي هاڻيءَ تي
واري اچي رهي آهي. هٿ پري ڏيڄان ته هٿ ۾ نه
ڪه ڳڏي...“

”وڏيرا، پاڻ ڄت جات ڏاهر ٻاهر کي ڪو نه سڃاڻون ۽
نچو راجا به هي ميان خچر ته راڻي به اهاڻي. مر جي
اندس نه سري جاءِ ڏيندو، نه ته ڏينهن سڄو ٻينو
يون ڄت، ڦوسيرا ڦنڊ...“

هي ته ڄت ٿي! رکشا واري کي چوانٿو، ”تون ئي ۾“

کٽي سدورا، به قديم پٺتي ڪر ته پلي هي ڏيٺ
نڪري وڃي.

”خچر جي پٺ جي اُسي ڪي ٿئي.“ هُو ڏاڍي
غصي ۾ آهي، ”مان جاهدن کي جاءِ نه ڏيندو آهيان...“
”پر مان ڏيندو آهيان!“ چئي ڪري ڪلندي ڪلندي
جنت پنهنجي خچر کي پاسيرو ٿو ڪري.

ڪل ۾ آسان به آٿومبيلڪ ساٿ ڏيون ٿا، ڏيٺ ته آٿو
واري کي به ڪپي، پڙ هُو نٿو ڏي!

پيرن فقيرن، بيدل بيڪس جو هي پراڻو نگر اڄڪلهه
سکر جي دٻڊي هيٺان دٻيل آهي.

نٿي بعد هتي ئي گهڻي ۾ گهڻيون قبرون قبا آهن.
هندن جا ست فقير به هتي گهڻائي ٿيا.

وسط گهوت، سائين ٿيئورام وغيره جا ٽڪاڻا ٿرا
به هت ئي آهن.

’روڙڪ‘ سنسڪرت ۾ چون وڏي پٿر کي. روڙي
به پٿر جيان موڳي، منجهيل پيئي آهي. لوهرِي ڪري
به سڏنس.

سکر جي ڏکڻ ۾ درياه جي ٻيءَ ڀر مٿاهين زمين
تي آهي هي سست شهر، هند هند ننڍين ٽڪرين کان
گهريل واريءَ جا ڍڳ لڳا پيا آهن.

سيد رڪن شاه اٽڪل ست سؤ ورهيه اڳ بکر
چڏي هنڪي آباد ڪيو هو.

سند جي پوين راجا ڏاهر جي گاديءَ جو هنڌ آءُ
 به ويجهو ٿي آهي. قتل، ڀريل، ڀرپاڻي...!
 سنه ۷۱۳ ۾ محمد بن قاسم کان ڏاهر هارايو ته جوڻس
 لاڏي ۽ ٻيون سنڌي سورميون جيئري ٿي چڪيا تي
 چڙهيون. ائين سٽي لڪڙيءَ جو رواج به پهرين سنڌ
 مان ئي چالو ٿيو.

’ستين جو آستان‘ به پاسي ۾ ئي آهي.
 ’وار مبارڪ‘ مسجد ۾ چون ته حضرت محمد جو
 وار شريف رکيل آهي.

آءُ جي قتل بعد سکر، بکر ۽ روهڙيءَ وجود ۾ آيا.
 ڪجهه عرصي بعد بکر به ساسين سکالي ٿيو ۽ هاڻي
 بگي ٿو ته روهڙيءَ جو وارو آهي.

پراچين سنڌ جا ڪنڊهر ائين ته سموري سنڌ ۾ پکڙيل
 آهن، پر روهڙيءَ ويجهو جان تان سرس ٿي آهن. هاڪاڙو
 بدي، سنڌ ۽ راجستان جي سرحد وٽ ڪجهه صديون
 اڳ به وهندي هئي ۽ پوءِ لپت ٿي ويئي. سنڌوءَ جيان
 روهڙيءَ جي آس پاس واري ڳال حصي کي آباد ڪندي
 هئي جنهنڪري چڱائي شهر هن علائقي ۾ اُسريا ۽ اڏاميا
 ٻڌڪي ٿڪري ۽ ونجوت چاهي. آءُ هنن اٽڪل
 ٽي ميل اوڀر طرف آهن.

بنارس ۾ وڃي پراڻ تياڳڻ پڇ ليکيو ويندو آهي
 مٿن سنڌ ۾ ’ستين جي آستان‘ تي پراڻ تياڳڻ کي پڇ

ليکيو ويندو هو ۽ ڪيتريون وڏوائون هتي اچي ستي
ٿينديون هيون. راجا رام موهن راءِ هندستان مان ستي
لڪڙيءَ جو رواج بند ڪرايو ته هي آستان به ڀرپاڻو بڻجي
پيو. هيٺي نمون شادي شده جوڙو مٿو ٿيڪڙ ضرور اچي.
اسانجي رکشا هيٺي لئسڊائون پل تان هلڻا ٿي لڳي.

لاڙائي لئسڊائون

هن پل لهڻا جي به ڪافي روپڪ ڪٿا آهي، جنهنجو
ورنن ڀلي جي 'بليشو' اٽ آر ناٽ' ۾ به اچي چڪو آهي.
وڏن وڏن فرنگي انجنيرون ڪافي مغز ماري ڪئي
پوءِ هتي سنڌوءَ جي ڪناري واري چنڊل ريتيءَ کي
ظابطي ۾ آڻي نه سگهيا.

ششدر ٿي جڏهن هارائي بالهن ڪيائون ته ٿر جي
هڪ ڪچي راضي ناممڪن کي ممڪن ڪري ڏيکاريو.
جتي وڏين وڏين انجنيوري پگن ڪم نه ڪيو اٿي
هڪ اُڻڻڙهيل ڳوٺاڻي ڪاريگر ڪمال ڪري ڏيکاريو.
انگلينڊ آمريڪا جون ڊگريون مڏهن ٽڪينديون ٿي رهيون!
اُن رازي ٽسليڊڙ واريءَ کي ٽٽڪائي ٿيل مست بڻايو.

ڪوي بيوس چيو آهي ته ”قدرت وارا تو سهسين
 سج چنڊ تارا درتيون، ري ٿيڻي، ري ٿوڻي بهاريون
 هن ۽ ...“

هتي هن ڪاريگر جوشيلى جولان پري سڌو ۽ مٿان
 ري ٿيڻي، ري ٿوڻي پل ڪري ڏيکاري!
 وزن اُن پل جو ٽيٽيه هزار ٿن! خوج آيو ماتر ٽيٽيه لک!
 ڪمڇي ۽ جو آڪار ڏيئي، واريءَ کي اهڙا وڙاڪا
 ياريائين جو پٿر کان به مضبوط بڻجي پئي اُها ريتي!
 اڄ تائين پل جو بنياد درياه جي ڌڙڪن، ڌڙڪن
 ن نه ڏڪيو آهي!

باقي فرنگين سو هن نل-نيل جي ڪاڇي اوتار
 مان ور نه ڪيو.

پل جڙي راس ٿي ته انعام اڪرام ته خوب ڏنا ٿوئس،
 هئو-مئو ٿري ته هٿ پير ڪڇي جهنگل ۾ ڇڏي آيس.
 سالن تائين اروڙ جي پيلن ۾ پڙڪندي، انگريزن
 پڙي پڙي پاراتا ڏيندو رهيو، ۽ آخر هڪ ڏينهن زندهه-
 ر وٽ درياه ۾ ٽپو ڏيئي پنهجو اُٺا آندائين.
 چوندا آهن ته پل پوري جي پوري تالي چاڀي ۾ بند
 ل آهي. تالو ڪولڻ سان مٿن ۾ اچي سرن درياه ٽپندي،
 ڪري چاڀي انگريزن، انگلنڊ ۾ وڃي سوگهي رکي آهي.
 رکشا جي گهڙگهڙاهت ۾ به پٽ شونق سان هيءُ
 مانڇڪ وارتا ٻڌي ٿو.

سڪر

۳- سڪر سونهارو

سويل ٿي پهچي ويا آهيون.

نڌيءَ جي اولھ ۾ ٿي روھڙيءَ کان چئن ميلن جي
سڌ پنڌ تي آھي ھي سلاوڻو گل ٿي گلزار شھر!

ريگستان گھڻن ڪشالن سان پار ڪري ان وقت
جي مشهور شھر بکر ويجهو اڙبڻگ درياھ کي چلانگون
ماريندو ڏسي محمد بن قاسم خدا جو 'سڪر' مڃيندي،
'سڪر، سڪر' هونڪاريو هو ته ائين سڪر مان
نالو پئجي ويو- سڪر.

شھر جو نڪ آ گھنٽا گھر- جتي اچي رکشا مان لٿا
آھيون.

سامھون ٿيڻو آھي. اُتي پڪڙ ھلي رھي آھي.
'پرديسي پرستم'.

نالو پڙھي ٻت کليل مشڪ مشڪي ٿو ۽ مان بند ٿيل!
عجيب 'پرديسي' ۾ ھوس! 'پر-گھرو مھمان سڪائي پاڻ؟'
شڪارپور جي 'پرستم' کي چئي ته لکي ھئي ته
مون 'پرديسيءَ' سان سڪر ۾ اچي ملج، پر ھنجو پتو
ندارد آھي. 'پرديسي' ته گھڻا نظر اچي رھيا آھن، پر
'پرستم' ڪٿي آھي؟

'پرستم-پتو' منھنجو ڪونه مليو ٿو ڏسجي ھنڪي شايد.

هندستاني پوست وارن کي ئي صرف چلهائپ جي
ڪه هتي مليل آهي ڇا؟ پاڪستاني ڇو پئتي پون؟
هڃائيندا پاڻهي پرڻ سان منهنجو پٽو...

سند جي هن ٽئين نمبر وڏي شهر ۾ گهڙي ڪجهه
پرو لاءِ وايون بتال ضرور ٿي ويئون آهن. ائين نه ناهي،
آيو مڙس رانجهو، ته هرڪو ٿيو لانهو؟
جي پاڻکي رانجهو سمجهائڻو ته دل هارڻ نه ڪپي.
وٺو به دل وارن جي ديس ۾ اچي ڇا ايترو جلد
دل هاري آهي؟

حيث ناهي اهڙيءَ دل کي؟ 'سمر جنين نه ساڻ،
وٺ حمايتي تنيجو!'

دڪانن جا بورڊ پڙهڻ ٿا ٺڳون. حسيني روڊ تي
ڪه هندو نالو پڙهي اندر گهڙي ٿا وڃون.

بدا جهجهڪ جي وڃي دڪان مالڪ کي چوانٿو،
هندستان مان آيا آهيو، اڏل! شام جو شڪارپور
سنداسي، پر سکر گهمي پوءِ ۽ من ٿو ٻولي ته اهو
سمائيندين به تون ئي!

حقو بکوڻي ٿو وڃي. مدت بن لاءِ ته هيءَ وري
گهڙي آفت جو مان نه مان، مٿن تيرا مهمان! پر
ت ئي سنڌي مهمانوازي هنجي سنسن - رمن مٿان
لب پمجي ئي وڃي.

خوب آجيان ٿو ڪري هو سڪرو سکر پوش!

پت ٿي گهڙياسين، ناني ٿي نڪتاسين!

اوپرو پرديسين کي پنهنجي گهر وٺي وڃڻ، انهن
کي ڪارائتو پيارڻ، شاندار موٽر ۾ پريان اوريان هڻڻ
گهمائڻ. اهو سڀڪجه، مشڪندي مشڪندي سنڌ جو
سنڌي ته ڪري ويو، پر هند ۾ سنڌيءَ کي نه خشن
پر پنهنجي پرين کي به جيڪر چوي ”اڳي ٻڙهو.“
سنڌي مڃڻاڻيءَ جي ساراه جون سرڪيون دنيا
لائين ٿي نه پويندي آهي!

يارهن ورهين جو هوس جڏهن سکر آيو هوس.
انهن ٽي ڏينهن ۾ هيمنون ڪلاڻيءَ کي ڦاسي ڏني،
هٽائون. سهڻي سالار کي سوريءَ تي چاڙهي شهر جي
گرميءَ ۾ اضافو ڪيو هو انگريزن.

ڀڳت سنگهه، وير ساورڪر ۽ چندر شيڪر وغيره
انقلابين جون وير گاتائون ٻڌي هن ڳيڙو جوان به مادري
وطن لاءِ جان نچاڙ ڪرڻ جو سايعو ڪيو هو. اڃا مڃڻ
جي ريه مس آئي هيس پوءِ به سر تريءَ تي ڪٽي نڪري
نروار ٿيو هو ۽ ملٽريءَ سان پڙيل ٿرين اڏائڻ جي
ڪوشش ڪندي پڪڙيو ويو هو...

منزل گاه جو ممڻ به انهن ٽي ڏينهن ۾ متو هو.
مطلب ته ڪافي عرصي تائين هي ڏاندلي شهر سنڌ
جي سياستدانن کي سرگردان ڪندو رهيو ۽ اڄ سياست
مان سنياس وٺي سامانيءَ زندگي گذاري رهيو آهي.

دش پگت و ڀرومل ڀيگراج، ڀيرو علي محمد راشدي،
هندو مها-سيا ۽ مسلم ليگه، کانگريس ۽ جمعت ال عمام،
ساد ڀيلو ۽ سيد ڀيلو... ڪوئي نه ڪوئي جهميلو لڳوئي
ڀيو هوندو هو.

سکر وارا جهڳڙي فساد ۾ ٿي نه، ڏنڌي هنڌ ۾ به پئتي
ڀيل ناهن!

انهن ڏينهن ۾ سکر معنيٰ بسڪيت ۽ بسڪيت معنيٰ
جي. ڀي. منگهارام جو اُٺر جي فود.

بسڪيت وات ۾ جهليل مند مند مسڪرائيندڙ ڳاڙهي
ڳلوئي بالڪ جي اشتهار سان سکر جون ڇا، سموري سنڌ
جون پتيون ڀريون هونديون هيون ۽ اڄ 'جي. ڀي.'
جو ماتر نالو ڪارخاني جي چمپيءَ تي اوباسيون ڏيئي
رهيو آهي ۽ ڪارخاني اندر چيرا!

ائين مسلمانن بسڪيٽن جا ڪارخانا کوليا آهن سهيڻ
پر اهو منگهارام وارو مزو ڪٿي!

جيئن گواليار سکر بطجي نه سگهيو، تيئن مولائيش
منگهارام بطجي نه سگهيو.

هولو، نيوند وغيره حلواڻي ۽ شڪارپور سان لڏي
ويا ته اتان جي جڳهه پوسٽ حلوي جو جس به ساڻ ڪٽندا
ويا، تيئن بسڪيٽن سان ٿيو، نان ڪٽائين سان ٿيو، ڪلفي ۽
۽ لمليت سان ٿيو!

ڪاريگري ۽ ڪاريگر جي اوچتي جدائي ۽ ٻنهي کي

نيساري ڇڏيو. سنڌ ۾ ڪچو مال ته رهيو، پر ڪاريگر جي هلي وڃڻ سان ڪاريگري ئي نه رهي ۽ هند ۾ وڃي ڪاريگر ۾ اها ڪاريگري ئي نه رهي!

گوگل مان مٿرا جهڙي عاليشان شهر ۾ وڃي ڪري ڇا ڪرڻ اهو نت ڪٿ بڻيو رهيو؟ يا هنجي علي وڃڻ سان گوگل جي ڪير مڪڻ ۾ اهو سواد رهيو؟

آگري ۾ تاجمحل آهي. اتان پٽي ڪڍي ڀلي پٿوس ۾ به وڃي هڻبو ته ڇا اهو 'تاجمحل' تاجمحل بڻيو رهندو؟ سنڌ مان سنڌي هند ۾ اچيڻو: هن جا اٺيو، اٺيڃاڻون ۽ ارمان بلڪل بيا ٿا ٿين ان سنڌيءَ جي پيٽ ۾ جيڪو هند مان سنڌ ۾ اچي ٿو.

آگري مان ٿي آسانجو ميزبان به آيو آهي، پروانگي ورتي هٿائين تاجمحل ڏسڻ جي پَر هنجي دلچسپي تاجمحل ۾ نه، پنهنجي گروءَ جي درشن ڪرڻ ۾ هئي. آگري جي ئي ديال باغ ۾ راڌا-سوامي گرو.

پاڪستان ٿيڻ کان ڪجهه ئي عرصو اڳ ديال باغ واري گروءَ سنڌ جا گشت لڳائي ڪافي شش بڻايا هئا، انهن ڏينهن ۾ راڌا سواميءَ جي پياس واري شاخ، جنهن جو ستارو اڄڪلهه بلنديءَ تي آهي، اُڃان زور ۾ نه آئي هئي. نڪي رجيش، گيتا پارتي، سائين بابا، مهيش يوگي يا هري ڪرشن وغيره جو نالو ڌرم-ڪرم جي مارڪيٽ ۾ آيو هو. سنڌين لاءِ پراڻت ڪان ٻاهر وارن

ٽئون جو امپورٽ ورهاڱي بعد بند ٿي ٿي ويو ته لاپ ٿي
 ٿين. وڌيڪ ۽ وڌيڪ منجهڙ ۽ پاڻا ڦرائڻ کان بچي ويا!
 هونءِ هر سال ٻاٻون ٻانڀڻن جي هڪ ٻوڏ سنڌ ۾
 ٿوڪي ايندي هئي ۽ ويساهه وٺي سندن جو چڱو
 صفائو ڪري ويندي هئي. سنڌو جيئن پنجاب مان ٿي
 اچي ٿيڻ هيءُ ٻوڏ به اتان ئي ايندي هئي.

سياسي، اداسين، نوٽڪاري وغيره اتر سنڌ جو
 مارڪيٽ هٿ ڪري ويهندا هئا ۽ سکر ۽ ٻين پنشن وارا
 هيٺين سنڌ کي، جيئن اداسين جو گرو گڏگيشور پنجاب
 کان وڌيڪ سکر جي سڀني وٽ ٿي گذارڻ پسند ڪندو
 هو... هيٺ ٿي ڪوئي اداسين ٿو اچي نه ڪوئي خوشمين!
 هندو يا ته لڏي ويل ساڌو مهاڻائن کي ياد ٿا ڪندا
 هن يا مسلمان پيرن فقيرون وٽ سجدا پويون ٿا رهن.

سکر ۾ هڪ ٺوڳري پير جي درگاهه آهي ۽ ستاويھه ميٽر
 نبي قبر آهي، جنهن ۾ چون ٿا ته عربستان مان آيل ستن
 پيرن مان هڪ دفنايل آهي. هندو هن مقام کي ڪافي
 سچن. سيوهڙ ۾ هن وقت جيڪو اُن فٽو مجاور آهي،
 اُن جي ته هن ستن پيرن اڳيان ڪابه هستي ئي نه ٿي!
 باقي ڇهه پير ٺٽي، روهڙيءَ، حيدرآباد وغيره ۾
 پوريل آهن.

راجا وڪرم جوڌرمي آستان راجا ويو مندر به ڊگهي.
 هتي هر سال ميلو لڳي.

آدم شاه جي ٽڪريءَ تي اُچڪلهه ڪافي شهاڙو آدم
وسي ويو آهي ۽ سو فوت لئسو جنهن ٺهڻ ۾ ۱۲ سال
لڳايا اهو معصوم شاه جو مدارو بلڪل معصوم ڀاسي
رهيو آهي!

ليو - ڪس پارڪ ڪي ليو - ڪس پارڪ ڪري جوان -
جوانڙيون سڏن ۽ عشق محبت جي ابتدائي تعليم حاصل
ڪن. هتي ڪافي سندر بدگلا ۽ باغ باغچا ٺهي ويا آهن.
لمر جي چاڙهي، پراڻو سکر، ماريچي هزار پاهي شاليمار،
ريجنت، لشاط، پٿر اڏاڻيز وغيره تيتڙ به رونگهه ڏسي
ٿا وٺون. پاڪستان انٽروڪانٽيننٽل فاءِ اسٽار هوٽل به!
ڪانءُ جي اک ٿي نڪري.

اوطاق ۾ اچي ويهون ٿا ته مڙ ڏينهن ٽري ته پوءِ
پير پيرين پاسن لاه نڪرون. سکر - راج، بکر، زنده پير،
ستين جو آستان وغيره.

اوطاق ۾ اٿلئون جي هندستاني فرج ڏسي عجب ٿو
لڳي، پر معلوم ٿو ٿئي ته پاڪستان ۾ گهڻي ڀاڱي آهن ٿي
هندستان جون ٺهيل فرجون. هندستان مان پهريون
افغانستان وڃي، نيپال وڃي يا ايران وڃي ۽ پوءِ هتي
اچن. سڌو ڏنڌو ڪرڻ سان بهي ملڪن جي اهم ڪي
نيس جو لڳندي! پاڪستان مان به ڪيتريون شيون
خارج ڪري کاڌي پيتي جون ائين گهمي ڦڙي هندستان
ٿيو (ن) بهيڙ.

اُناج، سڪي ميو، ٻسارڪي وغيره جي ڏنڌن
 مٿان اُڃان به هندن جو قبضو آهي ڇاڪاڻ ته ساڪرو
 ته گهڻي ڀاڱي ڇڏي ويا آهن باقي ٻيڙ ڳوٺ، خٽپور ۽
 ٻيٽ ٻسگردائيءَ وارن اچي هٽجي جڳهه والاري آهي.
 ڪپڙو، ريڊيو، ٽي. وي. و. و. ۽ ڪتابن، ٻي ۽
 اسٽيشنري وغيره جي ڏنڌن مٿان مهاجر غالب پيل آهن.
 ننڍيون انڊسٽريون پنجاڻي ٿا هلائڻ ۽ وڏيون ڪوچا ۽
 بوري. ٿرونسپورٽ سرحدي پٺاڻن جي هٿ ۾. ڪلو
 ڊنگري ۱۵۵ رپئي، جي-ري ۱۲۵، پستا سؤ رپئي،
 ڪشمش ۲۰، باداميون ۶۰، نيزا ۲۵، ڳچيون ۲۵۰ ۾
 ملن ٿيون!

مني اسپن، ٽڪسين، اسپن وغيره ملڻ جو ڪافي
 سنهڄ آهي هن اُتر سنڌ جي مرڪز ۾. چوويهه ٽي ڪلاڪ
 پنجاڻ، ڪوٽڙيا، پشاور ۽ سنڌ جي اوسيرن پاسن
 شهرن سان اُچ وچ چالوئي آهي. حيدرآباد ڏانهن ته
 پنجن پنجن مٿين ۾ ڪونه ڪو واهن ايندو ويندو ئي
 ٿو رهي.

نان - سنڌي پنهنجن اَلڳ ڏنڌن، اَلڳ بزارين، اَلڳ
 ويس وڳن ۽ اَلڳ ٻوليءَ ڪري هتي ڏيڻ، پر اَلڳ
 وجود قائم رکي سگهيا آهن. گراهڪن جي سنڌي سمجهي
 ته وڃن ٿا پر پڳل ٿل سنڌي ايندي هوندي به ڪٿي پوءِ
 نه جواب اُردوءَ ۾ ڏيڻ پسند ٿا ڪن.

ڪتابن جي هڪ وڏي دڪان تي چڙهي ٿو وڃان
 سنڌي ۽ ۾ معياري ڪتابن لاءِ پڇان ٿو. پهرين ته ٽائڙ
 جي ٿا ڪن پر پوءِ الائي ڪهڙو خيال ٿو اچين ۽ هڪ
 مٿئين طاق تان سنڌي ادبي بورڊ جا ٻه چار مدي خارج
 ڪتاب ڪٽي هٿ ۾ تڙائڻ ٿا. ڪتابن مٿان چڙهيل مٽي
 به مان ئي صاف ٿو ڪريان! ٻيهر ڪنهن ڪتابن جي
 دڪان تي لٿو چڙهان. پاڻهي شڪارپور ۾ يا ٻي ڪٿي
 ڪنهن سنڌي ڪتب فروش جي دڪان تي چڙهندس ...
 جتي سنڌي ڪتابن مٿان دڙ جمع ٿيل نه هوندي ۽
 مالڪ منهن ۾ سولڊ پائي نه وينو هوندو.

رازدار اُلداز ۾ نئي متر کان پڇالتو، ”هتي ڇا ٿو جڻ
 به ڦاٽي جي پڪڙي ڪوڙ ٿي سٺا ست ڪورا هٿن؟“
 زوردار ٽهڪ ڇڏي وراڻي ٿو، ”تيليءَ مان ٽپ
 ٻڌائڻ ته ڪو اخبارن وارن کان سڪي! ٽوهان وٽ جئين
 پبلڪ کي ’سڌارڻا‘ لاءِ ٽئڪس جون ’ريڊس‘ وجهن،
 تيئن هتي ٽئڪا هٿن ..“

”پارڻ سوڌو ته جڳ سوڌو، نازن سان پليل مهنجي
 پنيءَ کي لهر نه لوڏو!“

*****

اُڻا ٻڌا ته ڏاڍي لڳي پيئي آهي شڪارپور پهچڻ جي،
 پوءِ به سکر جي آس پاس وارن هنڌن جو ته ٽڪڙ ۾ ديدار
 ڪرڻ لاءِ نڪري ٿا پئون.

بَڪَرُ

بکر، بکیر

اڪبر جي ڏينهن ۾ اتر سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ،
اڄ سکر ۽ روهڙيءَ جي وچ ۾ درياھ جي ٻيٽ ۾ هڪ
ڏاٻو، نڌاڪو ٻيٽ.

ارغون راج ۾ اڏايل قلعو به ائين ڀنڊ بڻيو آهي.
ڇوڻي تي پوليس وارو جيئن چوڏو ل تي ٻڌو هوندو
آهي، ٻيٽ ۾ بکر جي ٽڪري به ائين بچي پئي آهي؛
اتر ۾ اٽس سکر ته ڏکڻ ۾ روهڙي. اولھ ۾ ساڏ ٻيلي جو
ته اوڀر ۾ زنده پير جو ٻيٽ!

الور ڦٽو ته بکر اُسرِيو. بکر ڦٽو ته سکر اُسرِيو.

بکر تي ٺالو نهايت دلچسپ نموني پيو جو چون ٿا ته
عربستان مان سيد مڪي هت پهتو ۽ سندس ماڻهن
پڇيس ته مال ڪٿي لاهيون؟ انهن کي چيائين، ”جتي
صبح جو ڍڳي جي رڻپ ٻڌو.“ ”عربيءَ ۾ صبح کي
’بکره‘ چون ۽ ڍڳي کي ’بکر‘. سو هتي رڻپ ٻڌي
مال لاٿائون ۽ ائين شهر ٻڌو ۽ ٺالو به پئجي ويو بکر.

’سکر بکر وچ ۾ لال جندو.“ جند پير عرف زنده پير
جو مندر سکر ۽ بکر جي وچ ۾ آهي.

نرندلا پير

زندہ - پير جوان کين خواجہ خضر

خواجہ خضر جو ننڍو بچت روھڙيءَ ۽ بکر جي وچ ۾ آھي. خضر جون ڀائڙيءَ کي ۽ چچنامي موجب الور جي دلوراءَ ڪنھن سھڻي چوڪريءَ ۾ اُڪ رکي تہ ھنجي پيءُ خواجہ خضر کي پڪاريو. جنھنجو نتيجو اھو نڪتو جو درياھ الور کان رسي ھن طرف وھڻ لڳو ۽ ائين پھرين بکر ۽ پوءِ روھڙيءَ ۽ سکر اُسريا.

ھندو وري اڏيو لعل ڪري پوڄن. سنڌ ۾ پيا به ڪيترا آستان آھن جنجا الڳ الڳ نالا رکي ھندو چاھي مسلمان پوڄيندا رھيا آھن.

سمي بوگر سنڌ کي سان ڪري لال سائين ۽ نصرپور وٽ درياھ ۾ ٽپي ڏني ۽ ھن ھنڌ اچي ڀائي پرمانيءَ جي بيڙيءَ کي ٻڌڻ کان بچايائين تہ سيٺ اُن ياد ۾ ٿان ٺھرايو.

وڏن جي وڏي مھما نہ تہ نصرپور ۽ زندہ پير جي وچ ۾ ڏيڍ سؤ ميلن کان گھڻي فاصلو آھي ۽ اھڙي جھڙي جو ڪر ناھي ايتري لڳي ٽپي ڏيڻ...

سنڌو ماڏا جو چتر

سڪو جنده پير پراڻي سکر ويجهو هندن، مسلمانن
جي ڪت پت ڪري ٺهرايو آهي.
آخرين سواس ڳڻيندڙ هن پوتر آستان کي ٿڌي ٿوڻي
پراڻ وجهڻ جي ڪوشش ٿي رهي آهي.
ٿان، چاهي آسي پاسي جي زبون حالت ڏسي
وشواس ئي نٿو اچي ته هي ئي اهو مشهور ۽ ڌارمڪ
چاهي اٿها سڪ آستان آهي جنهنجي باري ۾ هيٺرو
ٻڌو آهي!

***

ٿاڪ منجهند جو ڪناري چوري،
ٿڪ ٻڌي ٿي ٿڪ ۾ جانچي
سڀني تان ڪجهه ڪپڙو سيري،
جوڀن کي ٿي لڪ ۾ جانچي.

(منظور)

شايد شرتانجلي پيش ڪ-رڻ جو اهو نئون طريقو
مهاجرن اچي شهر واسين کي سڃاڻيو آهي!

پنهنجي زماني جي برڪت وڪيلن مان هو ديوان ۽
سند-هند جا وڏا وڏا بئوسٽر به هن کان ڪن هڻندا هئا.
مزمان خاني واري لئبرريءَ ۾ بيشمار ڪتاب هئس ۽
اڄ سموري حويليءَ ۾ هڪ به ڪتاب نظر نٿو اچي.

مزمان خاني ويجهو گڻپيش مندر آهي، جتان گڻپيش
چترتئيءَ تي جلوس نڪرندو هو. اڄ اهو مندر ته رهيو
ناهي، پر گڻپيش جو پٿر جو بت يتيم حالت ۾ اڃا
براجمان آهي.

پرين عزيزن وٽ لٿا آهيون. حويليءَ جو ڳيل حصو
هڏن جو آهي.

ٽپڙ ڪافي وڏو آهي، پوءِ به کلي دل سان آجيان
ٿئي ٿي ايڪٽيه ڀاتي هڪ چله تي آهن ۽ ٽين چئين
مهني هڪ اڌ ڀاتي وڌندو آهي.

چوڪراءِ مرد هٿ ملائي ۽ پاڪر ۾ پيڪري آجيان
ٿا ڪن، باقي هڪ جهلڪ پسي، ننڍيون نينون ۽
نوڪرنينون پوليءَ ۾ منهن وڌيڪ ٿيون لڪائي ڇڏن!
سوالن جي بوجار لڳي ٿي وڃي.

هيترو ڪجهه جو مون کي پڇڻو آهي، اهو اُٺي ئي
ٿو رهجي وڃي ۽ ٻئي ٻيءَ پٺ نيتائن جيئن پريس
ڪانفرنس ۾ رنڀجي ٿا وڃون!

دٺو ۾ خوب ڦيما ڦيما آڻي اڳيان رکيا ٿا وڃن.
وٽس آهيون ۽ سي ٻي پٽائشي ۽ راتاسوامي به ٺاهيون،
ٻڌي به وشواس ٺا ڪن!

کاڌي کان وڌيڪ آڻو پنهجي گهر جي درشن
ڪرڻ جي آهي. کائيندو ته ۴۸ ورهين کان رهيو آهيان،
پو پنهجي جنم اسٿان جو درشن ته هيٽون ورهين
کانپوءِ ڪري رهيو آهيان، اهڙي حالت ۾ ڀلا کاڌا پيئا
ڪنهن کي ٿا سڃهن؟

رات جا ڏهه وڃي چڪا آهن، پوءِ به ميزبان جي
پٽ کي ساڻ وٺي نڪري ٿو پوان. هنکي چوان ٿو،
”دلبر، هن اونداهي رات ۾ مان هلندس ۽ هلي توکي
پنهجو گهر ڏيکاريندس...“

پوسٽنس، انگريز، اتهاسڪار، ڏيڍ سؤ ورهيه اڳ
جڏهن هت آيو هو ته هي شهر ايشيا جو وڏو واپاري
مرڪز هو ۽ هتانجي شاهي بزار ۾ هن لادن جي باند
ستريت کان وڌيڪ چهل پهل ڏئي هئي.

شرافي بئڪنگ جي هيڊ ڪوارٽر هن بزار ۾ روز
لکن جي ڏي وٺ ٿيندي هئي!

قافلي وٽ خراسان، سمرقند، يارقند، بلخ، بخارا،
بلوچستان وغيره جي مالن سان سٺيل اُنن جا قافلا اچي
بيهندا هئا. هاڻي هڪ اڌ توڙو اوباسيون ڏيندو نظر
ٿو اچي.

۴- سر ڳم جي الڪاڀور کان سوائئي

شڪار ڀوپر

گوڏول جي ويلا!

پنهنجي منڙيءَ سان اچي مليو آهيان!

ها، جنمي به اها، منڀار به اها ته محبوب به اها۔

شڪار ڀوپر، شڪار ڀوپر۔ ۽ شڪار ڀوپر!!!

منهنجي اڏيرتا ڀانڀي، سکر کان ئي مٿر پنهنجي

ولائي جيپ کي تڪو ڊڪايو هو.

عمر جي بند مان آزاد ٿي ماروئي نهايت ئي تيز

ڊوڙندڙ اُن ئي سوار ٿي پنهنجي ملڪ لاءِ نڪتي هئي،

ڀوپر به اُن جون ۽ جي رفتار ۾ رڙهندو محسوس ٿيو

هوس، ساڳيءَ ريت مون کي جيپ اُن جي رفتار ۾

رڙهندي نظر اچي آهي!

يشتن وسن مٿر سان ڳالهائي ته رهيو آهيان پر ۱، ۲،

۳، ۴ ۽ ۷۰ ڪلوميٽر پورن تي چٽ ته ماضيءَ جون فلمون

اکين اڳيان تڪڙو اچي غائب ٿي ٿيون وڃن...

چوندا آهن انت ويلي زندگيءَ ۾ ٿي گذريل گهڻائون
 ڏٺا اينديون آهن. منهنجو به ڇا انت اچي ويو آهي؟
 'جنميءَ' سان ملي جي پيو جنم ملي رهيو آهي ته
 ن جنم جو ڀلي انت اچي...!

فضا خوشنما آهي.

لڪي ڳوٺ کان اڳيرو واڇوڙو به ڪيچل مڇائڻ جي
 ڪري رهيو هو، پر سنڌ-واه تائين پهچندي پهچندي
 ايو منڊل ۾ اهڙي مٿر مند ماناڻي اچي ويئي آهي،
 اهڙي منهنجي هڙدي ڪنول ۾!

ميرو، مايوس، منجهيل واھ جو ڌيميءَ گتيءَ سان
 ملندڙ پاڻي پٽت پاوڻي گنگا مٿيا جي جل کان به
 ڌيڪ ڀوتو تو لڳي.

لسرائيل تلاڙ ۾ ترڳندڙ مڇنهن مانسورور ۾ موٽي
 ٻڌندڙ راج هنس کان وڌيڪ موهيندڙ پاسيون آهن...
 ديوان مرليدر پنجابيءَ جي حويليءَ ۾ اچي لٿا آهيون.
 شڪارپور ميونسپالٽيءَ جو روح روان ته هوئي
 ديوان، پر شهر جي بهبوديءَ لاءِ هن ڏاڍا ڀاڙ ويلي.
 راج ديوان جي حويلي نهايت ئي زبون حالت ۾
 بڻي آهي.

گند ۽ سمر جا ڏير ائين ته پوري شهر ۾ لڳائي پيا
 هنن پر هت جان تان سوس ٿي!

سکر بئراج، سنڌ قرضدار

سکر براج

لئنسڊائون برج جي دنيا جو انون عجائب آهي ته
هڪ ميل ڊگهي هيءَ لائڊس بئراج به گهٽ اسرار ناهي.
سنه ۱۹۳۲ع ۾ جڏهن نهي راس ٿي ته خرچ آيو ساڍي
چار ڪروڙ ۽ سنڌ جو ته حال ڏيوالو ڪڍي ڇڏيائين.
لنڊن ۾ گول ميز ڪانفرنس ۾ ور ور ڪري ميز تي
مڪان هٽندي محمد علي جناح گانڌيجيءَ کي چيو هو،
”مسٽر گانڌي! بمبئي وارن ۾ ته تنهنجي پڪري پالڻ
جي به سگهه ناهي، سو هي سکر بئراج روپي اچو هاڻي
ڪٿان پالي سگهندا؟ انڪري پلائي جاڻين ته سنڌ
کي بمبئيءَ کان ڌار ٿيڻ ڏي ته پنهنجو اڻو ڪٿو وڃي
پاڻ جاڻن.“

۽ اچي ويو گانڌي بابا ڳالهين ۾ قاعدي اعظم جي!
سنڌ جو ڏيواليا پرائنٽ بمبئيءَ کان ڌار ڪري بمبئيءَ
جا مرهٽا ۽ گجراتي ليڊر ڪڍيون مارڻ لڳا.

ڪاش ڪوئي دورانديش جناح جي چال سمجهي
سنڌ کي بمبئيءَ کان ڌار ٿيڻ نه ڏئي ها ته سنڌ جيڪو
پاڪستان ۾ وڃڻ کان بچي پئي ها..... اڃا به چئجي
ته پاڪستان ئي نه بچي ها، خُش، لکيو لوه للات جو
مٿيو ڪيم مٿي!

چهاهت در آهن هن ادبت بئراج کي، جتان ست
 ۵ ستن سهاڳڻين جيان نڪري اتر سنڌ جي بئراج
 مين کي هريو ڀاڳيو ڪن ٿا.

۱۸۴۳ ۾ جيئن ئي انگريزن سنڌ جيتي ته هن بئراج
 ۾ ٺاهڻ جي رٿا ۾ لڳي ويا. جوشيلاي سنڌوءَ جي
 ٽييءَ کي ضابطي ۾ آڻي ريگستان کي آباد ڪرڻ لاءِ
 نيروئي ٽپسيا ڪرڻي پيئي هئي فرنگين کي!

وچ سنڌ ۾ تازو حيدرآباد-ڪوٽڙيءَ وٽ به بئراج
 هي اٿائون ۽ ڀلي اُن تي هن کان به گهڻو وڌيڪ خرچ
 ٿيو آهي، پوءِ به سکر بئراج جو شان نرالو آهي. سنڌ
 ۾ هي مکيه ”لنڊمارڪ“ هڪ يادگار بڻجي چڪو آهي.
 خيرپور، نواب شاه، سکر وغيره ضلعن جي بيبابانن کي
 بيبابانن ۾ هن بئراج بدلي ڇڏيو آهي ۽ بئراج ريتلي زمين
 سنڌوءَ جي ستن واهن ۾ روپيلو سنان ڪندي نورنيءَ
 بئان خوشحال ۽ هري ڀاڳي بڻجي پيئي آهي!

* * *

ڏينهن ڪجهه نريو آهي. شڪارپور جو هيٽر وڌيڪ
 ظاهر ٿيو ڪيو وڃي. سڌيلي کي ٻي دفع لاءِ رکي ۽
 زبان جي ڪيتري به آگرهه ڪرڻ تي نه رڪجي
 ڪري ٿا پئون پنهنجي محب سان ملڻ لاءِ.....

”ڏني ڏينهن ٿيام، ڪوه جاڻا ڪهڙا پرين؟“

سهسين سج لهي، واجهائيدِي ويام،

تئين سال ٿيام، جنين ساعت نه سهان.“

نوانوي سالن تائين انهن اُنن تان مال المڙاهيندي
 چاڙاهيندي چئوواء لند ”ساميءَ“ ويهي انهنجا شلوڪ
 رچيا هئا ۽ ويدانت جون گتيون سلجهايون هيون.
 ۱۲۰ ورهين جي لمبي آيوءَ ۾ پنهنجي شهر کي
 رساتال کان پاتال تي پهچندو ڏٺو هئائين. سنوڪين صدي
 جي آخر ۾ جنميون سنوري ارڙهين صدي
 اوڻويهينءَ جي شروع ۾ گذاري ويو. ڪلهوڙن جون
 ۽ انگريزن جو راج بدلجندو ڏٺائين...

ساميءَ جو پڙ هاڻيدر وٽ زبون حالت ۾ ڏسڻ
 شلوڪ لکي مٿڪي ۾ وجهندو هو. اهي اڃا به ڪنهن
 ڪنهن مهل زمين مان ملن ٿا. سنڌ جي هن وڏي
 جو مسلمان به ايترو سمنان ڪندا آهن جيڪي
 سڃل جو...

سٿول (سٿور گنج) جي اُن عبدالله وڏي شاهي
 بزار شروع ٿي ٿئي. ان جي بهي پاسن کان ڪجهه
 گهڻيون نڪري الڳ الڳ پاڙن ۾ ڪنهن ڪنهن
 وڃي ٿيون سمائجن.

گدگا جيئن الڳ الڳ هندن کي الڳ الڳ
 سڏجڻ ۾ ٿي اچي تيئن هتان شروع ٿي لکندو
 پوري ٿيندڙ شاهي بزار ست بزار، ڪلهوڙن
 بزار سڏجڻ ۾ ٿي اچي.
 ڪاٺ جي ’چموتري‘ نما چٽ ۾ ڪجهه بزار

جڻ ته سموري ايئرڪنڊيشن ٿيل آهي. ٻاهر لَو پيئي
پوندي ۽ هتي ٿڌڪار ۾ ڪاروبار پيو هلندو. پوسٽنس
کان به اڳ آيل جرمن سيلاني ڪئپٽن گولڊسمڊ به ان
اديت بزار جي ساراه جون سرڪيڙن ڀريون آهن!

هينئر اُن 'عالیشان' زبون بزار مان گذري رهيا آهيون.
نه شراف جو، نه شراب جو ڪو هو هڪ به دڪان مظهر
ٿو اچي. چند سيڌي پاڌي، ڪٽائڻ سرڪي، پاڙ وڙين ۽
پان بيڙين جا هٿ سي نظر ٿا اچن. ننڍي بزار جي آخر
وت نئون حلوائِيءَ جو دڪان هوندو هو، اُن جي
سامهون واري گهٽي اسانجي گهر طرف وڃي ٿي!
وڙاڪا ڏيندي، شاخون ڦٽائيندي، گهر وٽ آڻي
پهچائي ٿي. لڪيدر پٺيان ٺاٺارڪي گهٽيءَ ۾!

ٻاهريون رنگ روپ بدلاجي چڪو آهي. رنگ
بدلا، مگر تيور نهين بدلي!

اڳ در به هوندا هئا. هاڻي صرف هڪ!

بئي مٿان پلاسٽر جو بوقعو چڙهيل!

چار ماڙ مڪان جون به مٿيون ماڙيون به الائي
ڪيڏانهن اُچلائي ڇڏيون اٿائون. پيمر سين جڻ ته جڙاسند
ڪي چيلهه وٽان ڦاڙي به اُڌ ڪيو آهي!

ٻاهرين اوندهه ۾ به اندر جي اُجالي سان سڃاڻڻ ۾
بل جي دير نٿي پوي!

بت بڻيو اُنجي سامهون بيهجي ٿو وڃان! تپسيا

سان جاڳي شوجيءَ جيان جڻ ٿيون نيتري ڪليو آهي!

ماضيء جي فلم ٽمجي ٿي وڃي.

ٽمجي اُپتي ٿي هلاط لڳي.....

نم جو ڏنڊو واٽ ۾ وجهي، ڇانئڻ وٽ ويٺي،
لاڙگهاڻو ڇاٽل سڃاڻل سان هات-هلو ڪندي ۽ مٿن
مائٽن سان روح-رهاط ڪندي پياري ٻڌي نظر ٿي اچي...

اسر جو پرماند پنداري ويندي ڇاڇهنس ڪجهه دير
لاءِ ضرور حالت ڪندو هئو. اڄ نه پڻي رهي آهي نه
سندس ڇاڇو، پوءِ به ٻئي ساڪيات نظر اچي رهيا آهن.
ٿوروئي اڳيرو هنجي ڇاڇي جو گهر هو. ڪٿوري
وٽ موڙي تي ويٺي، پنڳي جي نشي ۾ پڌڪيون
کائيندو ڪراڙو اڃا به چٽ نظر اچي رهيو آهي...

پنهنجي گهر جي مٿي مٿي تي لڳايان ٿو!
در بند آهي. رات جو وڳڙو! همت نٿي ٿي در
ڪڙڪائڻ تي.

سوچيو ته گهڻو ڪجهه هو، 'اندر لوڪ' پهچي
ڀير ڀرا ٿي ويا آهن. الائي ڪهڙن ديوي ديوتائن
سان ڪاميلو ٿي؟

صدين کان سيني اندر سانڍيل آس پوري ٿي آهي
۽ قدر لڙڪڙائڻ لڳا آهن!

فتير کي قارون جو خزانو هٿ لڳو آهي، پوءِ به
پاڻي پاڻي پني رهيو آهي!

سند جي گرمي ڏسي خدا کي شڪايت ڪيائون ته

”جڏهن سيوهڻ ۽ سبيءَ جهڙا شهر جوڙيڻ ته دوزخ
جوڙڻ جي ڪهڙي ضرورت پيشي هيٺ؟“
هيڏانهن مان!

سيوهڻ ۽ سم سان سڃيل سوڙهيون گهٽيون، هٻس
۽ مونجه سان مرجهايل ماحول.... ۽ چوان ٿو، ”ڌرتيءَ
تي جي ڪوئي سرگب آهي، ته هي آهي، هي آهي،
هي!!!“

* * * *

سج اُڀري کان اڳ ئي اُٿي وري به گهر لاءِ ئي
ڪري ٿو پوان!

اياز جو هي گيت گنگنائيندي.....

”سڪي! پيا ڪي ملين ته چئجانءِ،

چاندني تو سوا نه ٿيندي،

اچين ته منهنجي اُماس ۾ آءُ،

چو ته ٻي رات ڪانه ايندي!

ڪڏهن به توتي دوار دل جا نه ٻوٽا، تون ڀلي هلي آ،

به لڙڪ آلا ڪڏهن به هوندا،

متان چئين آجيان نه ٿيندي!

ست هزار واري سڌي وات نه پڪڙي، دادوائِيءَ

مان اندر ٿا گهڙون. سوماڻي ٺڪرن جي پاڙي وٽان

ٻٽ لڙي، موچڪي هزار طرف مڙون ٿا. ڏاڏا اُتي

ڪٿي هئا، هڪو احساس ٿئي ٿو. پر باغ جي

ڀليءَ ۾ ڪين خانچند جي حويليءَ ۾؟

پاسي اوڙي جي جڳهين کان وڌيڪ ڇيڙو، ڪڍڻ
پل به ٻهي پوي، هڪ پراچين پيرمره سوڍا-لمليت
جي دڪانڙيءَ جي دڪاڻي تي ڏڏندڙ بئيج تي ڏڏي
رهيو آهي. اُن ڏڏڻ ۾ به هڪ عجيب پختائي آهي!

هنجي اکين جي ڇمڪ ٻڌائي رهي آهي ته شڪارپور
جي سترجگ ۾ پمدا ٿي، ترپتا ۽ دواهر يگ جي دڙ
مان لنگهي ڪلجگ ۾ اچي پهتو آهي.

اُڻمودتا منهنجي، اڏيرتا هنجي ٿي جاڳي! باغ جي
حويليءَ جي بئيجن جي به ته خانچند جي حويلي جي
هندو جن جي به خبر اٿس...

چش سان ويهي اوري ٿو جنم پوميءَ جي ويدنا،
وره ۽ ولس جي ودمينا!

آسراڻين جا آسرا ۽ اجها، آهوجن جا آرامگاه ۽
آشيانا، جمائين جا جماعت گهر ۽ جهر وڪا، اڃا جن جا
باغ ۽ بغيچا، لان جا لانائي لٽا، چاڙين جا ڇڄا ۽ ڇٽ،
ماڪيجن جا مڪل ۽ ماڙيون...

وڏيون جائيون، وڏا نڪ! مانجهي مڙس نه صرف
ڀيل ڀال پر وڏا، پر دل جي دلاوريءَ ۾ به... ۽ هاڻي؟
هوليءَ تي جا هنيوچي مچندي هئي ۽ شعل ٿيندا
هئا، هاندي مهل جا مڙج مچندي هئي ۽ مستي جهومندي
هئي، ميونسپل چونڊن مهل جو شراب جو درياه وهندو
هو ۽ پگت ڪدور جي پگت مهل جو سڄو شهر ٽپندو

اهو سڀ ياد ڪري پير مرد وري جوان ٿي ٿو اٿي!
 من ۾ ان موج پري ميللاهي ماحول کي مائپائڻ ممڪن ناهي
 چڪي بزار کان ڪاري نهائين ۽ تائين ڪپڙ ڪاپڙ نئين،
 من پٿرن وارو 'مائو' وستار آهي. جنهنجي 'مائوسي تنگ'
 ان ڪائي نسبت ڪونهي!

بوداڻين جو پاڙو ان کان اڳتي آهي. يوڻيندن،
 شڪرين، نانڪتارين وغيره جا جيتامڙا هٿڙا نظر ٿا اچن؛
 ڪيٽلين، ماکوڙن جون برڪيڊس...!
 ۽... گولهي ٿو لهان!

هن ڀول پليمان مان به گهر واري گهٽي اچي گولهي
 ٿي آهي.

بدريڊات ڌام تي نهايت ئي ڪشت سان پهچي، پوءِ
 مندر جي ڏيڍ هڪ پرڪرما، سا به پٽي ۽ جي زور
 ط ڪري ڏني هئي ۽ هتي ڪيترون به پرڪرمائون
 ونه ڏيان، پوءِ به ڇا دل ڍاڀي؟

اڃا ته پهريون ئي صبح ٿيو آهي. عليگڙهي مسلمانن
 من گهر والاريل آهي، انڪري در ڪڙڪائڻ جو سوال ئي
 و جاڳي.

مون سي ڏٺا، ماءُ! جنين ڏٺو پوين ۽ کي،
 ڪري نه سگهان ڪا، انين سنڌي ڳاڙهي.

(شاه)

بنيي جي پٽي چشمن تي لاهي وري وري
 ڪرتار ٿيان ٿو...

پاسي ۾ هڪ سنهي گهٽيءَ مان شيخن جو پاڙو
لنگهي اسانجي جڳهه جي پٺئين پاسي وڃيو هو.
ان ۾ گهڙي ٿو وڃان.

چوانس ٿو، ”اڄ ته مٺا... جنم جنماتون جو سنگ
رهيو آهي هنن شيخن سان، ڪاٺي ٿوروئي ويندا؟ پر
جي ڪاٺي به وڃن ته به پاڻ چڱو! سدا لاءِ وطن جي
مٽيءَ ۾ ملي وينداسين...“

اندران نڪرن ٿيون! هڪ ڏاڍي قدآور ۽ ٿلهي ۽
بي بندري، پر وڏوڙ مائي! قدآور جي ڪچ ۾ ننڍو
ٻار آهي ۽ چيچ بي ٻار پڪڙي اٿس.

”هنومان-اڙي بابا، ڪرمون جنهنڪي هنومان، هنون
ڪري سڏينديون هيو! اُنجو پائڻيو ٿيان ني،“ پريل
گلي سان پنهنجي واقفيت ڏيندي چوان ٿو، ”هندستان
مان آيو آهيان، منهنجي امڙ...“

ڳڙاڙي پائيندي بندري امان چئي ٿي، ”چءُ اڌل،
شل گهورجي وڃان! پل پل ته ياد ايندي آ پاري،
درڳان، ڌني... رام، ماڌو، لوڪو، هنون... ڪاٺي
آهن سڀ؟ شل جڙيا هجن...“

دنگ ٿو رهجي وڃان!

پل پر جي به ويو نه پيئي ۽ بنا ڪنهن ڪاما، فلسٽاپ
يا سيميڪولن جي منهنجن سڀني ماڻهن جا نالا ٻڌائي

شي. سمرتين سان سيدا ٿمٿار پيا آهن، تڏي ته هيٺون
 من بعد به ياد آهي سڀڪجه، ڪنٺ تي آهن سڀيئي!
 پريل هائو سان چوانٿو، ”پاري گذاري ويئي آهي،
 پ کان ننڍو ماڻو به باقي بيا سڀ مزي ۾ آهن.
 رڪي هتان جون ڳالهيون ٿينديون آهن ۽ امني،
 مه، پاپل، پنڀ، صاحبان، شمل، صالح جو، پنڀي
 .....سڀني کي ته ياد آهن هتي!“

زوريءَ وٺي هليون ۽ پٿر ۾ پيل هڪ چنل وار
 ڪٺ تي ويهاري امني ور ور ڪري سڀني جي
 من راضي دريافت ڪرڻ لڳي.....

راڪاس جيان پاسندڙ شاهي پٽ اسانجي بلڊنگ
 بالڻ پوڻ بڪرارن کان ڌار ڪري بيٺي آهي!
 پٽ هوندي اسانجي ڏينهن ۾ به هئي، پر نالي ماتر!
 چار فوت اوچي ۽ وچ ۾ ٿر هوندو هو جو ڏينهن ۾
 ئي رهندو هو!

شيخن جا ٻار ۽ زالون ريل چيل پيون اينديون
 پيون هيون ۽ اسان کي به هنن جي ٻارن ۽ بڪرين
 راند روند ڪرڻ تي ڪا روڪ ٽوڪ نه هوندي هئي.
 هو مومن ۽ اسان واڻيا، پر هاڻي ته ٻئي مومن
 ۽ پوءِ به.....!

بنا در واري راڪاسي پٽ!
 سوالي نگاهن سان اُن شاهي ديوار طرف نهارڻ ٿو

لڳان ۽ بنا پڇڻ جي ئي سوال جو جواب به ملي ٿو وڃي.
جست جي گلاس ۾ ڏٺو ڏيندي امڻي چئي ٿي،
”صاحبانه چري سمجهي ويني آ ته تون اڃا اهوئي
ٽڙو رٿهڻيون پائيندڙ گيري آهين جو ويٺي آهي
پڪري ڏهڻ...“

واتسلي ۽ ممتا لاءِ سميه جي لنبائي، استان جي
دوري ۽ ڌرم جي علائقي ڪائي معدي نٿيون رکن.
منهنجو ته ننڍپڻ جو دلار جو نالو به ياد آهي، پر
پاڙي ۾ رهندڙ هم-مذهب بهار جا آهن يا بلوچستان
جا ان ڄاڻڻ ۾ به دلچسپي ناهي، نالي وغيره جي
خبر رکائڻ ته پري جي ڳالهه رهي...

”ڪي اوڏائي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سپرين،
ڪي سنڀرجن نه ڪڏهين، ڪي نه وسرن مورا!“
(شاه)

پريل هائو سان موڪلائي، ٽڪڙا ٽڪڙا قدم ڪٽندو،
مٽلي جي مٿن وارو رستو وٺي، ڪمپيٽال سٽيما
واريءَ گهٽيءَ مان لڪيدر پهچان ٿو.
ناز ٿي سڏجي هاڻي ڪمپيٽال. جئين هري واپ
پلازا. ’مانڊو‘ جتي نائڪ تماشن جي مڙج مچندي هئي.
ونائڪ راڻ پٿورتن، پيمسپن جوشي وغيره پوئي ۽ ٻين
شهرن مان اچي ڪلاسيڪل ڪچا راڳ ڳائيندا هئا ۽
نرگس جي ماءُ جڏن ٻائي ۽ اللهاباد جي مڻي ٻائي

ڪي نمري! اُن مٿان ۾ به هاڻي سڻيما هال
 نشان نه ڇڪو آهي.

’ناز‘ ناز سان ڪڙي آهي. ٻيا ٿيڻ به سڏيند ٿي ٿي
 هن ۽ ٽنهي ۾ اردو فلمون هلي رهيون آهن. ڪابه
 ڪچر هفتو ڪڍي ويئي ته جن ميڙ ماريائين! ’بهارون
 ل برساتو‘ ’هيرا پٿر‘ وغيره شات-باء-شات هندي
 من جون ڪاپيون ڪراچي لاهور ۾ جي گولڊن جيلي
 هائڻ ته هتي به چار هفتا هلن.

ٽڪيٽن جا نرخ شڪارپور ۾ صرف ٻه ٿي. ڏيڍ رپيو ۽
 رپيا. پر مزي جي ڳالهه وري اها جو زالن کي صرف
 ڪميءَ ۾ ويهڻ ملي ۽ مرد هيٺ سٽالس ۾. رات
 ڏي شو ۾ مسلم زالون نه وڃن!

ٽاڪي اسڪولن ۽ ڪاليجن طرفان ٿي ٽين صرف ۽
 ورهيه اڳ جيڪڏهن چوڪرين جا ڀارت به چوڪرائي
 ٿين! ٽاڪو لائينائيءَ جو دڪان اڄ به دنگ تي وهڪ
 ڏي هنڌ لڪيدر جي پٿر ۾ آهي.

ٽنگ وائڪي ڪندي روز-وائڻر سوڍا، امريت جيان
 پ ڪندي ٽڙيل پڪڙيل واڻ سواءِ ڪنو ڪيو آهي
 ۾ ويهي. جننيءَ جي جيوت جي وسريل-وچايل
 قن کي اٽلائيندي، انهن تان در هٽائيندي اڳلي
 گ-روپ جي هاڻوڪي رنگ روغن سان ويهي
 پيريه ڪئي آهي.

ٻه سؤ ورهيه، اڳ اڙايل قلعو جهنڊجو هاڻي نانءُ نشان
 به ناهي، ان ۾ 'صديق جي ماڙي' نالي هڪ دري ۽
 اُن در هوندا هئا، جن ۾ لکيدو جي چمڪ ڏمڪ ئي
 پنهنجي هوندي هئي.....

لکيءَ لڪ ڪمايا، هزاريءَ هڻيا،
 هاڻيءَ جي همت سان، خانپوريءَ ڪنيا!
 ڪرڻ در ڪوڙو ٿيو، واڳڻو وريو،
 سوي در سائو ٿيو، نوشهرو نئون!!

ٽي سؤ ورهيه، اڳ پنهنجي سوپ جي خوشيءَ ۾
 شڪارگاه ڪڍائي ڏاڍو ٻوٽن شهر ٻڌو ته ٻهريڻ لکيءَ

هن ڳوٺن جا هندو ۽ پوءِ پنجاب امرتسر جا به ڪيترائي
 اڀاري هن تجارتي مرڪز ۾ اچي ٿاڙيندا ٿا ۽ وينا.
 ويهن صديءَ شهر کي ٻنهي پونءِ ڏاٺو. رشي جي
 انقلاب، ڪوٽيا جي زلزلي ۽ سکر جي راج هٽي سٽي
 ڪيس. شراف به ڪراچي، ڪوئٽو، بنگلور، بمبئي،
 مدراس طرف نڪرڻ لڳا.....

تلوار ڪٽ مڇن، پيلين پڳڙين، ڦوڏن ۽ ڌوئين ۾
 ڪيل مٽڪي سمان بيمتن وارن بئڪرن جي رنگين
 ڌاڻن جي رنگت نه گهٽجڻ لڳي، باقي ٻچن ڌاڙهين
 ان ٻيرون، وڏين ٽوڪن وارن مڇرن ۽ چڙيل چتن وارن
 ٻيرون جي قائم رهندي آئي!

گهٽاگهر لڪيدر وٽ ساڳي شان سان اوچي ڳاٽ
 نرو آهي، ڪانگريس هليچل مهل بابو لالي، گولين

جي پرواه نه ڪندي، اُنهي چڙهي وڃي ٿرنگو ڦهلايو هو. 'مون يونٽ' خلاف مظاهرا ڪندي هتي ئي ڪيترا پاڪستاني شاگرد شهيد ٿيا آهن. ايوب جي مارشل لا راج مهل اولهه پاڪستان جي سڀني پرائنٽن کي 'مون يونٽ' بڻايو ويو هو. پنجاب، سنڌ ۽ ٻين ڪمزور پرائنٽن مٿان هاوي ڀون لڳو ته هو به ننڍن مان سجاڳ ٿيا ۽ ڪافي جهدوجهد بعد اڳ جيئن پرائنٽن کي قائم نه ڪيو ويو، پر اُن ڪراڙي چوٽ مان پاڻ ڀرڻ جهڙو ٿيڻ ۾ سنڌ کي اڃا وقت ڪپي.

لن جا پويءَ مڪان ٿاور سامهون ڪڙا آهن. ڏاڍيءَ هلنديءَ وارا هئا لالا شهر ۾ اڃا به ڪيترن هنڌ بجلي ڪونهي، ڊرينج سسٽم ڪونهي، پر اُتو صدي اڳ هنن پنهنجون لائينون وڌيون هيون. اندر ڀرو هندجڻي پاڙي ۾ وڃڻ جي ڪنهن کي همت نه ٿيندي هئي، پوءِ پلي سنڌ جو مکيه وزير نه، ڪٿي مکيه جج هجي.

انهن مڪانن کان اڳيرو آهي 'ونگ'. شهر اڏڻ مهل اڏايل مسجد به اُتي ئي آهي. جنهن ۾ قلعي اڏڻ جو مهورتي پٿر به رکيل آهي. رنگ روغن ڪري ڪري پٺيءَ مسجد کي جوان رکڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي. هوڏانهن ونگ پار ڪري ٿوڙي وٽ شاندار شوالو هوندو هو، اهو اڄ اهڙيءَ دشا ۾ آهي، جڏهن ته آهي ئي ڪوڏ! انجي اڳيان ئي هڪ بي ننڍي مسجد ڪڙي ڪئي ويئي آهي!

سامهون حجامن جا پانڪرا هوندا هئا. پانڪرا چا
 چئجي ڪٽي ڪاڪتي جا ڪافي هائوسز جتي ڏاڙهي
 لاهيندي هندستاني هنيوڇيءَ تي، وار ڪوڙيندي
 سنڌي سياست تي، ته ننهن ۽ ٻيا واري لاهيندي
 شڪارپوري شون تي 'رنگ ڪامينٽري' ٿيندي هئي.
 اڄ به اهو حجام مارڪيٽ سالم بينو آهي. ٻروچڪي
 ڇڄ ڏاڙهيءَ جو مرم به هڪ حجام ٻڌائي ٿو، "ڏاڙهي
 وئي پاڻي پيت واريءَ کي پيارن ته جيئن دائيءَ بنا
 سولو وڃي ڪري اٿي!..."

هڪ ڏورانهين سوت جي پريس ونگ وٽ اندر ڀرو
 وندي هئي. اتان هڪ لوڪل خبرن سان پريل هفتيوار
 مهني مهني نڪرندي هئي! هاڻي جيڪو مسلمان اها
 پريس هلائيندو آهي سو شاهه جي سواح نامي ۾ ساميءَ
 جي سلوڪن جا حوالا ڇپيندو آهي!!

ٻيو جاننو اخبار نويس هو بلديو گاجرا، جنهن کي
 بمبئيءَ ۾ ته، مٿي ڪنهن جي فرصت ملي به ويندي
 هئي، پر شڪارپور ۾ نه ملندي هيس...

جگنات پبلڪ لائبرريءَ ۾ ڪڏهن ناياب پستڪن
 و خزانو پريل رهندو هو. لاهور جا اردو ۽ گرمکي
 ڪتاب، جيسلمير ۽ اجمير ۾ ڇپل مارواڙي ۽ هندي
 ڪتاب! بمبئي، ڪاڪتي، مٿرا، لکنؤ وغيره جي
 اهت سان پريل رهندي هئي، اڄ بيدل لائبرري ٿي

سڏجي جنهن ۾ بيدايو لڏپوڙيون ويٺو مڪيون ماري
رهيو آهي!

عربي سنڌيءَ ۾ ته هي شهر ڇپائيءَ جو سينٽر
هونئي، ديوناگريءَ ۾ به پنٽي پيل نه هو.

’طوطا مڻا‘، ’فيروز دل افروز‘، ’گل بڪاوي‘ وغيره
قصا اڄ به انهن پوئين مان ڇپبا ٿا رهن، جتان ڪڏهن
بولچند راجپال جو معياري رسالو ’سنڌو‘ نڪرندو هو يا
گوبند ڀاڻيا، شيخ اياز وغيره ترقي پسند ليکڪن جو
روڊي وادي ادب! ۽ هاڻي...

باراڻا رسالا ڇهن چٽون اکون ۽ بلاڪن سان سينگاريل
علمي رسالا اردو ۽ عربي اکرن سان لڏا!

’ادبي‘ ادب، ادب سان مڇوڙ شروع ٿو ڪيان،
ريگستان ۾ جيئن رڇ کي پاڻي سمجهي، مرگه، ڊوڙندو
آهي، تيئن سنڌي ساهتيءَ جي مرگه، مڇوڙ ڪا پٺيان
مان به ڊوڙان ٿو.

اڍائي ڏينهن ٿيا هوندا، مڇهند جو لڪيدر وٿان
انڌو مندو ادب وٺي موٽي رهيو هيس جو ڪلهي تي
ڪنهن هٿ وٺي هنيو.

”ڪير؟“ چرڪ ڀري پڇان ٿو.

”ادا سائين، سلام عاليڪم! غلام ڪير به آهي، نه“

آهي پوک ٻن هڪ وڏو عجز...“
سلوار خميس پهريل هڪ مسلم جوان کي هيئن

ڀاڻ کي ڪوسيندو ڏسي منهنجي چهري تي '؟' جي شاني 'ا' ۾ بدلاجي ٿي وڃي.

”پڇوئي نه ادا سائين، تڻ ڏينهن کان سائينجن جو پڇو ڪري رهيو آهيان! پڇو، ڇو؟“

ڪوتو هل ڀري مشڪ مشڪدي پچائڻو، ”چئين و ته پچئن ٿو، ڇو؟“

”او دستگير خير ڪندءِ، چيو نه مانو ادا دلبر ته ڏو گڏه جو آهيان.....“

”گڏه نه، ڇڙا ملا دو پيازه، تو ڀهوين ڀاڻ کي ڇڙ ڪري سڏيو.“

”اهوئي ته روئڻو آهي نه ڊيئر بردر، منهنجي اهائي، ٽرئجڊي آهي جو ’اي‘ کي ’بي‘ ۽ ’بي‘ کي ’سي‘ سمجهي گڙڙ گهوڻالو ڪري ڇڏيندو آهيان. جيئن سائينجن جو ’بگ‘ ڊيل ڊول ڏسي ۽ ريجالڻ وانگر ڀر جي مٿي ڇاڻيندو ڏسي ڀانيو ته ڀارتي جاسوس بڻيو.....“

ٻڌي وڏو ٺهاڪو ماريان ٿو، ”اوئي شاباش! ڪوئي آهي جيڪو شرلاڪ هومز ۽ جيمس بانڊ جي پنڊگت ويهاريم ٿو!“

”سچ پچ ئي ’اوريجنل‘ گستاخي ڪئي آهي توهان ڊپلپليڪيٽ ماڻهو سمجهي..... انشا الله!“ ڏاڍي بر سان منهنجي کاٻي هٿ کي پنهنجن ٻنهي هٿن جي

پاڪر ۾ سوگهو ڪندي چئيٿو، ”ٿڌي سمجھان گناه بخشو، جڏي منجهند جو ڦلڪي گراھي ميارن سان ڪنو ويھي ڪاٺو. اوهانجي اچڻ جي خوشيءَ ۾ شام جو ڪچهري ڪنداسي ۽ يار دوست ڪٺا ٿي ڀارت جي خوش خيريافت معلوم ڪنداسي.....“

چيو، ”منجهند گذري چڪي آھي ۽ رات تائين مون کي چيني نه ته ته آميرڪن جاسوس سمجھي ڪاٺي تي ڏيڏر ڪارائي ’چيوننگ گم‘ نه چوسڻ لاءِ ڏين... رھي ڀارت جي طبيعت جي ڳالھ، سا بلڪل او. ڪي. آھي! ڪوئي نزلو، زڪام نٿس...“

”جـيـءُ خوش، جهان خوش! جڙين شال، وچڙيل وطنيءَ کي وسارج ڪونه!“

”وساريندس ڪيئن ڀلا ويسر ڪاڏي وطنيءَ کي؟“
هنڪان موڪلائيندي چوان ٿو، ”هليون ڀلا هائيدر وڃڻو آھي.....“

پر وات اُٿي پڪريون ٿا. واڳڻي در جي. ويسر جو اثر اسان تي به ٿيڻ ڪپي، ڪين نه؟
”اوم“ اکر جي مهما ٻڌي آھي، هتي ’و‘ اکر جي مهما ڏسون ٿا.

هڪ گهو باھران لکيل آھي: وڪيل وليہ محمد وڏيرو
(ولابت واپس ٿيل)

اُن ساهون ڀسارڪي دڪان تي بورڊ لڳل آ:

واڻيو وليداس ولد وئڪڻواسي وئڊ ويڙهومل وليڇا

نئين ڀر مان گهگهراين جي پاڙي، وڏا ڪماڱر، چرين
طن جي پاڙي ۽ سوي در وٽان ٿيندي هتي آيا
ون. پياري سڌگت، ٽڌڪسال، ٺانو حلوائِي، پوڪر
ماي، سوماڻي ٺڪرن ۽ نوپتي حويلي ۽ وارو وچون
و وٺي خانپوري در وٽ پهچون ٿا. هتان خانپور
من رستو ٿو وڃي. واڳڻي ۽ خانپوريءَ جي وچ ۾
ط در آهي، جتان ڪرڻ ڳوٺ ڏانهن رستو وڃي.

اسان اوڏانهن نه وڃي هيٺ لڙون ٿا سڪيل طرف!
برسات ۾ به سڪي سڪي پاڻي ڪنو ٿي. اڳتي
هاڻيندرا! جتي ڪڏهن هاڻي پيٽا هوندا هئا. هتان
ي ٽنڊي، عيدگاه، صدر، هوپفل ائڪيڊميءَ مان
ي ’رائبهادر اوڏوداس‘ اسپتال وٽ پهتا آهيون.
داس جو پتلو ۽ بورڊ تان نالو ته هٽايو ويو آهي، پر
من جي دلين مان هن سخي پرش جو نالو هٽائي نه
پيا آهن. اُتر سنڌ جي هن جس لوڪ جهڙي اسپتال
گهڙي ۾ گهڻو لاپ مسلمانن پي ورتو آهي، جنهن
قدر سنڌي مسلمانن کي ته آهي پر مهاجرن کي اهو
ڪونهي.....

= هائيڊر کان هزاريدر ويندي- پريان سڪيل تي نظر اچي

واپس مڙون ٿا هزاريدر طرف. سڌو لکيدر وٺا
نوشهرودر، صديقي ماڙي ۽ سوي در واري پرڪر
پوري ٿنا ڪيون.

ڪاري مڊم جو ويس گهن ايشوري ٻائي ڪن
مهاوديالي، لوهرن جو پاڙو وغيره هزاريدر وٽ ئي آهن
هزاري ۽ هائيڊرن جي وچ واري شهر جون ڳيل جايو
۽ زميون آهن سوڀون جون.

سوڀرو الله بخش هڪ سچو سورمو هو. هي شڪارپور
شيردل تہ هوئي، سوچه، بوجه وارو سياڻو سياستدان
هو. وڏن وڏن تيسمارن جا چڪا ڇٽائي ڇڏيندو هو

ح جهڙو حرفن مولا هن کان ڪن هڻندو هو. قومي
 واري هن ليڊر ۾ ديس پڳتي ڪوٽان ڪوٽ پيريل
 ڪوئي لوپ، ڪوئي ڀڙ هن کي پنهنجن اصولن
 دڳمگائي نه سگهيو. هونءَ سياست آيارام، گيارامن
 سدا پيريل رهي، پر هن ان کي شانائتو موڙ ڏنو.
 ۾ به اوتروئي پيارو هو، جيترو مسلمانن ۾.

به دفعا سنڌ جو مکيه وزير بڻيو ۽ بي ڳوٺائيءَ سر
 حسين حدايت الله کي چئيءَ جو کير ياد ڏيارين.
 بچيءَ جي سڏ تي خان بهادري ٽوڪڻا ڪيائين ته
 وزير ٻه ڇڏي پيس، پوءِ به ڪانگريسمن ڏوڪو
 ته به مرندو مري ويو پر جناح جي هٿ نه چڙهيو!
 ليڊرن کي سدا پنهنجي پيرل جو انو رهندو آهي
 ڪهه هي هو جنهن پنهنجي سنڌي پنهنجي
 ڪارپور لاءِ سڀڪجهه نچاڙ ڪري ڇڏيو.

سنه ۱۹۴۲ ۾ ننڍا وڏا ڳوٺ ٻوڙيندو ٻوڙ جو پاڻي
 ڪارپور طرف وڌڻ لڳو ته هن به نه ڪئي هم، نه تم
 ڪي پنهنجي بنين طرف موڙي پنهنجا هزارين
 ڪڙ برباد ڪري شهر کي بچائي ورتائين.

سام، دام، پيد سان جو تعصبين جي ور نه چڙهيو
 خرين هٿيار- 'دند' ڪم آندو ويو. مئي ۴۳ ۾
 ڪارپور ايندي وات تي هنجو خون ڪيو ويو.
 سڄي ديس ۾ هاهاڪار مچي ويئي. رڌا ديگڙا

جن تان لهي ويا!

ڏاڍي تڪڙي سائڪل هلائيندي، ڀڳهر ۾ شل ٿيا.
 ”پريات“ جو ايڊيٽر ڳاڙا سڀني کي اها سنسنيخيز خبر
 ٻڌائيندي وڃي رهيو هو.

ڇاچو ته ٻڌي سن ٿي ويو هو. هڏجي هٿن مان
 موگھون جو هار ڪري پيو هو ۽ جيڪي اڪر ڇپ
 هيائين سي اڃا به ياد آهن، ”سومرو نه ويو، سن
 ويئي! هاءِ ڙي بدنصيب سنڌي!!“

سورهيه سومري جي سستان کي سر اوڇو ڪري
 گھمندو ڏسان ٿو. منگھومل سرتومل پرائمري اسڪول
 جي پاسي ۾ همنجا دڪان ڏڙا، جايون زميون اوڇو
 ڳاٽ ڪري بينيون آهن، پر سنڌ جو سر هيٺ آهي
 سنڌيءَ جو سر جهڪيل آهي.....

ڪڇو ٻاراڻو چاهي ڀڪو ٻاراڻو (ڪي. جي.) مڱهون
 جي ئي اسڪول مان پاس ڪيو آهي. نٿو پانين
 ههڙو شاندار پرائمري اسڪول سنڌ ۾ پيو ڪوئي هوند
 بچا جن ۽ ٻين هندن جي چندي سان نه صرف اسڪول
 جي شاندار عمارت ٺهي پر حاطي اندر چڙيا گهر به ٺاهي
 ويو. جهرڪيون، طوطا، باندر، نورڙيرا وغيره ڏسي اسان
 ٻار پيا ٿڙندا هيٺ سين. سهڻو گلن ڦلن سان ڀريل بغير
 به اسڪول ۾ هو جتي شائينڪيٽن جيئن ماستر
 ڪڏهن ڪڏهن ڪلاس وٺندا هئا.

اڌ اڌ درجن ميٽائي پٽيون ڪلهي تي کڻي ويندي
 ٻار اڄ نظر نٿا اچن.

ارد گرد ٿانگا بيٺا هوندا هئا سورهان سيدگار ڪيل
 اڄ انهن جي جاءِ مال جي لڙين ۽ ماڻهن جي
 بسين والاري آهي. رنگارنگي رومالن، رينين، پٽنالي

۽ گلن سان مالڪن ۽ ٻراڻيون انهن کي ائين سينگارڻو
آهي جو پنهنجين پيڙين کي به نه سڃاڻي ٿا هوندا...

شڪارپور ۾ ٿاڻينڪا ٿي ^{*}الجب ^{*}الجب ڏينهن تي
جيڪب آباد، حيدرآباد، ڪراچي، لاڙڪاڻو، موهن
جو دڙو وغيره مان ٿي آيا آهن ۽ ٻيا آهن.....

’قرب منجهان ڏئي ڪٽ ڪٽواري، مد سان ٺيڻ پري‘

جيڪب آباد

۵۔ جبري جوالا جيڪب آبادي

”عشقين، سکر جي گرميءَ جون وينو ٿو ڪوڪان ڪرين، هل ته گرم شهرن جي شهنشاهه وٽ وٺي هلنءَ. اُتي سکر، سملو محسوس ٿيندءَ!“ مٿر صرف چوي نٿو، پر سچ پچ اوڏانهن زوريءَ وٺي به ٿو هلي.

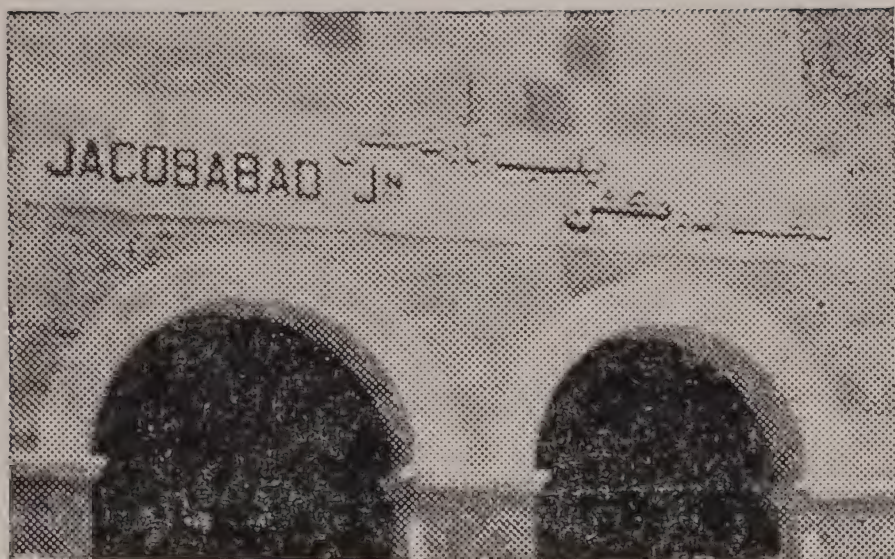
نٿائڻ جي گهڻي ئي ڪيان ٿو، ”جون جو مهڻو ۽ تون پاڻ ٿو چئين ته هن سال سورج ديوتا هڻن کان وڌيڪ اُداردل ٿيو آهي، پوءِ ڪهڙو برف جو ڪارخانو ورتو ائيني جو جيڪب آباد هاڻو؟“

پارو ۱۲۳ فهرنائيت ڊگرين تائين به ڪڏهن ڪڏهن پهچي وڃي دنيا جي هن گرم ۾ گرم شهر ۾. لوءِ وچان روز هڪ اڌ موت ته رواجي ڳالهه آهي.

ٻه ٻه ٿرماس برف جا پري اسر جو پنجين اچي شڪارپور مان نڪري ٿا پٿرن ۽ مٽي ڪلاڪ اندر ۲۸ ميل طئه ڪري ڪرشت گر مندر جي آڱڻ جي ڇانورن ۾ اچي ٽانپڪا ٿا ٿيون.

صبح جو ٽهين کان شام جو پنجين تائين مشڪل ڪو گهر ڇڏي، ڏندو ڏاڙي شام کان اڌ رات تائين

غريب پت تي ريتي وچائي گهر ۾ تڌڪار ڪن ۽
پڇنديءَ وارا برف، پنڪن ۽ ايشرڪنڊيشن سان.
هندو ڪافي انداز ۾ آهن ۽ ڪافي سڪي آهن.
زالون ٻين ڳوٺن کان هتي وڌيڪ آزاديءَ سان گهمي
قري سگهن ٿيون

”ڪنهنڪي ’ريپ‘ ڪرڻ تي، بئڪ مارڪيٽ ڪرڻ
تي يا شراب پيئڻ تي پڪڙي ڪلي عام ڦٽڪا هڻيا
ٿا وڃن ۽ اهي به اهڙا جو ماڻهوءَ کي ئي ٺپوسنڪ
بڻائي ڇڏن؟“ جيڪب آباديءَ کان پڇان ٿو.

”پارٽ جي اخبارن بات جو بئنگر بڻايو آهي ۽ قانون
بطحط کان اڄ تائين آڱرين تي ڳڻڻ جيترون کي ئي ڦٽڪا
هڻيا اٿائون.“ جواب ٿو ملي، ”همدن لاءِ شراب پيئڻ
تي ڪائي بندش ڪونهي، کاڌي پيئي جون سڀ
شيون سهانگيون آهن، صرف ڪنڊ ۵ کان ۸ رپئي تائين

بلڪ ۾ وڪامي ٿي. ايڪسائيز ۽ ڪسٽم جا نرخ
ڏکائيندڙ ناهن. ٺڪي سيلس ٽيڪس يا انڪم ٽيڪس
وارن جو ڏهڪاءُ ويٺل آهي. وڌ ۾ وڌ انڪم ٽيڪس
۴۵ سيڪڙو آهي. ’ريڊ‘ ڪهڙي بلا آهي، اُن کان اڻڄاڻ
آهيون، انڪري توهانجي پيٽ ۾ هتي بلڪ مارڪيٽ
جو اسڪوپ گهٽ آهي.....“

ٿانڪيءَ وارو باغ، گهوڙن جي نماڻ جو ميدان،
اسٽيشن وغيره سڄي جيءَ ڪني ڪيڊ کان اڳ ئي
ڏسي، ٺڪري ٿا پئون ۽ چوڻ جهڙا به ٿا ٿيون ته دنيا
جي جبري ۾ جبري گرم جوالا مان جون مهدي ۾
لنگهي پار پيا آهيون.

ٺله، وٽ جيپ جي اُچ مٿاڻ لاءِ چوپائي جانورن
لاءِ ڪوٺر ۾ ڪنو ڪيل پاڻي چئن پيرون واري مشين جي
ريڊيئٽر کي پيارڻ لاءِ رڪجون ٿا ته ميزبان جو واقفڪار
هڪ مدي خارج مسلم ليگي به شڪارپور لاءِ لشت وٺيڻو.
سلام دعا بعد سنڌ جي سياست کان ويندي پاڪستان
جي پرديسي پاليسيءَ تي ٻن کان ٻاونهجاه اڪرن تائين
پنهنجو رايو انگن اکرن سان ڏيڻ ۾ جدي ٿو وڃي...
اسانجي ديس ۾ راج نارائڻ آهي، اُن جهڙو سمورو
ته نه، پر ڪجهه ڪجهه لڳي ٿو!

”گرگت جيان هيڏا رنگ بدليمر! حيدوءَ جي پٽ
علاموءَ اڳيان ڳئي ۽ گيس ڪري سومري الله بخش اڳيان

جاننا پريم — بيلي، ڳوٺائي آهيون، ڪجهه ته ساڃهايو،
 ڇوٽا پاٽم وڙهي پورا ٿيو! پر ٻڌي ڪير ٿو! هڪٻئي
 جا پاٽيا ڪڍي، ٿوري ٿوري لسٽ چيفٽ منسٽريءَ
 جي ته ٻنهي ورتي، پر ملڪ ٿيو الله توهان. ڪانءِ ڪي
 رڙ ۾ لاپورو! سنڌي پاڻ ۾ وڙهندا ئي رهيا ۽ وڃون ئي
 ماهريان اچي هالم بطجي ويٺا. پاڪستان بعد ته انهن جو
 ڳوٺو مڪو مڇي ويو. سڄن پيدگن مهاجرن کي جو
 مفت ۾ واٽين جا محل مڪان مليا ته هضم ئي نه ڪري
 سگهيا! شيشم جا در پٽي چلهي ۾ باه باري ماني
 ڇايائون، گهر جا ٿيڙ ٽاڙيون ٽين وال ڪري پيٽ جي
 اهه بجهائون ۽ سٿير سنڌ کي وڌيڪ سڄو سڪڻو ڪري
 ڙي پگڙي ويا... شڪارپور جي حالت ته اکين ڏٺي
 ٿي، سڄي ملڪ جي اهڙي حالت آهي، اوڀرن کي
 ڪهڪاءُ پوندو ئي ڇو....."

سياست تان سنڌ جي آرٽڪل اسٽيٽي تي ڪڏهن
 هڃي ويو انجي پيٽ تي نه پيئي، ”هن پاسي سؤ والن
 جي جڳهه ٺهرائڻ تي خرچ اچي ويهه هزارن ۾ ڪراچيءَ
 ان کان به ڇوٽو! ڪمي ڪاسبي، رازو سوتاو هتي
 ۲۰ رپئي روز تي ملي ويندو ۽ ڪراچيءَ ۾ سؤ ۾ به نه
 ملندو. مسواڙيون ڳاڻي پگيون، پر پروردگار جو شڪر
 جو پگڙيءَ جو رواج اڃا نه پيو آهي. هوٽل به اهڙا آهن
 جو روم جو پاڙو روزانو ۶۰۰-۷۰۰ رپيا ٿئي ۽ چانه جو

ڪپ ڏهين رپئي کان گهٽ نه هجي. هڪ ويلو روئي
 ڪاٺ تي هڪ سائو نوٽ دف تي ته عجب نه ڪاٺ ڪپي.
 ڪٽڪ ٿي ته صرف هتي سستي آهي جو رپئي سوا
 ملي. باقي سگداسي ڇانورن جو اڳه ڪٽڪ کان چوڙا
 رواجي دال به ڇهين رپئي ڪلو. ڪير ٽين رپئي ته گيه
 پنجويهين. باقي ٻالڏا ۱۰-۱۱ ۾! ٻيل ۽ پيٽرول جو
 اڳه ڀارت جهڙو. بجليءَ جا نرخ ۽ گئس جا اڳه به ڀارت
 جيئن. ٽرين ۽ بس جو پاڙو ڪافي گهٽ آهي. ولايتي
 شيون به هتان کان ڪافي سستيون آهن. ولات سان
 ٽڪر هٽندڙ ايريس پور جو ڪپڙو بي سٽين رپئي وال.
 وڇين طبقي وارا وائين کان وياج تي پئسا ڪٽي به اڇا
 ڪپڙا، چمچماتا جوتا، طرح طرح جون ڪشيت واپريدا
 ۽ ڪلر ٿي. وڇي. وٺي وڌيو جا سڀا ڏسندا. وياج وٺڻ
 ۽ رشوت ڏيڻ کي ڪفر ليکيو وڃي سو وڏا وڏا عملدار
 به وياج ڏيندا ۽ رشوت وٺندا! ۷۰-۸۰ رپيا وياج تي وٺي
 سو پريندا ۽ ڪنهن مهل ته ساڳئي ئي وائڻي ڪا.
 ۲۵-۳۰ رپيا رشوت وٺندا....."

"ڙي تارڙي! عساب ڀڪتو!!" هڏسان تارڙي ملائيدي
 چوان ٿو، "جتي راجا ڪندو واپار ۽ رشوت ڪندي راج
 انجو پيڙو نه سيڙ ٿي پهچندو ٿي. حق ئي ويچارو ڇو راج
 چلائيندو بهيو ته همدستان راج هلائڻ جي لائق ناهن!

رت ۾ ته هن کان به وڌيڪ دست اندازي آهي راج

هي ڏنڌي واپار ۾... ”

”برخردار، چئين ته سچ ٿو. ميان ڪهڙو چوندو هو،
ڪه دفعو پاڪستان سو بڻجي ويو ٿيو، پوءِ ڏسو ته
ڪيئن نه واڻياڻين ڪي مٽڪو مٽي ئي رڪي درياه تان
ٽٽي ڀري اچڻو ٿو پوي ۽ واڻين ڪي وياج واپار وساري
هيءَ ۾ هر هلائڻو ٿو پوي! پاڪستان ته بڻيو، پر... ”

منزل اچي ويئي آهي ۽ دلچسپ وارتا لاپ اڌ ۾ ئي
ڏٺو ٿو پوي!

* * * * *

حیدر آباد

مین پاکستانی شرس!

*****

منی بس ۾ صبح جو ڏهين بجي سکر ڇڏيو آهي.
 حيدرآباد تائين پهچڻ ۾ ڇهه ڪلاڪ ته واھ جو لڳي
 ويندا. سکر کان ڪراچيءَ ويندي- ايندي ڪجهه ڪلاڪ
 رکيا آهيون هن پاڪيت سائيز پاڪستاني شرس ۾!
 سکر بئراج پار ڪرڻ بعد خيرپور، گنپت، رائيپور،
 ڪنڊيارو، ناروشاه، نوشهرو، مورو، سکرند، هالا وغيره
 هڪ ٻئي پٺيان ايندا ويا آهن. بک اڄ مٿان لڳ
 ڪٿي ڪٿي رکيا آهيون.
 گنپت کان اڳ ڪوٽ ڏيچيءَ جا ڪنڊھو ڏسندا
 آيا آهيون.

ناروشاه ۾ نولڪي واھ جي ڪڇن تي باغ سهڻا آھن
 چن ۾ سنگترا جام ٿين. ڇهين ورهين جو هوس جڏهن
 هتي ڪجهه هفتا چاچي وٽ اچي رهيو هوس.
 سرڪاري انجنيئر هو، انڪري ڊيوٽي هتي لڳل هيس.
 هتان منياڻيءَ بدلي ٿيس ته اُتي به سارو ويو هيس
 هٿسان ۽ اُن جي خوب سواري ڪري پنهنجا هڏ گڏ
 ڇڏايا هيا. منياڻيءَ بعد ڪوئٽيا ۽ لورالائيءَ ! اُتي
 ڪجهه سال رهي چاچو حيدرآباد ۾ اچي ٽائشڪو ٿيو هو.
 پريا، پند عيدن، نواب شاه، شهدادپور، اڏيرواغل
 بيت شاه وغيره جا رستا هاءِ وي جي کاٻي پاسي کان
 آهن ۽ نديءَ جي هن پار آهي لاڙڪاڻو، لب درياه
 وٽ موهن جو دڙو، راتان، ميهڙ، جوهي، دادو،
 خداآباد، بوبڪ، سيوهڻ، لڪي، سن، ٺٽي، مانجهند
 ۽ ڪوٽري ۽ حيدرآباد جي گڏو بندر سامهون !

’مني‘ بس جي ’مئڪسي‘ پشوري ڊرائيور وٽ
 جيڪو ’مڊي‘ ڪيسٽ ٿيپ آهي، ان ۾ مڇڏي
 حسن جي غزلن سان گڏ آبادا پروين، جمن فقير ۽ مائي
 ڀاڳيءَ جون سنڌي ٽيپون به رکي رکي هلائي رهيو
 آهي. ٻئي پٺاڻ جي ٿيپ مان سنڌي آواز ڪجهه
 هيسيل لڳي رهيو آهي !

هالا ويجهو واھ وٽ بس بهارن ٿا. ڊرائيور، ڪلچر
 ۽ هڪ اڌ مسافر به ڪپڙا لاهي ڌوڪي ٿا پون واھ ۾.

اسان کي به ڀڳل ٿل سنڌيءَ ۾ سڏن ٿا، ”معن آڪيا
اڄ نه پاڻي وڃ سائين، ننڍا ٺار پاڻي نسي ٽراوس ڏيئي
چڏيندا. پيت کي گرم ريڊيئٽر ڪو فرج ۾ آڪر ڊال...“

دل سرڪي ٿي پوءِ به پاڻيءَ ۾ گهرون ٿا. سیتل
جل ۾ پيو وجهي پٺاڻن کي سنڌي چوڪون سان
ڪؤنس بازی ڪندو ڏسوس ٿا ويهي.

جنڊي ڪاشي ۽ ٻين گهرو دستڪاريءَ کان مشهور
هالا کان هڪ رستو پٽ شاه ڏانهن ٿو وڃي ۽ ٻيو
هيٺ ڀرو ٿل سائينءَ جي اڏيري لال طرف. اڃا اڳيرو
برهمڻ آباد جا ڪنڊهو.

نواب واجد علي شاه جتي به پهچڻو هوندو هو، اُتي
سندس حقو اڳ ۾ ئي پهچايو ويندو هو. اسان وٽ به
حيدرآباد کان اڳ حيدرآباد جا افعال پهچي رهيا آهن!

لسرات چوڪون جي ڳڻن تي جيئن پٺاڻ هٿ گهمائي
رهيا آهن، پاڻيءَ ۾ هنن سان جيئن شرارت ڪري
رهيا آهن، تنهن مان صاف ظاهر آهي ته.....

بس وري هلڻ ٿي اڳي. ديوانند اسٽائيل ۾ سيٽي
وڃائيندي ڊرائيور پنهنجي ساٿيءَ کي چئي ٿو، ”اُتان
ميهڻان ڏا ڪيها ميهلا؟ اوھ ڇو پٽ نه اوھ ڇو ميهلا.“
ٺهاڪو ماري هڻجو ساٿي ٿو چئي، ”گئون سي
هل چلي ٿو بٽل ڪيون بهائي!“

هي ڳالهيون ٻڌي ننڍپڻ جو حيدرآباد جوئي هڪ
 واقعو ياد ٿو اچي. دراصل ننڍپڻ به نه چوڻ کپي. اهو
 پار ڪري جوانيءَ جي ڇائينٽ ۾ گهري رهيو هوس.
 جنهن نولراءِ ائڪيڊميءَ ۾ پڙهندو هوس ٻارهين سالين
 جو منهنجو ڀاءُ به ساڳي اسڪول ۾ پڙهندو هو. هو
 شڪل جو ڪافي سندر ۽ چڪو آهي. ٻن ٽن سالن
 کان هنجي ئي ڪلاس ۾ وڏوڙ هم ڪلاسي همسان ڏاڍي
 ڪوئس بازي ڪندو هو. اسڪول چٽو کانپوءِ به پڇر
 نه ڇڏيندس. چوندي پائي چونڊس، ”ماتون، هٿ ئي
 ڪسڪي ٿو وڃي ني وري...الا ڙي مونجا شڪارپوري
 يار، ڳل ٿي ڪين نيوند جون قنڊيل پوريون.....“
 چوڪر برجستو هو ۽ هيڏانهن اسان ٻئي پائر ڪانچ ٿوڙ
 پهلو. ڏاڍو پوسڻندو هوس. ڀاءُ سان هيشن چيٽڇار
 ڪري، اهو پسند نه هو، وري چيٽڇائي به شڪارپوري
 بوليءَ ۾ اهو ته بلڪل ناڳوار هو.

• پر هنجي ڪوئس بازي ڇالوئي رهي. اُتر سند جي
 بولي وچولي سند وارن لاءِ سدا مخول جي وشڻ رهي
 آهي، ڀلي پوءِ وچولي ڇا ٿي پاشا وگيانِي ودوان
 ڇلائيندا رهيا آهن ته شڪارپوري بولي سسڪرت جي
 وڌيڪ ويجهو آهي، وڌيڪ مني آهي، وغيره وغيره.
 شڪارپورين لاءِ اها چوڻي مشهور آهي ته،
 ”شڪارپوري دال پوري، ڪنڊ ۾ ڪلي، پيت ۾ چري.“

هندي نڪاء ڪئي. گوڙي مان رت وهي نڪتس ۽
پڇ لڪائي پڇي نڪتو.

أهو ڏينهن، أهو شينهن! داداگير جي داداگيريءَ
کان سدا لاءِ مڪتي ملي هئي!

پاتال نگر سڏبو هو سڪندر جي زماني ۾ ۽ هتي ئي
شايد کير جون نديون وهنديون ڏٺيون هيون هن مهارڻيءَ!

آخرين پير حاڪم گادي خداآباد مان ڦيري آندي
۽ ميرن هنڪان ڦڙي. هوڏانهن انگريزن وري ميرن کان
ڦڙي. هاڻي وري ڪراچي سنڌ کان ڦڙي. واپس
حيدرآباد گادي ڦيري اٿائون.

اٽڪل سؤ ميل ڏکڻ ۾ اٿس ڪراچي ۽ سواسؤ اتر ۾
خدا آباد. سکر ۲۳۸ ميل اتر-اوڀر ۾.

سنڌي سڀيتا جي سينٽر هن پراچين شهر کي وڻندو
پراڻ ۾ نارائڻ ڪوٽ سڏيو اٿائون، جنهن اڳتي هلي
پنهنجو روپ، بگاڙيو ۽ سڏجڻ ۾ آيو نيرن ڪوٽ.

حيدرآباد ۾ ڪلاس ٽيچر مليو هو خالص سنگهي.
انندي ويهندي پراچين اريه سنسڪرتيءَ جا نڙا گان
ڪندڙ. هن کي خوش ڪرڻو هوندو هو ته لکندا
هئاسين نيرن ڪوٽ.

هڪ ڏينهن شرارت سجھي ۽ انـگلش ۾ جو ليٽر لکڻ
لاءِ چيائين ته نيرن ڪوٽ لکي برئڪيٽ ۾ لکيو—
بريڪفاست (نيرن) ڪئسل (ڪوٽ)!

حيدرآباد جو نالو ڪيئن پيو ان جي به مزيدار
ڏند ڪٿا آهي :-

نيرن راجا هتي راج ڪندو هو. هنجي ڌيءَ نگار
نه صرف حسن جي ڪارڻ هئي پر ڪاليءَ جيئن شينهن
تي سوار ڪندي هئي ۽ چوندي هئي ته شادي ان
سان ڪنڊيس جيڪو مون جيئن جهنگل جي راجا کي
پنهجو وٺت ٻڌائي. سنڌ ۾ ته اهڙو ڪو شير مڙس هو
ڪونه پر انهن ڏينهن ۾ حضرت علي سنڌ ۾ آيو ته هن
سان ڪنو شاه مڪئي به هو جنهن شير تي سوار ڪري
هيءَ سونهن ڀري سڀ هٿ ڪئي.

پر راجا کي اهو ناگوار هو سو ڌيءَ کي ڪوه ۾ وجهي
هڪ شاهي چپ مٿان رکائي ڇڏيائين ته مسلمان جي
هٿ چڙهي ان کان جيئري ٿي دفن ڪرڻ چڱو.
مڪئي حضرت عليءَ وٽ دانهين ويو، جو خچر تي
تي سوار ٿي اُمالڪ آيو ۽ چپ مٿان بيهي خچر کي
نچائي چپ کي اهڙي لت هيٺائين جو اها چار ٽڪر
ٿي پيئي. نگار کي انريت بچائي مڪئيءَ سان شادي
ڪرايائين ۽ نيرن کي بچو ڏيئي چيائين ته هي شهر
ڇڏي وڃ.

بجي، خچر جي نچڻ، علي جي لت وغيره جا نشان
اڃا به آهن. ڪوه ويجهو سون سالن تائين شينهن به
وهندا هئا ۽ نيرن شهر ڇڏي پڄي به ويو هو. انريت
مرچ مصالح مليل ڳالهيون ڪندا آهن.

عليء ۽ نندي هوندي ترار جي هڪ ڌڪ سان اڃگر
ماريو هو. ۽ عروبيءَ م 'هي' معنيٰ 'نازنگ' ۽ 'درين'
معنيٰ 'ڌاريندڙ' سو عليءَ جو پيو نالو آهي 'حيدر' ۽
ان تان نالو پيو شهر جو حيدرآباد.

هيرا آباد جي پٺاڻ پاڙا م شام جو ساڍي چئن
بجي اچي پهتا آهيون.

قليلي واه جي پيءُ پر تي آهي رشي ديارام جو
ڪاليج ۽ ڪالي ڦڙديءَ وٽان پل پار ڪري سينٽ ميرو
اسڪول وٽ اچي بس پئي آهي.

شاهي هزار هتان شروع ٿي استيشن وٽ اچي پوري
ٿي ٿئي. مارڪيٽ ٿاور کان پڪي قلعي تائين هن
ونگين شاهي هزار جي ڏيگهه اڍائي ڪلوميٽر آهي ۽
حيترب لسي هزار سموري پاڪستان م پي ڪونهي.
تڏهڪ پاڙهي، شاهي هزار جي اولهه م آهي. صدر هزار
ڏينلداس ڪلب، اٺي بيسٽ هال، هومسٽيڊ هال،
ٻو وديالو، گنجو ٽڪر، شاهي باغ، گدو بندر وغيره
اڀرندي ڪڇي م آهي ۽ رشي گهات، پراڻي قليلي
وغيره اڀرندي ڪڇي م.

پڪي قلعي کان هڪدم پوءِ اچي ٿي ريلوي اسٽيشن.

چرڪ نه ٿي وڃي ۽ اڃا ڪراچيءَ به ويڻو آهي ۽
ستان جي پڙ به ڪافي بدنام ٿيل آهي سو بس مان
پي، بنا پاڙو ڇڪائڻ جي، آڏو رکشا ڪري هندي

چوان ٿو، ”ادان ھل پھرين اسٿشن جي ٻيءَ ڀر ڪالي
مندرو ويجهو انڊس گلاس ورڪس.....“
يتاجيءَ جي ڪرم پکي جو ڪروڪيترا!

۱۹۴۳ ڌاري جڏهن ٻي مهاڀاري لڙائي پوري جوين
۾ ھڻي ۽ واپارين جا وارا بيارا ھئا ته پٽاجن به پني جي
واپار مان ڪافي ڌن جوڙي حيدرآباد ۾ گلاس ٺاھڻ
جو ڪارخانو وڌي پيماني تي وڌو ھو. پھريان سال
نھن سان سھي جڏهن ڦل ملڻ جو وقت آيو ته سيڪڇو
ڇڏي ڀڄڻو پيو.

سموري پاڪستان ۾ اڄ به وڏي پيماني تي ڪانچ
ٺاھڻ جو اھو اڪلوتو ڪارخانو آھي.

جنھن يو-ٻيءَ جي مسلمان کي ڪوسا ڪوھ ڪري
وڪيو ھو، انھي آسودگيءَ جو اندازو ان مان ئي
لڳائي ٿو سگھجي ته تڏھن ھڪ زال ھٿس ۽ ھاڻي
چار ته آفيسل اٿس ۽ ”اسيئر“ ۾ الائي گھڻيون!

گوھيون ڏيندو آڻو رخصتا وارو شاھي بزار مان
ڪسڪندو ٿو ھلي.

سوئي چانديءَ جا زيور، ڪنگڻيون ۽ چوڙيون،
سنڌي ڀرت جا ڪم، ڪشمور جي ڪاريگري، ھاالا جو
ھنر ۽ ٺٽي جو ٺٽ — مطلب ته سڀ جي جھلڪ ھن
رنگارنگي بزار ۾ سون ٿا.

سندور ڦين جو جھمي ڪٽي ته ڪنھن وقت ٿيڻگ

سينٽر هٿي هيءَ بهار. هن هڪڙي جي شروع کان
 عيدرآبادين درر پورب ايشيا ۽ آفريڪا جي ڪيترن
 ملڪن ۾ دڪان درا وڃي کوليا ۽ ٻنهي مهاڀاري لڙاين
 ساڻو ڪري ڇڏين.

سينگاپور، هانگ ڪانگ، جاوا، سوماترا ويندي
 چين، جپان ۽ هيڏانهن، ناٽيجيريا، مالٽا، ايڄيپٽ ۽ اسپين
 تائين به پهچي ويا.

آڌواڻي، ڪراچي، ميرپنڊاڻي، شهاڻي وغيره
 گهڻيون ٻنهي پاسن کان آهن.

شهر وسائڻ لاءِ ميرن عاملن کي چوڏڪي هزار کان
 ستر گهٽ تائين مٿس ۾ رت ڏنا هئا ۽ پائيندن کي
 چوڏڪيءَ کان چمن شاد جي پٿر تائين. قلعي ويجهو
 ڪڍواڻي گهٽيءَ ۾ ديوان گدومل جڳهيون ٺهرايون. ٺوڙي
 جي چاڙهي ۽ ٽنڊو مير ٺوڙي جي پٺيان سڏجي ٿو.
 ڪانگن کاڌي ڏنڊ قلعي ويجهو آهي ۽ ڪجهه به پوک
 ٿيڻ تي ڪانگ ڪاٺي وڃن. سنگيت واد ۽ ڪيائنتو
 ٽنڊو به ويجهو ئي آهن. چاليهه فوٽ ڊگهي قبر عربستان
 مان آيل ستن نو گز پيرن مان هڪ، هوشو شيدي جي
 قبر هومستيد هال ويجهو آهي.

پاڻي پرتاپ ڌيئلداس جو ڳاڙهو بنگلو وچ شهر ۾
 ڇا به اوچي ڳاٺ ۾ آهي.

قليلن به ڪيتري وات سان هلندي قلعي اچڻ کان

اڳ ٻارو سرڪي ٿي وڃي. خطرناڪ ڪنن جي ڪري
جيءُ ڇاچي سان ڪنو ٿي هتي اچي سگهيو هو، پوءِ
نه ننڍي هوندي ڪافي شل ڪيا آهن!

هن شهر جي گهرن جي هڪ وڏي شين آهي جو سڀني
گهرن مٿان سلاميءَ وارا منڊڳه ٿين ٿا، جنجو منهن ٿر
جي رڻ طرف آهي ته جيئن اُتان جون ايندڙ گرم هوائون
منگهن مان لنگهي گهر اندر ٿڌيون ٿي داخل ٿين.

ڪئمپيٽال، نشاط، چڱيت، مڇسٽڪ وغيره اڳيون
سئيمائون ته آهن ئي آهن، پر ننڍي سڙڪ وغيره م
شمع، فردوس، الائيٽ، راحت وغيره هاڻي ٺهيون آهن
۽ هتي جي بلڪ مارڪيٽ جو سمورو ڪاروبار هتان
جي مشهور ڪڏڙن جي هٿ ۾ آهي. سموري سنڌ
جيترا ڪڏڙا هن هڪ شهر ۾ رهن ٿا.

انڊس ۽ سنڌيس هوٽل ننڍي سڙڪ ۾ ۽ فوڪان ۽
سپنڊر وغيره صدر ۾ شهر جو شان وڌائن ٿا.

جوڻيڪاراءِ، ڪاٺن بالا ۽ نورجهان جا سڙڪ گڏنايندي
جنهن رستي تان موج ۾ سائيڪل هلائي ويندو هوس
۽ ريزڪيءَ ۾ هڪ اڌ ٽانگو، ٻه چار بئل گاڏيون يا
پل چوڪ ۾ ڪاٺي موٽر ڪار نظر ايندي هئي، اُتي
موٽر ڪارين جي ڪلهي گس ۽ رکشان جي
ڊگڙا ڊگڙي لڳي پيئي آهي.

ٿرڙڪ ڄم اهڙي جو بمبئي ڪلڪتي جي ٿرڙڪ
ڄم به ان اڳيان شرماني لڳي!

گنجي ٽڪر وٽ پهچي ته پوءِ به وڃون ٿا.
اهو نالو انڪري پيو جو هڪ به وٺ سڃي ٽڪر
تي ڪونهي، ڇاڪاڻ ته هيٺ ماڻهيءَ ۾ خوب ساوڪ
لڳي پيشي آهي.

شيخ مقفيءَ ٻين پيرن جون قبرون سو خوب هيون
پر اڄ اهو گنجو ٽڪر ڪانڪريٽ سيمينٽ جي عمارتن
روپي وٺڻ سان سو خوب جهنگهيو پيو آهي. ميرن-
پيرن جا قبا ته ڪٿي نظر ئي نٿا اچن. الاهي ڪهڙن
سلسلس ۾ ڏسجي ويا آهن.

سادو نولراءِ هيرانند ائڪيڊمي هينئر ڪاليج بڻي
گنجي ٽڪر تي قائم مقام آهي.

ڊاڪٽر چوڻٿرام گدواڻيءَ کان ’برهمچريه‘ جي رکشا
ڪيئن ڪجي تي ليڪچر هتي ٻڌو هو ته ڊاڪٽر مونجي
کان ڀارت کي اڪند بڻائي رکڻ جون تجويزون ۽ دادا
جئرامداس دولترام کان ڀارت کي ڪنڊت ڪرڻ جون
اٽڪلون هومسٽيد هال ۾ ٻڌيون هيون.....

گنجو ٽڪر لهي اچڻ سان هڪدم ڪارخاني وٽ
اچي ٿو پهچجي.

ٻنهي ننڍن ڀائرن کي هڪ ئي سائيڪل تي ويهاري
ڪارخاني مان پاڻ ميل جي چڙهائي چڙهي ويندو هوس
۽ پاڻ کي ڄاڻڪيداس چئمپين پائيندو هوس. هينئر
هڪ سرد آه پنهنجي وشال ڪايا کي ڏسي ڀريان ٿو

۽ هڪ گرم سواس اها ننڍي چاڙهي ڏسي ڇڏيان ٿو.

ريلوي ٿاڪ بند پيو آهي. شايد بند رهڻ جو وڏو
مليبل اٿس. هيڏن سالن ۾ اوڙو اوج به نه ٿاهي اٿائون.
رڪشا اتي ئي بهاري پٽا جي اڙايل ڪارخاني
روپي مندر ۾ مٿو ٽيڪو لاءِ وڌون ٿا.

اڄ لڳ ڀڳ ساڳيءَ دشا ۾ اٽڪي ڏسي پٽاجن جي
آرمانن ۽ اُمدگن جي ادوگتيءَ تي من افسوس سان پوئجي
ٿو وڃي. ڇا ڇا نه انسانا ٻڌا هئا ابي منهنجي!.....

ننڍي سڙڪ وارو رستو وٺي وڃڻ سان سنڌوءَ جي
ڪناري تي چئن ڪلوميٽرن جي دوريءَ تي اچي ٿو
ديوان گدومل جي نالي پٺيان اڙيل گدو بندر. سامهون
ڪوٽڙي نظر ٿي اچي.

ميرن جو وزير گدومل به هڪ نهايت ادب هستي
ٿي گذريو آهي. حيدرآباد جو اوج اقبال وڌائڻ ۾
هنجو وڏو هٿ هو.

افغان سنڌ تي ڪاهي آيا ته ميرن جا ڏير ڏيرا ٿي
ويا. عيش شڪار وسرڻ وٺڻ ۽ لڳا گدومل اڳيان
گڙگڙائڻ ته ڪيئن به اسان کي بچاءُ. هندي دلچاءُ
ڏيئي، ديوان افغان بادشاهه کي اچي چيو، ”تنهنجو
ڪم ڪم سان نه؟ مال متاع ٿي ڪيئي نه؟ اهو توکي
گهر ٿو پهچايان! س، نه؟ پوءِ غون غرائي ڪرڻ ۽
وٽيندين؟“

بادشاه مڃي ويو ۽ لشڪر وٺي واپس ماڳ وريو.
هيڏانهن گڏومل اچي مڃهيو. مال پاڻيءَ جو آسرو ته
ڏنو هيائين، پر اهو اچي ڪٿان؟ اُڏاڻو ميرن سنڌ کي ئي
سيو ڪري رکيو هو.

واڻڻي پوءِ به دل نه لائي. شڪار پوري نانارن جون
ناهيل ديگيون ۽ صندوقون، هالا ۽ ٺٽي جي ڪيمخاين
۾ ويڙهي ٺڪري پيو افغانستان لاءِ.

شاه ڏس نه پيو ٺري. ڏاڍو خوش ٿيو ته ميرن
خوب مال موڪليو آهي.

کوليائون جڏهن صندوق ته اندران ٺڪرن لڳي مٽي!
تبي باه ٿي ويو بادشاهه.

هيڏي وڏي توهين! ڪاڏي ويو واڻڻي جو پٽ!
بيحد تحمل ۽ صبر سان گڏومل سمجھائڻ وينو،
”قبلًا سونو جواهر ته توکي ٻين گھڻن ئي هنڌان ملندو،
پر انهن کان به قيمتي ٿي پيرن فقيرن واري ملڪ جي
مٽي! اسانجو وطن ائين ته غريب آهي، باقي اوليائن
جي پيرن جي دڙ سان مالامال اٿي...“

راضي ٿي ويو بادشاهه ۽ ائين گڏومل نه صرف ميرن
کي پر پنهنجي وطن کي به بچايو.

پوءِ به ڪام انڌ ميرن هنجو قدر نه سڃاڻو. ”وناش
ڪالي واپريت ٻڌي.“

عوض جي انڌي گهوڙي تي سوار مير گڏومل جي

سڀيل ڪنيا مان به نه رهيو. پوءِ هندو ڪنيا جنسيات جي آگ ۾ پوڻ بدران چڪيا جي آگ ۾ پوڻ پسند ڪيو. هندجي سڀيڻي ميرن کي وڌيڪ پڙڪايو ۽ جنهنجو بدلو گدومل کان چڪايو ويو.

هوڏانهن سڀيءَ جي آه به ڪرتگهن ميرن کي اهڙي لڳي جو هنجو راج ٿي وڌيڪ نه ٿيڻو.

مهني ماس شل لاءِ گدو بندر ويندا هئاسين. ماسخون کي ته ٻيو به سک هو جو ڪوٺڙيءَ جا مشهور پلا به اُتي ملندا هئا. ستر-سپاڻي بعد اُهي ڪاٺ ۾ ڏاڍي لسٽ ايندي هيئن.

گدو بندر جي پوسٽ چرين جي اسپتال ۾ به هڪ دفعو ويا هياسين! گهمڻ.

هڪ چرئي کي گانءَ کي وليم ڪرائيندو ڏٺو هو ته هڪ کي قران جون آيتون ٽڪڙو ٽڪڙو دهرائيندي. هڪڙي کي جناح ڪٽپ پائي اهنسا ۽ سچ ٿي ليکچو ڏيندي ڏٺو هو ته ٻي کي گانڌي ٽوپيءَ ۾ پاڪستان زنده آباد جا نعرا هڻندي. مطلب ته ڪيترا چريا، سياڻن کان وڌيڪ سياڻپ جون ڳالهيون پيا ڪن، جيئن ڪيترا سياڻا ڪنهن ڪنهن مهل چريائپ جون ڳالهيون ڪندا آهن.

وقت جي محدودگي اسان کي گدو بندر ويڃڻ لڳي ڏي ۽ سڌو جام شورو جو رستو ٿا پڪڙيون.

ڄام شورو وٽ 'گڏو بئراج' نالي نئين بئراج جوڙي
 ويٺي آهي. قوه جوانيءَ ۾ وهندڙ جوپونتي سنڌوءَ جي
 انگ راک جو دلڪش نظارو هتي ڏسڻ وٽان آهي.
 پٿرس جي شوخ، ڇنڇل 'سين' ندي به منهنجي
 سها سني سنڌوءَ جي ڇنڇلنا سان برميچي نه
 سگهندي ڪڏهن!

وري سانجهو جو ويلو ۽ آسمان ۾ ننھا ننھا المست،
 البیلا بادل رسيلي ۽ اخريلي نورس پري سنڌوءَ جي
 ناز ۾ نڪار آئي رهيا آهن.

سجلم، سڦلم، ماٿرم.....! ڪٿي هتان جو نظارو
 ڏسي ته بدم چندر چئترجيءَ 'وندي ماٿرم' جو گيت
 نه رچيو؟ رشين مين جڏهن سنڌوءَ جي ڪناري تي
 ويد رچيا آهن، سمرتيون ۽ اڀشد رچيا آهن ته هيءَ
 ڪهڙي وڏي ڳالھ!

ٽڪسلا جيئن ته نه پوءِ به ڄام شورو جي سنڌ
 يونيورسٽي ڪئمپس ڪافي رمڻيڪ ڍنگ تي ٺهيل
 آهي. يونيورسٽيءَ بڪ اسٽال بند ٿي چڪا هئا، ان
 ڪري نه سنڌي ٽائپ رائٽر ڏسي سگهياسين، نڪي
 ڪوئي ڪتاب ٿي غريد ڪري سگهياسين ۽ نه ئي
 وري ڪنهن ودوان جو درشن نصيب ٿيو.

شاعر سرتاج شيخ آياڙ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسلر
 آهي. هندو ماءُ ۽ مسلم پيءُ جي سٺان هن ٺڪارپوريءَ

۵۰
م چون ٿا ته ساميءَ جي آتما جو واسو آهي. ڪنهن
به هجي، هنجي ڪيترن شعرن ۾ ساميءَ جي ڪيترائي
۽ شاد جو سنگيت آهي. هو لاهور ويل هو.

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ جيڪرا ڪتاب لکيا آهن ۽
سنڌي ادبي بورڊ رستي ڇپايا آهن، اوترا پي ڪنهن
به سنڌيءَ نه لکيا آهن. انڊونيشيا ۾ هڪڙو ڳوٺ آهي
جتي سون سالن کان سنڌي رهن ٿا، رسمون، رواج
ٻولي سڀڪجهه سنڌي. اها ويسرچ ڪرڻ هو ارڙانهن
ويل هو ۽ موقعو ملڻ تي هندستان مان به ڦيرو پائي وٺين.
ايا ڀار مهنا اڳ دادا جئرامداس هنجي نالي چئي
لکي ڏني هئي ۽ چيو هئائين، ”تون سياستدانن کان
ڇڙڪندو آهين سو توکي اهڙي وڏي اديب وٽ تو
موڪليان جو ڪنهنجي به ڪاڻ ڪڍڻي نه پوندي.
تو کي بلڪل چڱيءَ ريت گهمائيندو ۽ ڏاڍي سٺي
خاطرداري ڪندءَ.....“

خاطرداري ته مذهبي سموري سنڌ ڪري رهي آهي
انڪري ڪنهن به سڌارشي چئي ۽ جي ضرورت ٿي ٿئي
ٿئي. هانءَ جهل لاءِ هڪ به چئي پي به آندڻ آهي پر
انجي به کولڻ جي ضرورت نه پئي آهي!

طارق اشرف، نسيم کول، ابراهيم جو يو، جوڻيجو،
الشاف شيخ وغیرہ ليکڪ، ليڊر نه هتي، نه ڪٿي به
نن ٿا. ان ۾ نه ڪا بلاتل هوندي، اهو سو غي من ڪي

سندوش ٿو ڏيان. مان سڌو سڌو ٿو ڏيان، آيو آهيان
 پنهنجي وطن جي زيارت ڪرڻ، پوءِ ڇو اڃا ڇو قسطن م
 نوان، پنهنجو ڪم، ڪم سان! ڏانڊل مڃائڻ لاءِ اٿم،
 ڇوڪن ڪلپنا، ڪرائشي ڪرپلاڻي وغيره ڇا ڪافي ناهن؟

ڳوناڳوني، ذرخيز ساهت سو خوب ڇپجي رهيو آهي
 سنڌ م ساهتڪ هليچل جو مرڪز سڏا جيان
 حيدرآباد ئي رهي آهي. سنڌي - غير سنڌيءَ جي
 ڇپجڻ م سنڌي ساهت کي به زبردست غريب رسائي
 ٿي وڃي.

ڪجهه ورهيه اڳ فسادن م غير سنڌي مسلمانن
 ڪيترا ناپيد ڪتاب جلائي ڇڏيا هئا.
 ايتري مخالفت هوندي به سنڌي ادب لڳاتار
 رمارا ٿيندو ٿو رهي.

ڄام شورو وٽان ئي ڪراچيءَ لاءِ بس پڪڙي هئي
 .....

موٽندي مهل لڏا حياسين هيرآباد م بس بدلا لاءِ.

هيرآباد چئي ڪٿي بس ڪر. بلين بلين هئي!
 بمبئيءَ جو لنڪنگ روڊ، پوني جي مين اسٽريٽ،
 هليءَ جو ڪنات سرڪس هجي يا لڪنوءَ جي امينآباد،
 جال آ جو هن لتي سان بوميچي سگهي انهن سونهري
 پنهن م!

مادرن تيليون جڏهن نت نوان سورجمن سينگار ڪري

ٺڪرڻديون هيون ته نت ڪٿ ٺٽورلعل انهنجي نٿن ٻائڻ
ڪان گهايل ٿي سرد آهون ڀرڻ لڳندا هئا، ”هائ،
منهنجي لٿلا“ ”اڙي او، ڪامي ڪوشل“ ”نڌريل
نوگس“ ”مومل منڙي.....!“

اهي لٿلائون ۽ ڪاميون يا نه هلي ويئون پوني،
بمبئيءَ يا ..... ڀردي اندر!

شام ٿي ناهي ۽ اسڪولي چاهي ڪاليجي ڪڪن
ڪڪين جا ميڙاڪا ڪڍا ٿيڻ لڳندا.

بيگم پارا جو هيئر اسٽائيل، نسيم ٻانوءَ جو ساج سيدگار،
شوينا سموت جو شرم حياءُ، اشوڪ ڪمار جي
اداڪاري، موتيلال جي فيلٽ هٿت... سڀ جي چرچا
ٿيندي رهندي، مها ٿيندي رهندي ۽ ڪاٻي ٿيندي رهي.
اڄ نه نسيم ٿي نظر اچي، نه هنجو نقل.

ڇاٻين، ٻچين، فريڊج ڪٽ، هڇي، انقلابي اسٽائيل
ڪربوشي، جهٽا جهوت، جهرمر يا بڪرڪٽ ڌاڙهين ۽
هٽنڊل ٻار، لڪڻ شاپ يا ڪوپي اسٽائيل نوڪن وارا
ميان، شيخ، شاه، بخش ۽ وڏيرا نظر اچي رهيا آهن.
آفيسن ۾ ڪم ڪندڙ ڪرستان، ڪيائون اسڪرت-
بلائوز يا ’مڊيز‘ ۾ ڀلي-ڇڪي نظر اچي رهيون آهن،
باقی گهڻو ڪري سلوار-قميص يا چوڙيدار ڀاڄامي ۾
هندو توڙي مسلمان ڇوڪريون نظر ٿيون اچن. بشرت
۽ بيل ٻائمس ۾ به ايڪٽر پيڪٽر نظر ٿيون اچن، باقي
سازهيءَ ۾ ڪاٺي نٿي نظر اچي.

سکر واپس ويدي ساهت ساگر جون وري به ڪجهه
 ون پرايت ٿيون ته دل 'بهار بهار' ٿي ويئي، پر
 عدم ان ٿي ساهت جي پيا بان جو ويچار ايندي
 ٿئي دل 'سوءِ سوءِ' ٿي ويئي!
 ڇا ته سپاڳي سلو ٿي سنڌيءَ الڳ الڳ دشائن م
 ڦي ڪئي آهي!

شارت هئند سنڌيءَ م، بيلو گرافي، عڪمت ۽
 ادوءَ تي ڪتاب، سحرنامي تي شاندار، گوناگوني ڪتابن
 به ٻي ڇار ڇار ڇاپا نڪتل! بود م ٿو پوڄي ويڃان.
 ڌڙا ڌڙ غريد ڪندو ٿو ويڃان، ڏٺو ويندو جي
 طوط نه ڏٺائون ته.

راجپوتي ڊڪوسلاپ ڪتابن روپي ڪلچرل ائمبيسڊرن
 ملڪ کان ٻاهر نڪرڻ نه ڏٺو ته اهڙي مورڪتا تي
 سون وهائڻ ڪانسواءِ ڪري به ڇا ٿو سگهجي؟

*

*

*

*

پيا شهر:- سکر، حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ جي اوت موت
 منڊي هيٺين شهرن کي يا ته صرف ڇهيو آهي يا
 پنجوي باري م ٻڌو آهي، زندگي رهي ته ٻي دفع سموري
 منڊ جي مٿي ڇاڻي توهان کي به مڪمل لسٽ وٺائيندس.

مياڻي ۽ ڊبو:- هتي ميرن جو ۱۸۴۳ م ڊبو گل ٿيو
 انگريزن هنن کي جيتي سنڌ هت ڪئي،
 پت شاه:- پٺاڻي گهوت جو جنم اسٽان، حيدرآباد

کان ۵۶ کلومیٽر اُتر ۾ واريءَ جا پٽ لڳا پيا هوندا هئا ۽ مون ۾ منهن وجهي شاد عبداللطيف شعر جهونگاريندو هو جنجي گهرائي ڪئي ڪئي ڪا ايداس ڪي به شه ڏيئي ٿي وڃي ۽ ميناج ۾ ميرا جي ڀڄڻ کان گهٽ ناهن.

شاه ۱۷۵۲ ۾ وفات ڪئي ته ڪلهوڙي حاکم نيمايت ٿي شاندار مشهور اڏايو.

هالا نئون ۽ پراڻو:- دستڪاريءَ کان مشهور شهر حيدرآباد ويجهو آهن. هتان جي 'سوسي' ۽ 'اجرڪا' واليت وڃي. ٿنڊو آدم ۽ سڪرنڊ به ويجهو ٿي آهن.

ڪاڇلا سر تلاءُ به پاري نگر جي تلاءُ ۾ مرگه-نئيون اچي منهن ڏوٽنديون هيون ته انهيءَ اڪين جو ڪاڇل ايترو لهندو جو پورو تلاءُ ٿي ڪاڇل جي سهڻي رنگ سا گجي ويندو هو.

اڏيرو:- دولهه لال، امرلال، به سڏن. ٿرڻان جي ڏينهن ۾ نصرپور جي قاضيءَ هندن سان وڻل مڇايو ته لال سائين پلي تي سوار ٿي درياھ مان نڪتو ۽ قاضيءَ جي ٿڪ مان ور لائين. هاڻي ته مسلمان به مڇس ۽ شيخ طايعر ڪري سڏنس.

نصرپور:- ٿرڻان جي ڏينهن ۾ سنڌ جي گادي سِيرپور شاخ جي رستي تي لال سائينءَ جو جنم اسٿان آهي. دهرڙي ۽ نگر وچ ۾ بيت ۾ لال سائينءَ جو پيو

استان آهي جنهنڪي زنده پير ۽ خواجہ خضر ڪري پڻ
سڏن. پهرئين ڏينهن اُتي زيارت ڪئي هئي.
مانجهند:- هالا جي پيءُ پر نديءَ جي ڪپ تي
جهونو شهر.

سن:- مانجهند ۽ لڪي تيرت جي وچ ۾
جي. ايم. سيد جو ڳوٺ.

سيوهڻ:- ”دما دم مست قلندر.....“ لعل شهباز
قلندر جو جڳ پرست گانو ڳائي رونا لٽا هن پراچين
شهر کي دنيا ۾ مشهور ڪري ڇڏيو آهي.

شو جو استان آهي. سوسٽان ۽ سهوان ڪري پڻ
سڏنس ۽ سڪندر جي ڏينهن ۾ سديمانا ڪري ڪوٺيو
آٿائونس. جيڪب آباد کانپوءِ گرم ۾ گرم شهر آهي. گرم
گورکناٿ جو به استانو هو ۽ راجا پرتي به هتي رهيو هو.
لعل شهباز ملتان مان اچي هتي وسيو ته قلندر
بقيون جو وڏو مرڪز بڻجي پيو.

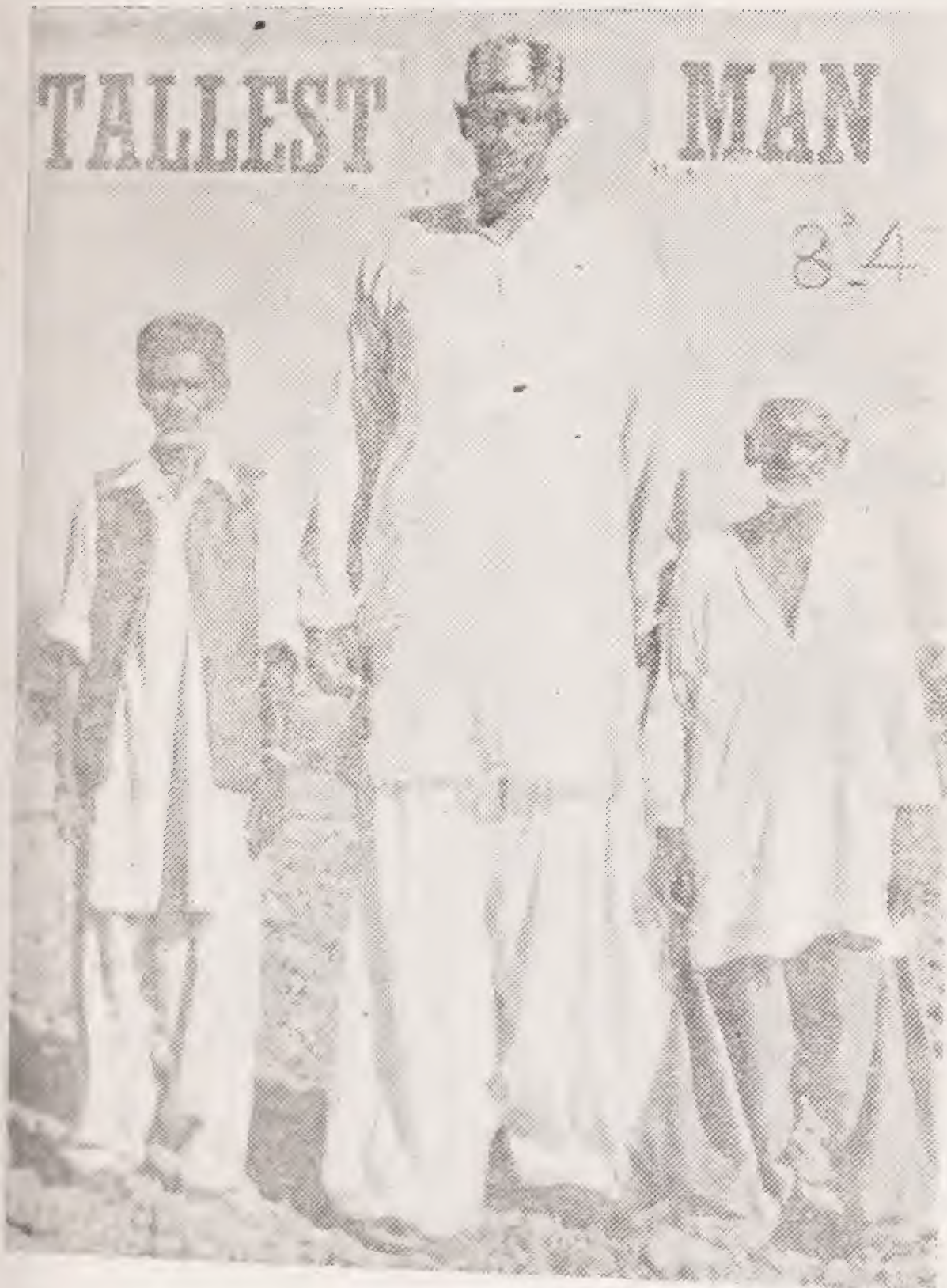
ايشيا جو ڊگهي ۾ ڊگهو شخص لعل شهباز جي درگاه
۾ مجاور آهي. ۲۵ سالين جي محمد عالم جي ڊيگهه آهي
۱۸ فوٽ چار انچ ۽ وزن ۱۸۰ ڪلو! ٻارهين سالين
جو ئي هو جو ستن فوٽن کان وڌي ويو. ٻين گهر وارن
جي ڊيگهه رواجي انسانن جهڙي آهي. پٽس غريب
اري هو ۽ هن کي پالڻ ڏکيو ٿي پيس جو ويٺي تي
به سڀر ته ڪير ئي ڪپندو هوس. هاڻي به پورو قوت

TALLEST

MAN

8'4"

ایشیا جو ڊگهي ۾ ڊگهو ماڻهو

نه ملڻ ڪري لهڪاريل آهي. هت جي ٿري ئي هڪ فوت اٿس ۽ پير ۱۶ اٺڇ. سلوار ۽ خميس لاء ڪپڙو ۱۸ ميٽرن کان وڌيڪ لڳيس. شاديءَ لاء خواهشمند ته ڏاڍو آهي پر ڪابه چوڪري هن 'معصوم شاه' جي 'مناري' سان لائون لهڻ لاء تيار نٿي ٿئي. اسانجو پٽ ته صرف ۶ فوت ۱ اٺڇ آهي پوء به ڊگهي چوڪري ملڻ ۾ ڪافي وقت ٿي هئي ۽ آخر ست اٺڇ گهٽ وٺي بيٺي هئي!

پات، ٿلٿي، بوبڪ وغيره مان ٿيندي خداآباد پهچي ٿو. جوهي، خيرپور ناٿن شاه، ويرنات وغيره ڪوهستان جبلن طرف آهن.

خداآباد:- ڪلهوڙن جي راجڌاني، ميربحر جي پٽ برباد ڪيس. ڪاٿو بحر، ڪلهوڙن جي صوبيداري ڇڏي مڪي ۾ وڃي رهيو ۽ مسجد جو در پنهنجي ڏاڙهيءَ سان صفا ڪندو هو. اُتان آواز آيس ته ”بحر ڪاٿا، وڃي گهماءِ سنڌ ۾ گهاٽا!“ موٽي آيو ۽ گهاٽا گهمائي اُن کان اڳ ئي ڪلهوڙن مارائي ڇڏيس!

ڪنڊيارو هالاڻي، ڀريا، نوشهرو، مورو، سڪرنڊ، ٺنڊو آدم، پدعيڊن، نواب شاه، شهدادپور، مل دسي، سنجهورو، برهمڻ آباد وغيره سکر کان حيدرآباد ويندڙ سٽي تي سڌا اٿسدا آهن.

ڪنڊيءَ جي وٽن هجڻ ڪري ڪنڊيارو نالو پيو.

هالاڻيءَ ۾ ساڌن جو آستان آهي. ميرون ڪلهوڙن کي
هتي دسيو. 'عیدن جي پٽ' ٿان نالو پيو 'پٽ عیدن'
جو قري ٿيو 'پڊعیدن'. سڪرنڊ ڏنڊ ويجهو آهي، ڀرسان
عرن جي ٻيٽڪ اٿس. سيد نوابشاہ وڌندڙ شهر نوابشاہ
اڏايو. سهڻي ۽ ميهڙ جون قبرون شهدادپور ۾ ڀرسان
آهن. جما مهاڻي کي ڪوئي نه دسي سگهندو هو، ٻئي
ڳوٺ واري دسيس نه ان تي نالو ٿي پئجي ويو
'مل-دسي' سنجھورو ويجهو دلور ۽ برهمڻ آباد جا
پراچين شهر هئا.

برهمڻ آباد:- دلوراءِ هت راج ڪندو هو ۽ سنڌو
وهندي هئي. راجا جي ظلمن ڪري پاراڻو مليس
۽ زلڙي ۾ شهر ناس ٿي ويو. سڪندر ۽ ڏاهر سين
جي ڏينهن ۾ به هن شهر جو ذڪر اچي ٿو.

ڪلان ڪوٽ، سجاول، جهڙڪ، هاليجي، پٺيڙ،
مٿليپين، ننڍ ڪوٽ، ڊيبل ۽ ڪيٽي بندر وغيره سنڌ
جي ڏکڻ ۾ ٿئي ۽ ڪراچيءَ جي آسپاس آهن.

سجاول ۾ 'مڇر ايترا ٿين جو راتجو ٿاڻهيءَ ۾ ڪڇڙي پائي
ويهندو ته اک چمپ ۾ ٿاڻهيءَ ۾ ايترا مڇر اچي پوندا جو
ڪڇڙيءَ بدران مڇر-پلاءُ ٺهي پوندا' جهڙڪ براڻو
شهر جهڙڪ براهمڻ ڪري مشهور هو.

گهوٽڪه براهمڻ مسلمان بڻيا ۽ پنهنجو الڳ ڳوٺ
'گهوٽڪي' وسايائون.

پين، نالي سردار کي ترڪ آيو ته هڪ ڳوٺ ۾
 چڙهي رهيو. ساڻ 'مغل' نالي مريد به هوس. هڪ
 ڏينهن هنکي چيائين ته گاهه ڪڍي اچ ته اُنهي ويهي
 ماز پڙهون. پر 'مغل' واپس خالي هٿين آيو ۽ اچي
 چيائين ته "جيڏانهن پيو نهاريان، تيڏانهن گاهه کي
 مڃو ڪندو پيو ڏسان." پين خوش ٿي چيس، "بچا،
 تنهنجو نالو مون کان به اڳ ڳنهندا!" ائين نالو پيو مڃيائين.
 نند ڪوٽ، مومل جي پيءُ نند جي 'ڪاڪ محل'
 اچا به چون ٿا ته اُپار دولت دٻي پيهي آهي.

رڙهي ڳوٺ به ويجهو اٿس، اُتي ايترا شاهوڪار
 هندو هئا جو هڪ لڱا اکبر بادشاهه کي ريزي جو
 پيو ته اُنن جو ڪافلو رپين سان پوري موڪليائين ۽
 تانجي هڪ ئي شاهوڪار بدلي ۾ ريزو ڏنس. وقتو خرچ
 ڪندڙ کي چون، "رڙهيءَ جو شاهوڪار آهين ڪيئن؟"
 ڀنڀور:- هي ئي شايد ديول بندر آهي. سسئي
 سسئي ساماڻي. کي وري ڪيتري بندر کي ديول بندر
 سمجهن. هتي سنڌو اچي سمند ۾ سماائجي ٿي.

شمپير ۽ مارڀور ڪراچيءَ ويجهو لوڻ کاڌين وٽ
 وڃي مڪرائي رهن. شريز بت بلڪل مضبوط، پر ٻولي
 ٻيل ڪٽيل پارسي، جو اصل ايران کان آيل آهن.
 منڍي به پنهنجي. پڇون، "تنهنجو ڀاءُ ڪٿي؟ وراڻي
 لندي، "تنهنجو ڀاءُ ويٺي جهوپيرا" مڪڙ جا ڪٽڪ

اچن تہ انهن کي پڪڙي ڳوٺيون ڀري رکن ۽ ڏينهن جا ڏينهن پيا آهي کائن! سرمائي، سمنڊري، چوڏي يا پمڦريت مڇيون به جام ٿين. ”سنيپال ڪڇ.“ بدران چون ”بيت ڪڇ.“ وارن مان جون ڪيڏائي هجين ته چون ”نونگرو هڻ!“

ڪراچيءَ جا اصلوڪا رهاڪو ڇاپرو وري جونءَ کي چون ’ٺوٺو!‘ ساهتيءَ جي سينيپاڻيءَ ڇاپرو نوڪريائيءَ کي چيو، ”داڍلي ۾ ٺوٺو ٿي سي ڪٽي ڪاڏ!“ ته نينگر اچي بگڙي، ”ٻڙي منيس! ٺوٺو ماڙهو ڪيڏو ڪمن؟“ گهوڙيپاريءَ۔ وڪر ڪري به سڏنس. گوراه درياه هتان وڪر کائي وهڻ لڳو ته هن ڪراچيءَ کانپوءِ ٻين نمبر وڏي بندر جي قسمت به وڪر کاڌو.

ڪيٽي بندر جتي سنڌو عرب ساگر سان اچي مليٿي، به ويجهوئي آهي. هتان جو ’سوئٽ‘ گاه اهڙو قوت بخش آهي جو اهو کائي گايون مينهنون اهڙو ’سگهارو‘ ڪير ڏين جو شهري اهو پئي ته پانڻي پگهريل فولاد پي رهيو آهيان!

’ڪوٽڙي الله رکڻي شاه‘ ۾ پوسل ڪري مڇر ۽ جيو۔ جندو ايترا جو سڏنس ئي ڪوٽڙيءَ ’کان‘ الله رکڻي! هتان چئن ميلن جي پنڌ تي آهي ڳوٺ اڏيرو لعل. ’پير پنو‘ جو زيارتي اسٿان ٿئي ويجهو آهي. هندو هن کي راجا گوپيچند ڪري سڏن.

ٺٽو:- هن نگر جي مهما اڀرم پار آهي. جت اڄ
 ڏه هزار آدم به مشڪل ٿيندو اُتي بيماريءَ ۾ اسي
 هزار ته صرف ڪوري ئي مئا هئا ڪڏهن. يارهين کان
 چوڏهين صديءَ تائين سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ ٿي
 رهيو. شاهجهان جي ٺهرايل سؤ قبن واري اهڙي شاندار
 مسجد آهي جو ان کي سڏن ٿي ”آسمان مهل“.
 مڪلي ٽڪڙيءَ تي سوا لک کان مٿي ڀيرون فقيرن
 جون قبرون آهن. مڪلي ۽ بلڙي ماموئي فقيرن جون ڀيرون
 هيون. ماموئي فقير سنڌ لاءِ جيڪي به اڳڪٿيون
 ڪري ويا آهن سي اڄ تائين سچيون ثابت ٿي رهيون
 آهن. انهنجي ٺٽين نيتن ڪلڻ جي روچڪ ڪٿا آهي.

هڪ پهتل جوتشي جڏهن مري رهيو هو ته پٽن کي
 چيائين، ”منهنجي مٽي پڇاڻا منهنجو گوشت رڌي
 کائيندڙ ته توهانجو جدم سڦلو ٿيندو.“ مري ويو ۽ پٽن
 گوشت به رڌيس، پر پيءُ کي کائڻ تي دل نه ورتي ۽
 اهو ڊيگڙو ئي ڪٽي درياهه ۾ وڌائون جو ماموئي فقيرن
 کي هٿ چڙهيو. هنن اهو کائڻ ته اهڙا نجومِي بڻجي پيا
 جو انگريزن ۽ پاڪستان جون به اڳڪٿيون ڪري ويا!

ٺٽي جي آسودگيءَ جون گهڻيئي ڳالهيون مشهور
 آهن. ميان نور محمد جي ڏينهن ۾ پنج لک لشڪر
 وٺي نادرشاهه ڪاهي آيو. ڳچيءَ ۾ ڪپڙو ۽ وات ۾ گاه
 وجهي ميان اچي حضوريءَ ۾ بيٺو ته شاهه ڀڄيس،

”ٻڌو آ ٿو وٽ هڪ سون سان ڀريل کوٽ ۽ ناياب لعل آهي؟“ جهٽ وراڻيائين، ”هڪ نه قبلي ۾ ٻه ٻه ۽ اڄهو ٿو حاضر ڪيان!“ ويو ۽ ٻه ڇٻا سيڙي ڄا ۽ ٻه گيه ڄا آڻي پيش ڪيائين، ”غريب سنڌڙيءَ وٽ سون ۽ هيرا ته ڪونهن، پر ان ۽ گيه مڃو آهي!“

بادشاه به سمجهي ويو، پوءِ ته سنڌي مهمانوازيءَ هنڪي به خوش ڪري رخصت ڪيو جو سورهان ڏينهن ساندھ پنج لک لشڪر ماني ويني کاڌي ته ٺٽي مان ان ڪين ڪٽو!

اوج اقبال ڏٺو آهي ٺٽي ته ڏک به ڪافي سٺا اٿائين، ٿي دفعا ته باه ۾ جليو آهي!

جيت اسپيد تي هلندڙ يانرا پير ڳوٺ وڃڻ لاءِ سکر بئراج وٽ لاٿو آهي پر اُتي هليڪان اڳ توهان کي پهرين ’اُڀرندي جو ستارو‘ ڪراچيءَ وٺي ٿا هليون، جنهن کي وڇير چڱي ڏٺو آهي.

۷- ٽي سو سال جوان شهر

ڪراچي

مڇي مار مهاڻي ڪلاچيءَ جي ڳوٺڙي جيڪا اڄ
قوت جوانيءَ ۾ عاليشان نگرِي بڻي آهي ڪراچي
۽ تيساري ٿيڏر سان ترقيءَ جون گهڻيون ئي منزلون
طءُ ڪندي ويئي آهي!

جڏهن ڇڏي هئي تڏهن ته آدم هو ساڍا پنج لک
ووڙي! جنمان اڌ کان مٿي ته هئا هندو جنگو ڳپل
حصو لڏي ويو! اڄ... ان شهر جو آدم بڻجاءِ لکن کان
مٿي پهچي چڪو آهي ۽ اهو ڏينهن پري ناهي
جڏهن ايشيا جي سرتاج شهر جي پدوي پراپت ڪري.
ايشيا جي صاف شهر جي پدوي سو ڪوهي چڪو
آهي، مهاجرن جي انڌا ڌنڌ آمد ڪري.

مهاجرن، خاص ڪري بمبئيءَ جي ڪوچن، ميمڻ
۽ بورين ته اصل ڪناتار پري ڇڏيو اٿس. سنڌي
اسڪول آڱرين تي ڳڻڻ جيترا، باقي گجراتي اسڪولن
جو ته ڪاٿو ئي ناهي!

ٽي ٽي ته روزانيون اخبارون گجراتيءَ ۾ ٿيون نڪرن
ن هوندي به ڪراچي، بمبئي هن 'جنم' ۾ ته نه بڻجي
سگهي، سا نه بڻجي سگهي.

ڀارت جي الڳ الڳ ڀرانتن جي پاشائين، ويس وڳن
۽ تهذيبن ڀلي اچي شريڙ بدليو اٿس، ٿيل ٻول بدليو
اٿس، پر شهر جي آتما ۾ سنڌيت جو سلوٽي سنڌ
جو هڳاءُ اوڻين جو اوڻين قائم رهيو آهي.

ڄاڻو ٺپو نه سنڌيه شڪار پور ۾ آهيان، پر ننڍپڻ
جو پويون ۽ جوانيءَ جو پهريون دؤر نه هٿ ٿي
گذاريو ۽ المست، اُتيڄت، اُتمادت جوانيءَ جي چائنٺ
وارا آهي البيل ڏينهن به ڇا ڏينهن هئا!
جوانيءَ جا پويان ۽ پڏايي جا پهريان اڻيا، ايوڳا
آجايا ڏينهن المست، اُتيڄت ۽ اُڏامنڌڙ بمبئي ۾
گذاري رهيو آهيان.

ڪراچيءَ جي آتم ڪٿا به بمبئيءَ کان گهٽ
دلچسپ نه رهي آهي.....

لکپت ننگر جي هندو واپارين ڪلاچيءَ مٿان هٿ
ڇت رکيو ته اصل واڄت وڄائي ڇڏيائين.

ميڙن قدر نه سڃاڻو هوس پر انگريزن سڃاڻس ته مشتل
ڪاڪا وانگر هيءَ مهاڻي ننگري هيڏانهن هوڏانهن ٿيڻ
لڳي. ڪڏهن قلات جو خان ته ڪڏهن مير ته ڪڏهن
وري انگريز ڪؤنس بازي ڪرڻ لڳس.

سيٺ ٺاٽومل هوتچند ۽ ٻيا هندو ان راند ۾ اهم رول
ادا ڪرڻ لڳا ۽ نتيجو اهو نڪتو جو انگريزن پهرين
ڪراچيءَ ۽ جلدي باقي سنڌ به ڳرڪائي ورتي. ان وقت

آدم هوس صرف پندرھان هزار! ساڳئي وقت
 شڪارپور ۾ هتان کان ٻيڙا ماڻهو ٿي ويا!
 ۱۸۴۳ سنڌ فتح ڪري، ميرن جو بوداڻو ڪڍي
 سر چارلس نيپئر لڳي ويو ڪراچيءَ کي ٺاهڻ جوڙڻ ۾.
 هن بعد آيو سر بالٽر فرير. فرنگي شاه جهان!
 ڪراچيءَ کي سينگارڻ ۾ پنهنجو سڪو جمائي ويو.
 هندستان ۾ ٽپال سرشتو به پهرين هتان شروع ٿيو
 پهرين پهرين هوائي جهاز به هند ۾ هتي ئي آيو هو.
 ڪارپوريشن جي ڪارپوردارن کي شهر جي صفائي
 جو ڏاڍو اونو رهندو هو. پوءِ ميئر پلي مسلمان سر غلام
 حسين هجي، پارسي جمشيد نسروانجي هجي يا هندو
 سميت وشداس.

بندر روڊ تي برهما روپي چؤمڪي ميونسپل گهٽاڳو
 وڃي ڳاٽ بينو هوندو هو. اڄ اهوئي گهٽاڳو، اوچين
 وچين عمارتن کان گهيرجي ڪنهن ڊرائنگ روم جو
 وال - ڪلاڪ پاسي رهيو آهي!

وامن ڪراچي ورات روڊ ڌارڻ ڪيو آهي ته اوائلي
 شهر جو نڪ عمارتون ناسڪائون لڳي رهيون آهن.
 بنا رٿا جي واڌ ۽ چرچر جي مري جهڙي آمد شهر
 جي ڪن حصن کي دهلي بڻائي ڇڏيو آهي ته ڪن کي
 وري بمبئي ته ڪن کي ڪلڪتو. بهترين صفائيءَ
 وارا هند بدترين صفائيءَ وارين پونگين ۽ 'سلمس'
 ۾ بدلجي چڪا آهن.

الڳ الڳ دؤر ۾ الڳ الڳ ويس وڃن ۾
ڪراچيءَ ساڄ سينگار ڪيو آهي.

چائينيز ريسٽارنٽ ۾ عربي چوڻا بهري دشين
وودڪا جي نشي ۾ مضمور ٿي، بينگالڻ رونا لٽا جي
سر تي سنڌي ڪافيون گونجاريدي ڀارت ۾ جابل،
ڪراچي-واسي ميمن کوجي پنجابي، پانگڙا ڪيو آهي!

ٿر جي هريجن ڪلفٽن جي هندو جمڙا ۾
ويهي تڙڳيو آهي ته لياري ڪوارٽر جي مڪرائيءَ صدر
جي يوسف هارون روڊ تي خانگي ٿيٽر ۾ ماراماريءَ
سان پيريل هندي فلمون ويهي ڏٺيون آهن، سنڌي زميندار
جي زال پريتم ڌرم سڀا جي آڪاڙي ۾ جپاني ڪرائي
ويهي سگهي آهي ته هندجي پٽار بونس گارڊن ۾ ويهي بوگ
جا آسٽ. سوامي نارائڻ مندر ۾ رامائڻ جي ڪٿا ڪندڙ
ٻائي ڀارت ۾ وڃي اردو شاعري جهڙي آهي.

اهڙي سترنگي استان جي نورنگي زندگيءَ جو ديدار
ڪرڻ لاءِ محدود ٿاثير مليو آهي، بلڪل ئي محدود!

پندرهن لکن کان مٿي ته يو-پيءَ جا مسلمان هن
شهر ۾ آهن، پنج لک بهار مٽي پرديش ۽ راجستان
جا، پاڪستان کان اڳ ڪجهه هزارن ۾ يو-پيءَ جا پٽيا
بنا گهوڙار رهندا هئا ۽ ڪير-پاڇين جو ڏٺو ڪندا هئا،
اُتان جو مسلمان نه ورلي ڪو نظر ايندو هو، هيٺو
وري اڪيلا رهن ٿا فروٽيئر جا پٺاڻ، اٺ لک نه واھ

جو ٿيندا. ٿورو پئسو ٺاهڻ تي بندوقون ۽ تمنچا وٺي رڪن ۽ وڌيڪ ٺاهڻ تي پئناٽين کي پاڻوت گهرائي وٺن. گجرات، ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ جا مسلمان اڳ هئا سا غريب قوم هئي، هيٺئر ته اڌ ڪراچي ٿي انهنجي آهي. بمبئيءَ سان لهه وچڙهه اڳ جيتري نه نه پر پوءِ به قائم رکندا اچن. پارسين جي انداز ۾ ته ڪو خاص فرق نه آيو آهي، پر بمبئي هجي چاهي ڪراچي، سورت هجي چاهي نوساري، پارسي پنهنجي ڌاڪ ڄمائي ٿي رکندي، ڪراچيءَ ۾ جيڪي به آهن سي لڪپتي آهن ۽ جيڪي لڪپتي ناهن سي وري ڪروڙپتي آهن! ڪلفٽن جو ڪوٺاڙي پوي ٿي پارسي ادارتا جو هڪ شاهڪار مثال آهي. مڪرائي ۽ بلوچ به چڱي تعداد ۾ آهن پر اهي ڪڪ پتي آهن ۽ جيڪي ڪڪ پتي ناهن، سي ڪڙڪا پتي آهن!

هندو به ٿن لکن کان مٿي ٿي ٿيندا.

’ڪلاچي جي ڪن‘ ۾ هڪ وڏو مانگرمڇ رهندو هو، جنهنجا ٻار ٻچا اڄڪلهه منگههپير، ڪراچيءَ جي اولهه ۾ ۱۸ ڪلوميٽر پري حب نديءَ ويجهو ٿا رهن. اُن واڳوءَ مورڙي ميربحر جا ڇهه ڀائر کائي پورا ڪيا هئا ۽ آخر مورڙي ماريو هوس. مطلب ته جنهن هٿت صرف مانگرمڇ ۽ مڇيون ٿي هونديون هيون اُتي اڄ مانگرمڇ زوي متصرف ۽ مڇين سمان موهيندڙ اکين واريون مستي، گندا موهنيون وسن ٿيون!

حيدرآباد کان ڇهين بجي هليل بس ۽ سو ڪلوميٽر
طء ڪري ڪراچيءَ ۾ اچي ڇڏيو آهي.

ڄومني - جپان جا روڊ فلمن ۾ ڏٺا آهن. هتي
ساڳيا ٿا ڏسون. ڏسي ڏندين آڱريون ٿا ڏيون.

ٽنٽار ڪير ڪٿورو ڪٿي بس ۾ ويه. پلي ڪمزور
شاڪ - ائب واريءَ بس ۾ پوءِ به حيدرآباد کان
ڪراچيءَ تائين ذرو به ڪير نه هاريو.

ڄام شورو کان ٽو ۶۴ ڪلوميٽر ٿيندو. غلام محمد
بئراج ۽ ڪلري ڀنڊ کي هات ڪندا پنيور جي ڪنڊهون
کي پريان ئي نمسڪار ٿا ڪيون. پنيور ۾ کوٽائي چالو
آهي ۽ جڏهن پوري ٿيندي ته موهن جي دڙي کان به
وڌيڪ اچنبي ۾ وجهي ڇڏيندي. چوڪنڊي قبن جا
ڪنڊهر به جهٽ ٿا اچن. اتان لائڊي پهچڻ ۾ وڌيڪ دير
نٿي لڳي. لائڊيءَ کي بيدڙڪ ڪراچيءَ جي پسگردائي
سڏي ٿو سگهجي جو هتان ملير ويه ٿي ڪلوميٽر نه
پري آهي.

شهر کي منو پاڻي ملير جي ٿڌن مان ٿو ملي. اڳ
ملير وڃيو هو ته سڳن سائن سان. هاڻي ڇڻ بمبئيءَ
کان ٻانڊرا وڃي، ايئن!

جيت ميلن جا ميل جهنگ لڳو پيو هوندو هو. اٺ
سڄو رستو ولايتي موٽرن ۽ سموري زمين هاڻوڪي
سوسائٽين سان ڀريل نظر اچي رهي آهي!

نهي ڪراچي

۱۸۰ ڪلوميٽر تہ اڍائي ڪلاڪن ۾ طءُ ڪري ورتا آهن پر مليو ڪان ڪجهه اڳيرو ڊرائيور بس بيهاري مونن ۾ منهن وجهي ويهي ٿو رهي. لسلس روڊ تي تيز پڇاڻڻ جي پولوين کي وري ڪو ڊرائيور روڪي ٿو سگهي، انڪري حدايت مليل آهي تہ چئن ڪلاڪن کان اڳ سفر طءُ ڪرڻو ناهي چئن حادثا نه ٿين!

دابي وٽ مٿيان ۾ به چار واٽ واريون ڪٽون ۽
 چيڄاٽ ڪندڙ بئڊيون پيئون آهن. ٻڃي ٿاڙهيءَ وارو
 ٻڪرار لسيءَ کي ٻڪڪاريندي ان مان چاڇ ٺاهي رهيو
 آهي ۽ پاسي واري ڪٽائين ڍڪ هيٺان ڪريپ شپ ٽوڪن
 وارو ميان پڪوڙا تري رهيو آهي. ڪوڪا ڪولا ۽
 سيون - آپ جون بوتلون به برف جي ٻاٽليءَ ۾
 سڪوڙجي ٿڌي ٿيڻ جو نشتل پرياس ڪري رهيون آهن.

چاڇ پي پڪوڙا ٿا کائون. پڪوڙا کائي چانه ٿا پيون.
 چانه پي سيون - آپ تي وارو ٿا ڪيون ۽ آخر آسٽ
 جو سمو اچي ٿئيٽو. ملير کان ڊرگ روڊ جو ايئر پورٽ
 چار ڪلوميٽر مس ٿيندو!

”نائيت ان پئرس“ ”نائيت ان ٽوڪيو“ وغيره فلمون
 تہ ڪڍيون اٿائون پر ”نائيت ان ڪراچي“ ڪڏهن
 ڪڍندا؟ ڇا تہ ٻئين جي جهرن، جڳهين جا جهموڻا،
 جپاني جيهين جي جنبش لڳي پئي آهي! ريبلاڪ
 ٻي تي هتي اهڙي روني ٿيندي آهي پر هت تہ روز
 چاندني رات لڳي پئي آهي. ملير، ڊرگ روڊ،
 ڪئٽونمينٽ وغيره به به بهڪي رهيا آهن.

”ڪارپوريشن وٽ بيهارج،“ ڊرائيور کي چئي

رکيو آهي، ”مٿان پلجين!“

چڪا چؤٽ ڪندڙ روني ڏسڻ ۾ ايترو مڱن ٿي ويا

آهيان جو ڪارپوريشن ڪڏهن ٿي لنگهي وڃي انجي
سمڪ نٿي رهي.

بولٽن مارڪيٽ آخريڻ استاپ آهي. بس اتي اچي
بيهي ٿي ته ڪنڊڪٽر کان پڇان ٿو ”ٻيلي ڪر خبر،
ڪارپوريشن جو ٿارو نظر نٿو اچي اڃا؟“

اردوءَ ۾ ڪارپوريشن کي ٻيو ڪجهه چون، منهنجي
ڳالهه هن نه سمجهي هئي، پوءِ به اشراف جو پٽ ڏيپوءِ
۾ واپس ويندي اُتي ڇڏي ٿو. نهيو، ڪجهه ته
هانءُ جهل ٿئي ٿي.

راتجو وڳڙو، ’اوبو‘، ’اجنبی‘ اسٽان! جي گهٻرائجي
رهيو آهي. ٻڌي ويٺا آهيون ته ڪراچيءَ واري ڏاڍا
رڪا روح ٿين. ڪوئي ٿاڻو ٺڪاڻو نه مليو ته يا ته بندر
روڊ جي فٽ پاٽ يا برنس گارڊن جي بيهج!

ميونسپل بلڊنگ سامهون سواڻي نارائڻ مندر ۽ مندر
ٿرست جون جڳهيون آهن.

حاطي ۾ ٽڪائن تي ڪي هٿو ويٺا آهن. هٿن
کان هڪڙو ڏس پڇان ٿو—ياداشت تي ڪافي زور
لڳائڻ بعد.

جهت به جڻا گهر ڏيکارڻ هليئا. هڪ ته ايترو قدر
به چئبو، ”چرڪ ٿي ويئي آهي، هتي ئي گراهي کائي
ليئي پوءِ صبح مرداني هليا وڃجو!“

سوڪو وقت ناهي تڏهن ته قبر مان ڄاڻ پڇاڻ
ڪڍي آهي.

وٽ سان در ڪڙڪايان ٿو. دل يون يون ڪري
رهي آهي. سال ٿيا جو پاڙيسريءَ جي ڌيءُ بمبئيءَ
مان، ڪراچيءَ رهندڙ هندوءَ سان شادي ڪري اچي
هتي وُسي آهي.

ورهيءَ تي ويا ملڻي! هن ڪمھلي وقت هوءَ سڃاڻندي
مون کي؟ يا مان سڃاڻندو مانس؟ اڃا به..... سڃاڻي
ڪري به نه سڃاڻي ته؟ الائي ڪهڙي قسم جا ساھڙا
آھن هن جا؟

هڪ اجنبِي در کولي ٿو.

ضرور هنجو مڙس ٿي هوندو. اونڌي وقت تي ٻن
برجست پريسيپن کي، ڏسي ڪجهه گھٻرائجي ضرور ٿو
وڃي پر هنجي گھر واري سڃاڻڻ به وڃي نٿي ڪري.
کليءَ دل سان آجيان ٿئي ٿي. هڪ دفعو وري
منهنجا انديشا پاش پاش ٿا ٿين.

ٻارن ٻچن جي خوش راضي دريافت ٿي ٿئي ۽
جڏهن چوان ٿو، ”هيئن اوچتو اچي پرگهت ٿيا آهيون،
سونهيون نه نٿو، مهرباني ڪري ڪنهن هوٽل جو ڏس
ڏيو.....“

هو ناراض ٿا ٿين، ”ڇا اهڙا ويل آهيون؟ مهمان ته
ڀڳوان جو روپ ٿيندو آهي.“
ٿوري جهجهڪ سا به دور ٿئي ٿي. ٻاهرئين ٻئي
رڪٽ جي به ضرورت نٿي پوي.

پت جي ئي 'ايڄ-گروپ' جا ٻه پت گهر ۾ آهن.
 ٺنهي جي داچسي صرف ٻن ڳا-الهين ۾ آهي--
 ڪرڪيٽ ۽ فلمون!

ڪرڪٽر پاڪستاني ۽ اڪٽر هندستاني ۽.....
 چئي ڪٿي بس ڪر!

بالڪڏي ۾ بيهان ٿو ته سمورين جي ساڳو ۾ ترپ ٿو
 لڳان! پني جي واپارين جا دڪان سامهون نظر ٿا اچن.
 جي. بي آڏواڻي، آر. بي. شوداساڻي، جڻ ديال ڪپور
 جي. اين. سنگهه، وغيره مهارڻي ته ويا آهن لڏي، انهنجي
 جاء تي مسلمانن نالن جا بورڊ ڏسان ٿو. پاڪستان
 جي پنتي رهجي وڃڻ جو هڪ ڪارڻ اهو به آهي جو
 پني جهڙي شيء به پاڻ نٿو ٺاهي سگهي، بنگلا ديش
 ۽ ولايت مان گهرائي ٿو.

پروپرو بونس روڊ، گاڏي خاٽو، رامباغ وغيره جي
 جهلڪ پسي هرديءَ جي تارن کي وڌيڪ نه ڇيڙي
 ڪمري ۾ واپس ٿو اچان. جوانن جي فلمن تي رنگ
 ڪامپنٽري چالو ٿي چڪي آهي.....

'وي. سي. آر' يعني 'وڊيو ڪئسيٽ رڪارڊر' پاڪستاني
 زندر جو هڪ اهم انگ بڻجي چڪو آهي. ڀارت جون
 سڀ چونڊ فلمون لڪچوريءَ وڊيوسٽي رابز اين ٿيون!

شهر جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ هڪ اڌ گهر ۾ وڊيو ٽيٽر
 آهي ئي آهي، جتي ايران، ڊيٽي، هانگ ڪانگ يا

سنگاپور رستي آيل هندي فلمون ڏيکاريون وڃن.
ڪيترا دفعا ته ڀارت کان به اڳ هتي رليز ٿين! ڪائي
رايلٽي نه، انٽرٽينمينٽ ٽئڪس نه، سڀڪجهه بي
قاعدگيءَ جي قاعدي موجب!

ٽين، ڇهين، نوين جا شوز ٿين. پڪڙ جي نالي ۽
گهر جي نمبر جي سلسل ڇهلي گهٽيءَ جي منهن وٽ
بيهي دلال هوڪو ڏيندو رهندو. ڏهه رپيا ڏيئي، سلسل
وٺي گهريلو ٽيٽرم وڃي گراهڪ ويهندو. چاليهارو کن
جڳا ڪنا ٿيندا ته فلم چالو ٿيندي ۽ ’ريڊ‘ پوندي نه.
چوندا، ”پارٽ ۾ مت مائٽ ڪنا ٿي فلم ڏسي رهيا
هئاسين.“

وڊيو مشينريون به جام آهن. هزار ڪان مٿي فلمون
'سرڪيوليشن' ۾ هونديون ئي آهن. تازو ڪسٽم وازن
۵۲۰ ڪئسيٽ پڪڙيون، ٽن مان ٻه هيون آمريڪن،
باقي ۵۲۸ هندي!

ماسٽر پرنٽ اٽڪل چئن هزارن جي ٿئي ۽ ڊپليڪيٽ
۷۰۰ کائي وڃي. هڪ ڪراچيءَ ۾ ئي سرڪار کي ان
ڪري ٻن ڪروڙن جو ساليانو ڦٽڪو ڏيان ۽ محصول
۾ لڳي ٿو. هندستان جي نقصان جو نه ڪاٺوئي ناهي!
اميتاب بچن، دليپ ڪمار راجيش ڪنا وغيره جي
نالن پٺيان ڪلبون ۽ ’ڪٽي ڪلبون‘ آهن، جڏو
روپ تاب لائسنس ۽ ڊائينرس ڪلبن کان وڌيڪ آهي.

رنچور لائين، لياري ڪوارٽر، لياقت آباد وغيره ڳڻيل
پاڙن ۾ اهي مني ٿيڻو جاءِ ٿين ۽ پهرئين ڏينهن جا ۲۵
رپيا ڏيکارڻ جا ورتا وڃن ۽ پوءِ اڳهه گهڻو وڃي.

ميرزاڻ جو پٽ چئي ٿو، ”چاهيندي به توهان کي
وڊيو نه ڏيکاري سگهندس جو گذريل مهيني کان ڪاٺ
ڪهاڙا ڪٽي سرڪار وڊيو وارن پٺيان ڪاهي پيئي آهي.
هاڻي ته بس هڪ ئي طريقو آهي ته ٺاهور ۾ وڃي آرٽس
مان هفتي ۾ ٻه دفعا ريلي ٿيندڙ هندي فلم ڏسجي.“

فلمن ۾ دلچسپي اوئين ئي ڪونهي. ويندو آهيان
پاڻو چئي لاهڻ، پٽيءَ جي م-وڊ برقرار رکڻ! ڏسڻ
چاهندو آهيان سينسز نه ٿيل انگريزي پڪڙ، پر ’ڪل
جواءِ‘ مرارجي راج ۾ اهو ممڪن ڪٿي؟ اسلامي راج
هڃڻ ڪري پاڪستاني به اهڙين پڪڙن کان پرهيز ٿا
ڪن ۽ هيڏي وڏي شهر ۾ به چار انگريزي انڊيون
منڊيون فلمون هلن به ٿيون ته ’سي‘ گريڊ جون
’نشوم نشوم‘.

سوامي نارائڻ مندر سامهون لائيت هائوس آزاديءَ
کان ٻه سال اڳ نهي ۽ اُن ۾ پهرين پڪڙ رليز ٿي
هئي - ’جواب‘. ڪائن ديويءَ جي ان سنگيت مٿ
فلم هن بي سري شهر کي حال ته پنجويهن هفتن لاءِ
سرمهه بڻائي ڇڏيو هو. ’دنيا! آءُ دنيا... طوفان ميلا! آءُ
چاند چپ نا جانا...‘ وغيره گانا لوڪ گنگائيندا وٽندا هئا.

سلور جبلي ملهائڻ ٺڏهن ڪا سوڪي ڳالهه نه هوندي هئي. هن کان اڳ آڱرين تي ڳڻڻ جيتريون ملهن سلور جبلي ۽ آڱوڻن تي ڳڻڻ جيتريون گولڊن جبلي ملهائي هئي. ٻه اڍائي ورهيه ان کان اڳ ئي نام نهاد فلمون لڳ ڀڳ ساڳئي وقت رليز ٿيون هيون: قسمت، رام راجيه ۽ شڪنتلا.

بامبي ٽاڪيز جي 'قسمت' صدر ۾ پلازا ۾ لڳي هئي. اشوڪ ڪمار جي چور جي انوڪي اداڪاريءَ کي اڄ به ڪوئي مات نه ڪري سگهيو آهي. هڪڙي شيدي شيدائيءَ سڙ دفعا اها فلم ڏني هئي!

ٻي وڃي پٽ جي رام راجيه. هڪ ئي پڪڙ جيڪا گانڌيجيءَ سڄي عمر ۾ ڏني.

شڪنتلا هئي ٽين پڪڙ. شانتارام جي ڪاليداس

جي امر ڪاويءَ تان بڻايل!

ٽيئي سلور جبلي ته آسانيءَ سان پار ڪري ويئون هيون، پر گولڊن جبليءَ تائين شڪنتلا نه پهچي سگهي.

رام راجيه سهڪندي سهڪندي پهچي نه وڃي پر

اڳتي وڌي نه سگهي، باقي قسمت جي قسمت زور

رهي! ڊائمنڊ، پلٽيڊم ۽ الائي ڇا ڇا جليون پار ڪندي

وڃي هئي. ڪاڪتي ۾ ته چار سال هلي هئي ۽ هيڏن

ورهيون بعد 'شولي' هڏجو رڪارڊ پڳو آهي!

هندستان ڇا، پر ايشيا جو جهوني ۾ جهونو ٿيڻ،

ڪچر هائوس ۾ لائيت هائوس جي ويجهو ئي بندر
وڌي آهي.

’آهي‘ نه پر چوڻو پوندي ته ’هو‘! ڇاڪاڻ ته
ماڻي انجي جڳهه تي پويءَ عمارت آهي.

’گڏيز بڪ آف فڪٽس‘ موجب ڇالو حالت ۾
جهوني ۾ جهونو پراجيڪٽر پڪچر هائوس جو آهي ۽
ٻيون نمبر احمدآباد جي انگلش سينيما جو. ٻئي ٿيٽر
نهي شهرن ۾ اسانجي دڪانن سامهون!

سعيد منزل جي ٻاهران بندر روڊ تي تاجمحل سينيما
انجي سامهون رنجيت اسٽوڊيو وارن جي رنجيت
ڪيز ۾ ’شادي‘، ’بيٺي‘، ’پڳت سورداس‘ وغيره
مون ڏٺيون آهن. ناديا جون ’هندروالي‘، ’طوفان ميل‘
سهراب موديءَ جون فلمون پڪچر هائوس ۾ ته
ري ’سي‘ گريد جون رام، راڌي، گلوب وغيره ۾
لمنديون هيون ۽ ٽي ٽي دفعا انٽرول ٿيندي هئي.
ڪارپور جي ٿيٽرن جيئان! ڪمپيٽال ۽ پئمڊائيز ۾
گريزي فلمون لڳنديون هيون.

گهڻن ٿيٽرن پنهنجا نالا بدليا آهن. نشاط، دلشاد،
پرين وغيره. بمبئي، ڪٽپري، پئلس، پرنس، ريكس
ريٽو وغيره سينيما هال بعد ۾ جڙيا.

پڪچر هائوس ۾ گهڻي ۾ گهڻيون فلمون ڏٺيون
هن، پر ان سان لڳاءُ ٻين سڄين ڪري به رهيو.

منگھيپير ۾ ويڳاڻا واڳو

انجي بلڪل سامهون هوندو هو پتاجن جو دڪان.
اڃا به آهي. ۱۹۲۵ ۾ کوليائين، اڃا به اسٽيشنريءَ جو ئي
دڪان آهي.

صرف مانا کائي مٽي چڙهيو آهي. پتاجن جيان هن
جو به بڊاپو اچي چڪو آهي. نالو ۽ مالڪ بدلجي
ڪري به ان ۾ جواني آڻي نه سگهيا آهن.
سن بڻيو ڪجهه دير ان دڪان ٻاهران بيهجي ٿو وڃان.
صبح جو هتي پهچي ماضيءَ ۾ کوهجي ويو آهيان
وري.....

ريمنگٽن ٽائيپرائٽر تي ٽپ ٽپ ڪندي پتاجي نظر
ٿا اچن. اڃا به اهوئي ٽائيپرائٽر گم آڻيندا آهن، پر ڇت
جهين مهدي. گهڙڪندڙ اڳڻ واري وڏن ڀاڄن واري

سٽر پائي ته ته ڪندو ڇاڇو نظر ٿو اچي. اڄ به هو ساڳي سٽر پائيندو آهي، اڳت به گهڙ ڪندو اٿس، ر ڏند هڪ به نه هجڻ ڪري هنجي ته ته ۾ اها ٿاڻائي به رهي آهي. پير جون ٿريون ڪنهدو مامو نظر ٿو اچي. ڪنهدو اڄ به آهي پر پير جي ٿري نه..... جهونو ملازم هٿلر اسٽائيل مڇن ۽ سيدن سان 'چالان' ڦاڙيندي نظر ٿو اچي. اڄ به مٿي تي جيڪو هڪ اڌ وار اٿس، اهو سازي سلام جي اسٽائيل ۾ بيهارڻ جي ڪندو آهي، باقي هٿلر جنهن ڏينهن چالاڻو ڪيو تنهن ڏينهن هن به مڇن جو 'چالان' ڪيو ۽ وري نه رکيائين.

فت بال جيان گول-مٿول منهن وارو ٻيو ملازم گراهڪن سان هيرو انداز ۾ ڳالهائيندو نظر ٿو اچي ۽ بمبئيءَ اچي هيرو نه ڇا، هيرو جي ڏاڏي جي رول لاءِ به اڄ ڏينهن تائين فت بال جيان پوري فلمي ميدان ۾ شنگ ڪندو رهيو آهي!

اسٽيشريءَ جي ان دڪان تي سالن جا سال هنن کي لڳ ڀڳ 'اسٽيشري' اوسٽا ۾ ڏٺو هو... بمبئيءَ اچي ان جڙ اوسٽا جو تياڳ ڪري 'چيٽن' اوسٽا ۾ اچڻو پين، جنهن چيٽن سيني کي جڙ بڻائي ڇڏيو آهي! ٺٽي ڪمپائونڊ جي وڏي حويلي ٿيڻ جي پاسي واريءَ لين ۾ هڻي پر ٺٽي ان کان وڌيڪ اسان واريءَ ڳوٺيءَ ۾ رهندا هيا، جيڪا ٿڌو سان لڳو لڳ هئي.

کارو در جڏي هتي پڻگائي سال رهيا هياسين. برنس روڊ
۽ وامباغ ويجهو بعد ۾ وياسين. دڪان ۽ گهر جو فاصلو ۲۲
ميٽر نه ۽ هيڏانهن بمبئيءَ ۾ ۲۲ ڪلوميٽرن کان به مٿي!

هڪ موجيرام جو دڪان لٽي ڪمپائونڊ جي
ٻاهران هوندو هو. هو ڪافي رنگيلو هو. جوڻس
کي مڃڻ بلڪل نه وڻنديون هيون ۽ پاڙيسرياڻيءَ کي
بدا مڃڻ وارو مرد. مرد ئي نه لڳندو هو! رنگيلي راجا
کي لاچار ٿي نٿي ڇڏي. ڇوڪريون ڀليون هيون ۽
پاڙيسرڻ سان عات ڪرڻ مهل آهي لڳائيندو هو!
چوندو هو ”آخر به پاڙي ۾ رهڻو آهي ۽ ههڙي پاڙيواريءَ
جي گهر اڳيان اڪيون هيٺ ڪري نه لڏڪهي وڃي
سگهجي نٿو! چنڊ جو ٽڪر آهي! آهي نه منهنجي
ڀاڳن ڀري به چنڊ جو ٽڪر پر اُماش وارو ۽ هيڏانهن
هيءَ پورم وارو.....“

ڪاليداسڪوپ جي پرزم جيان ماضيءَ جي الڳ
الڳ دورن جون سينڊريون اڪين اڳيان گهمندي ڄاڻل
سڃاڻل ڊگن، دوراهن، دڪانن، درن وٽ پهچي ڳٽر
کان ٿيون اچي جهلن.

”هائڊل وٽ پهچي اڪيون ان روم طرف
ڪڍي ٿيون وڃن جنهن ۾ ننڍو ڇاڇو رهندو هو. اتي هو
ڏينهن ۾ به دفعا ڏاڙهي لاهيندو هو ۽ بمبئيءَ ۾ اچي
ٻن ڏينهن ۾ هڪ دفعو روئي کائڻ کان اڌ ڪلاڪ اڳ

ياڻي پيئندو هو ۽ ڪاٺڙ کان ڪلاڪ پوءِ ٻا! بمبئيءَ جي
 پاڇ پڇان ۾ بربڪفاست لڀڻ ۽ ٽشن، ڊنر جي وچ ۾
 ايترو ٽائيم نه ملندو هوس.
 بونس روڊ تي جنهن ٿوڙي تي سگهه جي شاخ مان
 موٽندي مهل دوست درا پيهي گپاشيا هڻندا هياسين ۽
 چا چيون - ماميون پاڇين وارن پٺين جي چن وٽ
 پيهي انهن سان رڪ جڪ ڪنديون هيون اتي بمبئيءَ
 جي ماهيم جا ميمڻ ۽ پوني جي بوري آليءَ جون
 بورياڻيون نظر ٿيون اچن.

بونس روڊ کان پهرين رامباغ جي پرڪرما ڏيون ٿا
 پڳوان رام هتي اچي رهيو هو، ان ڪري ئي پرهن
 هنڌ سان جڙيل پنهنجين يادگيرين کي ڪنو ڪرڻ لاءِ.
 هتي ئي هڪ دفعو جناح جو درشن ڪيو هو ته هڪ

دفعو ڪريلائيءَ کي ٻڌو هو. ٻئي صدي، ٻئي کانچ
 ٿوڙ پهلوان، ٻنهي جا اعليٰ دماغ، ٻنهي سنڌي، پر
 سندن کان پري پڇندڙ. باقي گانڌي هڪ لاءِ پگوان ته
 ٻئي لاءِ شيطان! پيا ننڍا وڏا ليڊر به خوب اڪرن جي
 بمباري هن ميدان ۾ ڪندا هئا، پر ڇاڻا وڃڻ سو پلڻ
 نه پوندو هو، خود انهن جي به پوندو هو يا نه تنهن ۾
 به شڪ آهي.

سهائي ياد باقي سڄوئي آهي لڙتاجي بوس جي
 آزاد هند فوج جي لڪشمي بائي برگيد جي نوجوان
 ڪمانڊريس جي! هنجي چمچماتي لانگ شو ۾ ڊڪيل
 خاڪي پيمت ۽ بشرت ۾ سسجت سڊول شير جي.
 خاڪي ڪٽپ جي بند مان نڪري بند ٿيل ڇانيءَ
 جي اُڀار سان ڪيليندڙ هنجي زلفن جي.

رامباغ جي ڏکڻ گيت سامهون اسانجي جهوني پر
 شاهي بلڊنگ اڃا اولهين ئي بيٺي آهي. انجو ٻيو منهن
 بندر روڊ ۽ فريئر روڊ کي جوڙيندڙ ڪچهري روڊ تي!
 هڪ هڪ فلور تي اُٺ اُٺ روم ۽ ٽيه فوت ڊگهو هال!
 آرٿوري ميدان جي مساڙي فلٽ مان اُٿي هتي اچي
 رهيا هياسين ۽ نئين سر نهرائڻ سي سايمن ۾ ئي
 هياسين جو ڇڏڻي پئي هئي.

بلڊنگ ٻاهران اسانجو هڪ مساڙي جهوني پراڻي
 ڪٺار جي پري ڪڍي ويهندو هو. پاڪستان ٿيو ته

هو به مومن بڻيو ۽ اڄ ساڳي هنڌ تي فرنيچر جو دڪان
ڪڍي ويٺو آهي.

’آنا ميري جان... سنڊي ڪي سنڊي...‘ اهو فلمي
مانو هڪ پراڻي گراموفون تي چش سان هلائيندو هو.
’سنڊي‘ ته آهي، پر اهو رڪارڊ نٿو وڃي!
باقي مان سو آيو آهيان!

دامباغ قلمعو پڙهي سڏجي ته آرام باغ ٿو، پر گسڪو
بيڪلي ۽ گاه جي ٻارن جي جڳهه تي مسجد ڪڙي
ڪئي ويئي آهي.

گذريل ٻن ٽن سالن کان گهڻو ڪري تفريح جي هنڌن
جي مسجدون ڪڙيون ڪيون پيئون وڃن.

ڪاريدر جي وچ چوڪ ۾ ڦوهاري وٽ به ته ڪلشن
مهاديو مندر جي ويجهو به! مهوڙي ۽ منگهي پير
به ته مليو ۽ صدر ۾ به!

اورنگزيب جي ٿڪي ڪاٺي بطجڻ جي ڪري
تي شايد ضيا.

هونءَ ملڪ جي ڏک گهٽ ڏه لک هندن کي هڪو
يولو ڪونهي. اتي ۾ لوڻ جيان سموري آدمشماري
آهن ته ڏيڍ سيڪڙو مس ۾ وٽ سان رهيا پيا آهن.
پراچي ۽ ۾ گهڻي ۾ گهڻا هندو شائستي نموني رهن ٿا.
ڪٽر، انجنيئر، وڪيل ۽ سرڪاري ڪامورا. ڌنڌي
ي ۾ به چڱو نالو ڪمايو اٿائون. واپار ۾ پلي، ۾

انڊسٽريءَ ۾ نه. سماج ۾ ڀلي، پر سياست ۾ نه. پوليس ۾ ڀلي، پر ملٽريءَ ۾ نه..... هڪ قسم جي اڇمڻ رپڪا مٿر ٿي ويئي آهي.

وشواس ڪيو يا نه، سنڌ ۾ پاڪستان بطحا بعد صرف هڪ دفعو ئي فساد ٿيا آهن. ڪراچيءَ ۾ ۶ جنوري ۱۹۴۸ جوءَ حيدرآباد ۾ ڊسمبر ۱۹۴۷ ۾.

رامياغ ۾ مسجد جي ٿلهي تي ويهي پت ڪي اسان جي گهر جي سامهون واري راءِ ڪرشن بلڊنگ ڏيکاري رهيو آهيان جنهنجي هر هڪ آڱاسيءَ جي گول ۾ اڃا تائين 'رام ڪرشن' گهڙيل آهي، جو ملان جي بانگ ٻڌڻ ۾ ٿي آئي. اسان ڇپ ٿي ٿيا وڃون ۽ باقي سڀ جوان ڇاهي ٻڌا نماز پڙهڻ ٿا لڳن.

ڪارو ڇشمو، سٺيد ٿورائوز ۽ پٽيدار ٿي-شوت، جنهن پٺيان بلو ڪار ۾ اسڪرين پرنٽ ٿيل آهي 'آءُ ٿو نڊير!' پهريل هڪ البيلي نازنين فريڊج ڪٽ ڏانهن، پر ڳيرو جوان سان عين وقت تي باغ ۾ گهڙي ٿي. بانگ ٻڌي جوان هڪ ڇٽو، "ايڪسڪيوز مي،

منو! ات ول ٿيڪ مي پنج منٽ فار د نماز!" "او. ڪي. ڀيبي! ترسان ٿي فاءِ منٽس، ٽون پنهنجي 'گاد' جي 'پرپر' ڪري وٺ!" نازنين بلڪائيندي، کلڪائيندي وراڻي ٿي.

آڏونڪ ٻڪ جي هن پٺدائش جو لڳي ٿو نه ڪوئي

پيار پيار جو چڪر آهي ۽
 چوڪري هندو ۽ چوڪرو
 مومن آهي. ڌرم مذهب جو
 سنگم سنڌي-انگلتش جي
 چهريدار پيل پوي به بڻائي
 رهيو آهي. هو نماز پڙهي
 ٿو لڳي.

گاڊلس اڪين تان هٽائي
 نور تي باب-ڪت وارن م
 انهن کي اٽڪائيندي هو
 منهنجي پاسي ۾ ويهندي
 چئي، ”ايڪسڪيوز مي،
 هاڻي ميري ساڻي! ويهي
 سگهان ٿي نه سائيد م؟
 يو هئو نو سونڊ، نو؟“

ننڍو ٿڪ ڏيانتو. مومن
 پيار نماز پڙهي پوري ڪن
 ته وڏو ڪهڪهو ماريندس.
 نيند گرم سيس آف هيو، ر
 (مذاقي مت) ڪافي انداز
 ۾ ٿو ڏسجي.

فري چوڪري آهي.

بلڪل غري! ٿوري دير جي چلبالغت بعد پڇان ٿو،
 ”اهو ته ٺهيو ٻيو آهي. ميد ت آرڊر! تون جي هن
 ڳيروءَ سان فڪس ٿيندين ته توکي ئي مسلمان بڻجڻو
 ٿيندو. سچ چيو نه؟“

”بلڪل استيم اٽڪل جي!“ هوءِ ڪڍ ڪٽائيندي چئي
 ٿي، ”هن ڳنڍڀري ... آءٌ مين ڳيروءَ سان ’فڪس‘ ته
 ٿي ويئي آهيان، بلڪل فيوڪول سان! مٽريج بعد
 نو نيڊ ت چينج آرڊر آر مذهب. مون کي پنهنجي پڳوان
 ’اڳينست‘ ڪاٿي ’ڪمپليٽ‘ ڪونهي ۽ هو پنهنجي
 خدا مان ’سٽسٽائڊ‘ آهي. سورگ هجي يا بهشت
 ’اٽ ميڪس نو فرق فار اس‘ سمجهو گوانڊ يا.....“
 ”لائيڪ سنيل دت ۽ نوگس؟“

”پرفيڪٽي رائيت!“ پنهنجي ئي شرت تي ’آءٌ لو
 نديم‘ ڏيکاريندي چئي ٿي، ”جيئن اسانجي هن ’مٽني
 آئڊل‘ جا افيئر.....“ چوندي اتي ڪري ٿي ٿي جو
 ميان به نماز پڙهي پوري ڪئي آهي ۽ ”ٿاٿا“ ”باءِ باءِ“
 ڪندي هٿن سان علي ٿي وڃي!

هي ڪلجگ ناهي، فلم جگ آهي. ايشور، الله ۽
 ايسا کي پاسيرو ويهاري پارٽ ۾ ’امس اڪبر، ائٿوني‘
 پڪڙ ٿي نهي. انجو نقل پاڪستان وارا ٿا ڪن ۽ ’اڪبر،
 امس ائٿوني‘ ٿا ڪن جو هتي ’پراپرٽي‘ مسلمان کي
 ملڻ کپي. ههڙيون فلمون ئي آهن اڄ ڪلھ جي پگ
 ۽ ٿرڻ!

هاليوود جي ڪاپي ڪري ٿو بمبئي، مدراس ۽
انهن جي ڪاپي ڪري ٿو ڪراچي ۽ لاهور. گريگري پئڪي
جيمس مئسن، لڙ ٿيلر..... ديو آئند، اشوڪ ڪمار،
زينت آمان..... وحيد مراد، محمد علي، شبنم.....
رامباغ سان نڪري رکشا ڪيون ٿا. منسٽرن جيان
شهر جي 'فلاننگ ورت' وٺڻ لاءِ!

ڪياماڙي بندر اٽڪل ۷ ڪلوميٽر اولهه، ڇيڙي تي
آهي شهر جي. 'ڪور-علي' يعني عليءَ جو بندر
سڏبو هو پهرين. هتان ئي منهوڙي جي بيت تي
ويندا هئاسين.

منهوڙي تي سامونڊي پاڻيءَ کي روڪڻ لاءِ 'بريڪ
وائر' جي ڀت اڏيل آهي. ٽڪڙيون ٽڪڙيون لهرون
لڏنديون ڪڏنديون، گجي ۽ گڙگات ڪنديون ڪناري
وارن پٿرن سان ٺڪاڻڪ زور سان لڳي ڇندا اڏائيندي
رونقدار رونسو ڀندا ڪن ٿيون.

مندر اٽڪل ٽيڊ صدي اڳ اڏايل آهي. (صفحو ۱۰۴)
آسٽرچ راڪ، بابا ڀت وغيره بيت به شل شغل جا
هند آهن.

نيٽوءَ - جيئي ڪياماڙيءَ جي اڌ واٽ تي اچي ٿي.
اڪو چارٽ بڻا، سمنڊ ۾ ترڻ جوان ۽ مڇين کي اڏي جون
گوليون ڪارائڻ بهار هتي ايندا آهن. پرباهرو رکشا
گهمائي اسان واپس اولڊ ٿائون طرف وڙون ٿا.

بولتن مارڪيٽ، ڪارو در، منو در، لياري ڪوارٽر
وغيره اولڊ ٿائون ۾ آهن.

اصلوڪي شهر جي قلعي کي ٻه در هوندا هئا. سمنڊ
طرف جنهن در جو منهن هو اهو سڏجي ٿو ڪارو در ۽
برسات ۾ ڀرجي ويندڙ نئين طرف منهن وارو منو در.

نيٽوءَ جيٽي کان ڪلوميٽر کن لهي اچڻ تي بولتن
مارڪيٽ وٽان ٿي شاهي رستا نڪرن ٿا. ڪاٻي طرف
پورٽ ٿرسٽ، لياري ڪوارٽر، ڪارو در، منو در، ڪوڙي
بغيجو وغيره. ساڄي طرف هاڻي سڏجندڙ چندريگر روڊ،
نڪل روڊ، سٽي اسٽيشن وغيره. ٽيون ڏه ڪلوميٽر
لنو، شاهي رستو آهي بندر روڊ، جو جناح روڊ ٿو
سڏجي ۽ پوري شهر جي وچ مان لنگهي، صدر ۽ برگ
روڊ جي وچ ۾ وڃي پورو ٿو ٿئي. اولڊ، مڊل ۽ نيو
ٿائون وغيره هنجي ٻنهي پاسن کان وسيل آهن.

ڪالباديوي، گرگام جيٽان ڳتيل ڪارو در، منو در،
پريل، لالباغ جيٽان نيپيئر روڊ، رنچور ٽائين، لياري
ڪوارٽر ته سيان، ماهيم جيٽان بونس روڊ، رامباغ، رتن
ٽلاءَ وغيره. صدر آهي بانڊرا، پالي هل ته فريئر هال ۽
ڪلشٽن وايو پاسو شانتاڪروز ۽ جهڙ.

جهڙ، چوپائي ۽ شواجي پارڪ کي هڪ ئي هنڌ
ڏسڻو هجي ته بيٽڙڪ ڪلشٽن تي هليا وڃو. انهن ٽنهي
هنڌن کان سروس ٿي پائيندڙ ان هوائي بندر کي!

مهني ماس هواخوريء لاء هتي ضرور اينداهياسين.
وڪٽوريا اوت موت جي حساب سان پاربي هئي.
پنهنجو ڪٽنب ته ويهجي ويندو هو، روزگ ۾ پاڙي
جو هڪ اُڌ پائي به.

گاڙي خاطي وٽان ئي وڪٽوريا ڪبي هئي. اڳ
هتي ڏوليون بينيون هونديون هيون ويهين صديءَ جي
شروع ۾. پوءِ ته ٿرامون پيئون جنڪي گهوڙا ڇڪيندا
هئا. بعد ۾ آئوموبائل تي هلڻ لڳيون. بيسيون گهڻو پوءِ
آيون، پر گيئر بدليندي ٿرام جو ڊرائيور جو ڪڙڪيدار
آواز ڪيندو هو، اُنجو لطف بس ۾ ڪٿي. هاڻي ته نه
ٿرام رهي آهي، نه ٽانگو، رهي آهي آٽو ۽ ٽوپاٽو!
آٽو ۾ ڇڪر ڇاڪاريندي ڪلفٽن جي ڪوناري پل
تي اچي بهتا آهيون.

چوٽاري مڪانن، مسجد کان گهيروجي مهاديو مندر
ائين لڳي رهيو آهي جيئن ڪوئي مرد ٽرين ۾ سفر
ڪندو هجي ۽ هنجي ڊي باهران ليڊيز ڪمپارٽمينٽ
لڪي ليڊيز گسي اچن.

شربت جا گاڙي وارا، ايڪڙ بيڪڙ ڪومچي وارا،
ٽيل ماليش ۽ بوت پاليش وارا ۽ شهر گهمڻ لاءِ بسين
۾ آيل ڳوناڻا نظر ٿا اچن.

صبح جو پهر، سمنڊ جو ڪنارو، پوءِ به هوا جو
نالو ناھي. پل ڪٽي جڳھ جو نالو هوا بندر آهي!

اڳ جڏهن ته آيس پٽاڄن سان ئي ۽ شام جو،
 اڄ پٽ سان آيو آهيان ۽ صبح جو.
 پٽا ٿي شاديون ڪيون. ۱۹۲۴ ۾ پهرين، جيڪا چار
 سال رهي ۽ ٻار ڄڻ بنا گذاري ويئي. ڪوٺاري ۾
 جي آڏ ۾ هٿ سان گڏ فوٽو ڪڍايو هئائون جو جهوني
 آلمر ۾ نهايت ئي جيههه حالت ۾ اچا ته بيو آهي.
 بعد ۾ ههجي ئي ڀيٽ سان ڪيائون، پر هو به ٻن
 سالن بعد گذاري ويئي ته سنه ۱۹۳۲ ۾ ٽين شادي ڇاڻائون.
 ڪوٺاري پل جي پاسي وارو بغيچو، اڀڄ کان به
 وڌيڪ وڌندو هو پٽاڄن کي ۽ زندگي ۽ جون، جواني ۽
 جون ڪيتريون سونهري گهڙيون اٿي گذاريون آهن هنن
 سمنڊ جيئن اونهين ۽ وصال پهرين پٽني، سمنڊ جي
 لهرن جيئن چنڊل، چنڊل ٻهن ۽ سمنڊ جي هل جيئن
 سلوٽي، سهاڻي ٿين!

الائي ڪهڙين يادين ۾ ڪوهجي ويندي ڏٺو هو پٽاڄن
 کي ان هنڌ. ٻارن سان يا پٽني ۽ سان ڳالهائيندي
 ڳالهائيندي يڪايڪ چپ ٿي ويندا ۽ ساگر جي لهرن
 ۾ ڪجهه اٿرائيندا رهندا.

اڄ پٽ وايون ڪن، وڻجارا، وڻج جون،
 هلڻ هارا سپرين، ران-ان-ان نه رهن،
 آئون جهليندي ڪيترو؟ آبل! سامونڊان،
 سڳهه چوڙي ڇڏي، وڏا ٻيڙا ڇڏي.

مان به گجه دير ويهي لهرن كي پاڻير آنڪ مچولي
 پليمنڊو ڏسان ٿو، پر ويچارن ۾ ڪوهجي نٿو وڃان.
 موٽندي مهل فريئر هال وٽ ئي لهي ٿا پئون. ٺالو
 دليو ويو آهي، ٻيو به گهڻو گجه بدلڻو ويو آهي،
 مڃي وات ائين لڳي رهي آهي جڻ مومل جي ڪاڪ
 گل ۾ وڃي رهيا آهيون. ڪلبون، شاددار بنگلا،
 مائٽا رستا ۽ سهڻا سڄو لوڪ!

هتان شهر طرف واپس نه وڃي ڪئمٽونمپٽ طرف
 وڃون. مٿاهين زمين تي هجڻ ڪري ٿڪري به
 ٿڌجڻ ۾ اچي ۽ بندر روڊ ايڪسٽينشن ڪري به ڪوٺنس،
 سنگاپور جي هاءِ اسٽريٽ ۽ هانگ ڪانگ جي
 ڪوانگ-اٽوويڊو ڪي مات ڪري ڇڏيو آهي
 ڪئمٽونمپٽ!

اصل هتي ملٽري ڪوئٽرس هوندا هئا ۽ فرنگين جا ايڪٽر بيڪٽر بدگلا.

ڪچلو روڊ تي پٽاجن جي هڪ جهوني دوست جو گهر آهي. نمبر جي خبر آهي. آيا ئي آهيون ته لکي هاٿ هنجي ڇاڪ چڱائيءَ جو به پڇندا وڃون. هوڏانهن گهر چئي مان لڄان چوڻو!

ڪنهن کان ڏس پڇڻ تي بمبئيءَ جي پير پلاسبن جيئن ”آگي ڄاڻو“ چئي، پاڻ آگي ڄاڻو ٿي ٿا وڃن!

ڪيترو نه فرق آهي سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن ۾! ٽڪجي ڪري هڪ ٽانگي واري کي آراڌنا ٿو ڪريان، ”فلاڻي نمبر تي پهچائيندين؟“
”نه رپيا!“ ۽ ڪجهه رک جڪ بعد اٿن ٿي راضي.

ٿي ٿو وڃي.

مشڪل سان هڪ فرلانگ هلي، ٻن ڊين جي ڇانو هٿ ۾ اڳر ٿي ڏيئي چئي ٿو، ”نڪالو دس رپئي ڪا نوٽ... تمهاري جڳهه آ گئي!“

دهليءَ جي اُناگير اسڪوٽر وارن ۽ بمبئيءَ جي ٽڪٽر ٽئڪسيءَ وارن سان ڀڃا ڀڙا ٿڪندو رهيو آهي پر ڪراچيءَ جو هي ٽانگي وارو ته اُنهدجو به گرو ٺڪتو. لائي ڪٿان امپورٽ ٿي آيو آهي؟

اسانجي ڏينهن ۾ به ته ٽانگي وارا هوندا هئا— اڃا به چوان وڪٽوريا گاڏيءَ وارا! گاڏيءَ بغير تختو لڳل

هوندو هو ۽ اسڪولي ٻار انهن تي پيت پر لٽڪي پوندا
هياسين ۽ ائين مفت ۾ ڪڏهن صدر جو تہ ڪڏهن
ٺٽو ۽ جيٽي جو سٿر ڪري اچبو هو. ڪوچوان کي خبر
پوندي هئي تہ پٺيان ڪو اڪل آهي تہ صرف چهبوڪ
جو هڪ بہ ٿڌڙو گهمائي گاڙي تڪڙي پڄائيندو هو.

بين مهاڀاري لڙائيءَ ۾ آميرڪن سولجر سڄي شهر
۾ ڇانئجي ويا هئا ۽ انهن جون بئريڪون هونديون
نيون صدر ۽ برگ روڊ ۾. گاڙيءَ وارن کي خوب
ڪمائي ٿيندي هئي جو هو بہ ولائتي واهن بدران ديسي
وارن ۾ سٿر سڀاڻو ڪرڻ وڌيڪ پسند ڪندا هئا
ميٽرول جي بہ تنگي هئي. انگلنڊ ۾ منسٽر بہ ٿوري
ففاصلي لاءِ سائيڪل ڪم آڻيندا هئا. مطلب تہ گهوڙا
اڏيءَ وارن جا وارا ڄمارا هئا.

ٿامي سولجر ڏسندا مس ۽ اصل ورائي ويندس.
”وات مني ڪياماڙي ڪو؟“ ڪياماڙي هلڻ جا
بھڻا پڇسا وٺندي؟ ٿامي پڇندو.

”لات صاحب، ڪم ڪم، خالي ٿو آنا. ڪم ۽ ڪو
مالي ٿري آنا.“

هڪ چوندو تہ جھت ٻيو ڇلائيندو، ”صاب صاب
در ڪم. آءُ ڪٿي ڪٿي خالي ون آنا ۾.....!“

(هيڏانهن اچ تہ گھٽ ڪيئن ۽ هڪ آني ۾ وٺي هلڻ!)
انهنجي چشڪيدار لڦائي انگريزيءَ جي پيل پوري

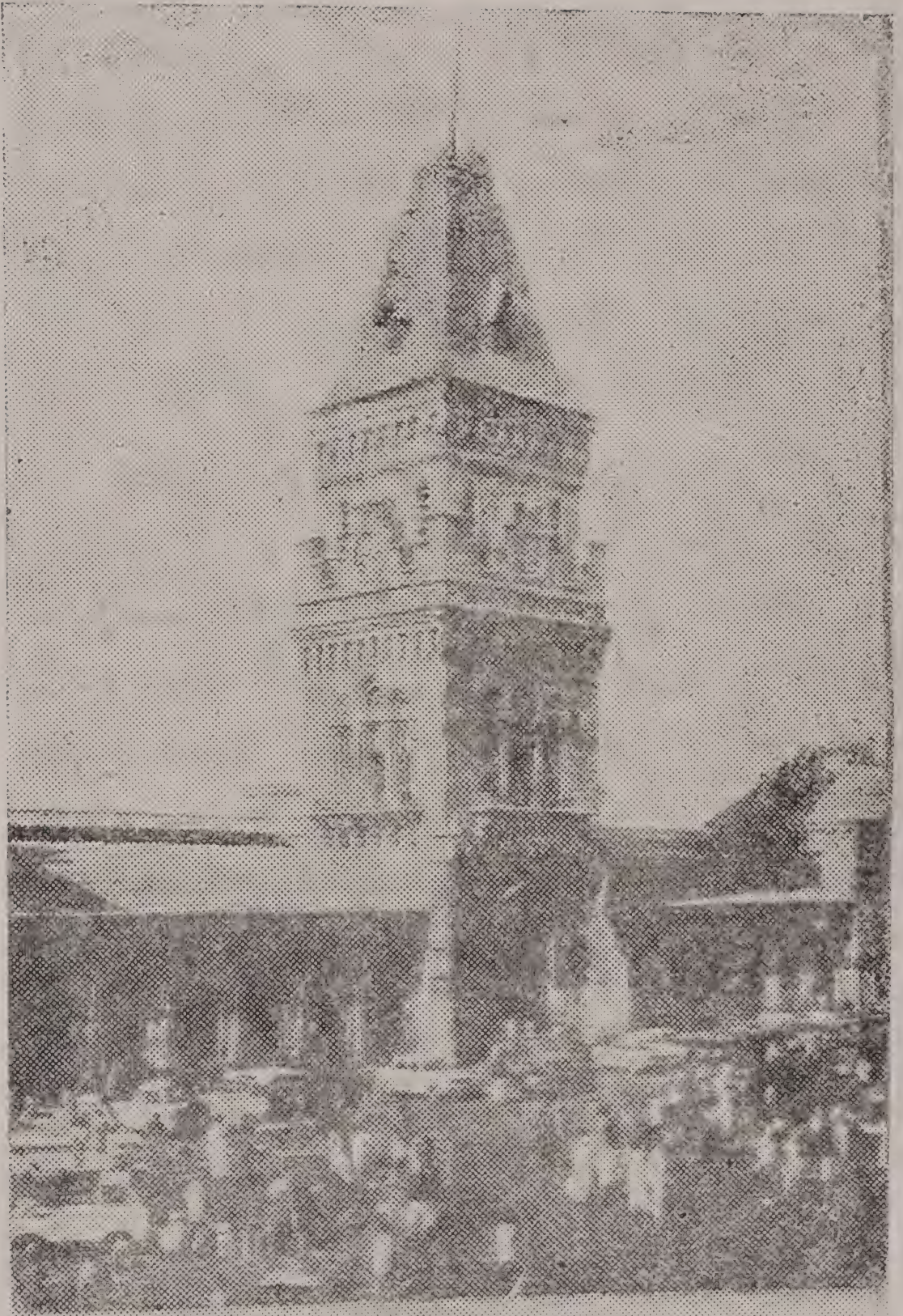
ٻڌي آميرڪن سولجر 'هوهو' ڪري ته ڪي ڏيڻ لڳندو
۽ ڪجهه دير لاءِ پيلن چپانين جي پـو وڃان پيلو ٿيل
جهرو به ٿال ٿي اٿندو.....

ڪٿي آهن اهي گاڏيون اڄ؟ ڪٿي آهن اهي گاڏيون؟
اوچين چپاني موٽرن، ٽريڪرس ۽ ڊيزل ڪارس ۾
بدگلن ۽ بـزادن ۾ ڪٿ پتلين جيئن لوڪ ايندا ويندا
نظر ٿا اچن۔ مشين يگ جي ٽڪري اُڀج!

ولائيٽي مان سان ڀريل دڪان ڏسي اکيون چڪا وٺند
ٿي ٿيون وڃن. دل ڏاڍي سرڪڻ ٿي لڳي.
بت کي بار بار پڇاڻيو، ”ڪئميرائون، ڪئسيٽس،
ڪپڙا ۽ واچون ڏسي تنهنجو من نٿو وڃي ٿي؟“
راجرشي جنڪ منهنجو سپارو پڇيڻو، ”ونڊو شاينگ
ڪرڻي اٿو تہ ڏو تي ڪيو ولايتي شين جي، باقي
غريداري نه بچ پاڪستاني هنڌي ڪرافٽس جي ٿي
ڪنداسين.“

چڻي تہ سچ ٿو. چپاني ڪئميرائون ۽ سٺيز واچون
تہ بمبئيءَ ۾ به ڪوڙ ٿيون ملن، پر سٺ۔ ڀانرا جي يادگيري
قائم رکڻ لاءِ تہ ماروئيءَ جي لوڻي ٿي وئي وڃڻ کپي.
ڪشمور جي هنڌي، گهوٽڪيءَ جو جست ۽ پتل
جو ڪر، روهڙيءَ جو تسر نه لاڙڪاڻي جي ڪٽ. گمبٽ
جون چانڊليون ۽ کيس، جيڪب آباد، نوشهري ۽ سانگهڙ
جون فراسيون نه جوهيءَ جا ٽڏا ۽ بويڪ جا غالاڇا.

ایمپریس مارکیٹ کراچی — EMPRESS MARKET KARACHI

امپریس مارکیٹ، کراچی

عمر ڪوٽ جي جنڊي ۽ چوڙا، ڇاڇڙو ۽ مٺي ۽ جا حلقا
۽ پاڪريون ته هالا جو ڪاشي ۽ جو ڪم. نصرپور جا اڳت
۽ سوسيون، حيدرآباد جي مينداڪاري ته نٿي جون
گروپيون ۽ اجرڪ.....

مطلب ته ماڻا مال آهي ملڪ ڏيئي دستڪاري ۽
سان ۽ ڪراچي ۽ ۾ سڀڪجهه ملي رهيو آهي.

قتيون، اجرڪ، لونگيون وغيره وٺون ٿا. وڌيڪ
جيڪر وٺون پر گهر ۾ ڪا ننڍي نيتي نيمگر ناهي، پتني
ڪانوينٽ پڙهيل ۽ نهر به اهڙيون ئي وٺندي جن کي
سند ۽ سنديت جي نالي کان پڙهندي، بوءِ گهر واهڻي
ڪرڻ لاءِ رڻو ڀرو، پوٽي - وڳو يا نٿ - جهمڪو
ڇا لاءِ وٺون؟

ايلفنسٽن اسٽريٽ، ڪچلو روڊ، دائود پوٽا ۽
هارون روڊ ته چڪا چڪا پريا پيا آهن.

چندريگر روڊ، بونس گارڊن وٽ ڊاڪٽر غياڊين
روڊ، اسٽيڊيم ويجهو - زروڙ اسلام روڊ، جهانگير روڊ،
ڪشمير روڊ، يونيورسٽي روڊ وغيره آهن جتي پائنت پائنت
جون چيزون ۽ ماڻهو ملن ٿا.

شڪارپوري ڪالوني ۽ عامل ڪالوني صدر جو شان
هونديون هيون. شڪارپوري ڪالوني ۽ ۾ شڪارپوري
عالم حيدرآبادي عاملن جيان رهڻ جي ڪوشش
ڪندا هئا ته عامل ڪالوني ۽ جا حيدرآبادي وري

ڪار پوري پائيدن کان ڏنڌي واپار ۾ گوء ڪٽي وڃڻ
پيا انسنا ٻڌندا هئا.

پاڪستان ٺهڻ مهل ٻنهي ڪالونين جي جوشيلن جوانن
کلي ڪري ٻارهن بمن ٺاهڻ جي پوڄا ٺاهي هئي جنهن
سان سرڪار کي اُڙائڻ وارا هئا! پر يارهون ٻم ٺاهيندي
ماڻي پين ۽ ٻه جوان ائيني ڏيري ٿي پيا ۽ پين کي پڪڙيو
يو. سڄي اسڪيم ٿي ڦس ٿي پيئي هين.

شام جو منگهيو چاهيندي به نشا وڃي سگهون،
مٽي ايترا ته ڪارخانا ۽ ڪاروبار ڪلي ويا آهن جو
يڳاڻن واڳهن کي به وندر ٿي پيئي آهي. منگهي نالي
پير جي قبر کي هندو لالا جسراج ڪري سڏن.

پٽ کي رتن تلاءُ هرڏيو اسڪول ٽري. سي.
اسڪول آرٽلري مٿان گهمائيندي مٿن مائٽن جا گهر
پنهنجا اسڪول ڏيکارڻ ٿو لڳان.

سعيد منزل ۾ چاچي جي گهر جي بالڪني جنهن
ان دوائ جي ڏينهن تي خاص ڪري چڙيا گهر طرف
پنڌڙ مسلمانن مٿان پاڙيءَ جا ڦوڪڻا ڦٽي ڪندا
پياسين، ڏيسندو هال جنهنجي لئبرريءَ ۾ ويهي فلم ڏنڊيا،
سند آبرور ۽ سنسار سماچار پڙهندو هوس، وغيره استان.
ٻيو ڏينهن به رهڻ جو ارادو آهي پر نشا رهون. صبح
هو ڪاريدر وڃڻ لاءِ پنڌ ٺڪرون ٿا ته هڪ پوليس وارو
ڪافي دير تائين ڪڍ ٿو لڳي. ٿي سگهين ٿو ڀرم هجي،
پن 'ڊرمٽائيز' ڪندو هجي، پر ڪجهه به هجي، ان
مهل ئي ڪراچي ڇڏيون ٿا.

پير جو ڳوٺ

ننڍپٽ کان ئي حرن جي جانبازيءَ جا ڪارناما ٻڌي
هرندو ويٽس رس سان پوڄندو رهيو آهي.
پير پاڳاري کي حر خدا کان به وڌيڪ ڪري مڃن.
سيد شاه علي مڪئي، محمد بن قاسم سان ڪنو
سند ۾ آيو ۽ گدي قائم ڪيائين. جيڪي مريد صبغت الله
سان وفادار ٿي بيٺا، انهن کي هن ڪربلا ۾ حسن حسين
سان ڪنو شهيد ٿيل 'حر' جو نالو ڏنو ۽ ائين هنجا مريد
سڏجڻ ۾ آيا ۽ پير ڳوٺ ۾ پير پاڳاري جي گادي قائم
ڪئي ويئي. ٻيا مسلمان وري چر وچان هنن کي لڙو
ڪري سڏن.

هٽلر جي 'نازي' پارٽيءَ لاءِ مشهور آهي ته بنا چوَن
چان جي پنهنجي ليڊر لاءِ جان قربان ڪرڻ ۾ نه
هڪجهڙائي هئي. جرمن ته ترقي ڪيل، تعليم يافته فرنگي
آهن، پر اڻڀرڻيل، جاهل حر وفاداريءَ ۾ هنن کان
به به رتيون وڌي آهن.
يهودين کي، ٻين مهاڀاري لڙائيءَ وقت هٽلر جرمنيءَ

حیکلو حر

پير جو محل

۾ ڪانسٽريشن ڪمپس الڳ الڳ هندن تي ڪولي ۽
بند رکيو هو ۽ گئس چيمبرن ۾ دوسي ۽ ٻين طريقن
سان سٺ لکن کان وڌيڪ يهودي ڪنا هئا.

انهن ئي ڏينهن ۾ انگريزن به حرن کي ساڳي ريت
ٻاندي بڻائي، لوڙهن اندر رکيو هو.

حرن جي رسم موجب شادي ڪري حر کي پنهنجي
زال کي پهرين رات پير صاحب وٽ موڪلڻي پوندي هئي.

پير صاحب کي پوءِ جيترا ڏينهن دل پئي هنڪي رکي. پيءُ
 ڪنهن زال يا چوڪريءَ تي به دل ٽپيس ته صرف اشاري
 ڪرڻ جي دير هوندي ۽ انکي حاضر ڪيو ويندو. هندو
 چوڪرين ۾ پيا پير ته خاص دلچسپي ڪونه رهندا هئا، پر
 هي وٺڻ لڳو ۽ حرن کانسواءِ ٻين مسلمان زالن ۾ به
 انهي ڪافي چوڀولو مٽو، ڦرلٽ به حرن ڏاڍي مڃائي،
 تڏهن پير کي گرفتار ڪيو ويو. جيل ۾ بيمگالي انڌاين
 جي سنگ ۾ آيو ۽ انگريزن لاءِ نفرت وڌي ويس.

ڪراچيءَ مان گهڻائي سرڪاري عملدار ۽ منسٽر
 وغيره ٿرڻ ۾ سکر وڃي رهيا هئا. جنکي اڳ ۾ سٽس پئجي
 ويئي سي حيدرآباد ۾ ئي لهي پيا جو ٿرڻ حيدرآباد
 کان اڳتي اڏري لال طرف وڌي ته حرن ان کي بيهاريو
 ۽ سموري ٿرڻ ڦڙي لٽي، مسافرن جي خون جون
 نديون وهايائون.

پوءِ ته انگريز به هننجي پٺيان ڪان ڪهاڙا ڪڍي
 ڪاهي پيا. پير کي قاسمي ڏٺي ويئي ۽ هننجي ندين پٽن
 کي انگلند ۾ نظر بند رکيو ويو.

هينئر حرن جو تاثير گهٽيل آهي. انگريزي ماحول
 ۾ پليل پير گديءَ تي ويٺل آهي. پر سنڌ جي
 راجپوتيءَ تي اڄ به حرن جو ڪافي اثر آهي.
 سکر براج وٽ بس جي انتظار ۾ ويٺي ايڪڙ پيڪڙ
 حر نظر اچي ٿو.

سکر براج

قتيچر چانه جي دابي کي ۱۲-۱۳ سالين جو قنڌيو
چوڪر هلائي رهيو آهي. ضرورت نه هوندي به هنکي
چوان ٿو، ”ڏکڻ جي ائين ته ڪا ڳالهه نه آهي، تو
جهڙو ۽ گرانٽ چوڪر جڏهن رعب سان چانه جو دڪان
هلائي ٿو سگهي ته پوءِ اسانکي ڪهڙو پڻ، پر پوءِ به سڄ
وڃي گهر سگهي ٿيو ۽ بس ڪائي نظر نٿي اچي.
سگهي سگهي جي ڪائي نظر به ٿي اچي ته بيھڻ
جو نالو نٿي وٺي. ماجر اچا آهي؟“

”هانءُ جهل ڪر، ديوان. اڄ ساڌبيلي ۾ آهي توهان
واٽين جي ميلي جو آهي پويون ڏينهن، تڏي
سڀ بستيون پريان بهراڙين مان ئي پوڄي پيون اچن.“
سان کان بمبئيءَ جي بسين سان ڪروڪيٽر ڪندو
رهيو آهيان ۽ ارڃن جيئن وڌندي اڪشوطي مسافرن
کي پار ڪري بس ۾ اسٽان پراپٽ ڪيو آهي، پر ههڙي
جٺ ڪڏهن نه ٿي!
چمد سيڪنڊن لاءِ چڪاچڪ پيرل هڪ بس بيھيٿي.

ماڻهو نه هڪ به نٿو لهي. مال جي هڪ اڌ ڳوٺ
 لهي ٿي ۽ اسان به نه ڪيون ٿا هم نه ملن، بس جي
 ڇت تي چڙهي ٿا پئون. ٽيڙن سوتو پٽ ته جلدي
 چڙهي ٿو وڃي پر مونکي مٿي چڪڙ لاءِ هڪ حر
 ڪافي اٿو پوي، به ٿي هٿ ڏيئي چڪي مٿي ڪٽڻا.
 ڇت تي به جڳهه ڪونهي پر جڏهن هڪ هاڻيءَ کي اُٺي
 چاڙهيوئي ويو آهي ته ان لاءِ جڳهه به نه ڪرڻي ٿي هوندي!
 ڇت ڪڍري ڏاڙهيءَ واري حر جي مٿان ۽ ڪنڀين جي
 ڳوٺ هيٺان اڌو اڌ سٽيو وڃان ٿو. ننڍي هوندي بس
 جي ڇت تي وهڻ جي تمنا هوندي هئي اها به پوري
 ٿي ٿئي ۽ وڏي هوندي اُن جي جهوپڻ ڪاٺ جي،
 اُها به پوري ٿئي ٿي..... چوڌاري گهنگهور جهنگل
 ڏسي حر جي حرڪتن جا ڪارناما ياد ٿا اچن!

حرن کي يهودين جيئن ڪانسٽريشن ڪئمپس
 ۾ نظربند رکڻ جو قاعدو سنه ۱۹۴۲ ۾ پاس ڪيو ويو هو
 ۽ پوءِ به هنن اهڙو رڻ ٻاري ڏنو هو جو هندڪي منهن
 ڏيڻ لاءِ سانگهر جي تعلقي ۾ ۽ منڇر ڍنڍ وٽ 'پئراٿروپس'
 رستي ملٽريءَ کي لاهڻو پيو هو! اهڙو مثال اُن
 مهل تائين هندستان ۾ به ڪٿي نه ٿيو هو!

روڊ سان ڪافي رستو ساڻ روهڙيءَ جو ڪئنال ساڻ
 هليٿو. ڪجهه هانءُ جهل ٿيڻي. چوڌاري گهاٽا ٻيلا
 لڳا پيا آهن ۽ اڳتي هلي ڪئنال به وڃڻ جي ٿو وڃي.

ڌڙڪندڙ دل سان پير ڳوٺ جو انتظار ڪيان ٿو. اڪثرين
 ۾ منهن وڌو آهي ته چالن کان چو چڙڪان؟
 آخر ڳوٺ اچي ٿو. چيلھ سڌي ڪري هيڏانهن
 هوڏانهن ڏسون ٿا. ٿانگو ته ڇا ڪوئي وهت، ڪوئي
 ساڌن نظر نٿو اچي. هڪ مست ملنگ ٻڙ جي وٽ
 هيٺان ويٺو آهي. هنڪان پڇان ٿو، ”فقير صاحب،
 سواري نه ڪائي نظر نٿي اچي، ٻڌاء ته ٻائي جي ٻيءَ
 ڪيئن پهچون؟ گهڻو پري ٿيندي هتون؟“

”نٿي نظر اچي؟ ڇو نظر اچي؟! هن مسترام جي
 هوندي اچي ئي ڇو نظر... ويهي ره ڏيئي ٿي، ڪٿي
 هلي پهچائي ٻائي جي ٻيءَ تي... ههڙي فرست ڪلاس
 سواري بي ڪهڙي ملندء...“

هنڪان جند ڇڏائي اڳتي وڌون ٿا. گڏه گاڏي
 هڪليندو هڪڙو ڇت وڃي رهيو آهي. هو اسانجا ٽپڙ
 ڪٿي گاڏيءَ ۾ رکيڻو ۽ صحي سلامت ٻائي جي ٻيءَ
 ۾ پهچائي ٿو.

مائٽ جي دوست جو مائٽ پيرڳوٺ مان گهمڻ آيو
 هو ۽ اوچتر ملي ويو هو. هنجي گهر آيا آهيون. هو
 اسانجي چني دير سان ملڻ ڪري شڪارپور اسان کي
 وٺڻ ويو آهي ۽ اسان ڪراچيءَ مان هت اچي پرگهت
 ٿيا آهيون. ڪوئي به گهر جو پاڻي سڃاڻي نٿو، پوءِ
 به ايتري خاطرڌاري ٿئي ٿي جڻ جمر-جمنائرن جو
 ٿاڻو رشتو آهي!

”وڃائي ڇڏي.“ ميزبان پنهنجي ڳوٺاڻي ڪپڙي جي گول ٽوپيءَ کي گهمائيندي چئي ٿو، ”پيرڳوٺ ۾ اچي تيور نه ڪائيندين؟ اصل چيئي وڃائيندي ٺاهي ٿو وٺان، اڙي او چمئي، مهمانن لاءِ ڏڌ آندو.....“

۷-۸ ورهين جي نينگر چمئي ڏڌ جا گلاس کڻي پڇندي اچيئي ۽ مان به ٿيسٽائين پنهنجي ويٺو هجڻ جا سرٿيٿڪيت پيش ٿو ڪريان. مونسان ’تون‘ ڪري ٿو ڳالهائي ۽ منهنجي پٽ سان ’توهان‘ ڪري. هڪي چئي ٿو، ”پر توهان نه سائين ڪائيندڙ پيئندڙ آهيو نه؟ تيور نه وٺندو هجيو نه مڇي کائو، صبح جو ئي اڃا ڪوٺڙيءَ مان گهرائي آهي.....“

پٽ به چئي ٿو، ”مان به پاڻو، بيت کي قبرستان ٻڌائڻ جي فائدي ۾ ٺاهيان!“

”عد ٿي ويئي.“ ميزبان ڏکي ٿي چئي ٿو، ”اصل وڃائي ڇڏيو! سڀوا ڪرڻ جو موقعو ئي نٿا ڏيو!“ چوانئون ”ڇوٽا شرمائيز؟ اسان هتي آيا آهيون گهمڻ ۽ جي کاڌي پيئي ۾ ئي مڱن رهياسين ته پوءِ ٿيو غيرا... سڀ کان پهرين نه پاسپورٽ ۾ انٽري ڪرائڻي آهي. صبح جو اٿي پهرين پهرين خبر ورتو وڃي.“

”وڃائي ڇڏي! اصل چيئي وڃائيندي ڪرائي ٿو ڏيانو!“ سچ پچ چيئي وڃائيندي پٽ کي سڏي ٿو، ”اڙي او ڏنا. وڃ هاڻي ئي ديوان کي مڪي صاعب وٽ وٺي وڃي پاسپورٽ ٺهرائي اچ!“

مڪيءَ جو گھر پاسي ۾ ٿي آهي. ٽوڪ، سڳداسي
 زور ۽ سائي ساڳ واري روئي هو کائي رهيو آهي
 منهنجي اچڻ تي کاتو اڌ ۾ ڇڏي اُٿي پاڪر پائيٽو.
 پاسپورٽ پاسپورٽ سڀ ٿي ويندو، پهريون گراهي
 وٺو، پيو سڀ پوءِ.

ڏٺو چونڊوئي ٿو وٽي ته هتي طعام تيار آهن، هي
 مڃا مهمان آهن، پر هڪي ٻڌي ڪير ٿو؟ ٽوڪ ۽
 ساڳ کائڻ زوريءَ ويهاريو ٿو وڃي. پاڻ ڇڏي هاپوسي
 ۽ فرج جو ٺنڊا نار پاڻي اُن پٺيان!

پيرڳوٺ جو مڪي به لڌائي ماڻهو آهي. هڪ اوڀري
 سيءَ کي کائڻ لاءِ جڏهن هيڏا زور ٿو ڀري ته
 وغيره سان ڪهڙي جٺ ڪندو هوندو؟

”هاڻي هڪڙا اٺ ڏينهن هتي رهي پئو ۽ اسان کي
 جو موقعو ڏيو! ڏسو ڪائي تڪليف ٿيو ٿي!
 جي آڱر ته ڪٽي، اصل بوداڻو ڪڍي ڇڏيائس...“
 ”سو ته ڏسي وٺو، پر هاڻي ته پاسپورٽ جي
 شيءِ جو ڪجهه ڪيو.“

”چئين اڌل، اجهو هاڻي جو هاڻي ٿو اها به تانگه
 ن!“ انهيءَ وقت ئي فون گهمائي ٿو، ”ديجهان،
 ڪاڻي..... پيو ٻڌ، انڊيا مان به مهمان آيا آهن،
 پاسپورٽ موڪلين ٿو، تن ۾ هاڻي جو هاڻي
 ڪرائي موڪل.....“

مون پوليس سپريٽينڊنٽ کي ئي ڪيو هئائين ۽
 پنجن منٽن ۾ انٽري ٿي پاسپورٽ واپس به ٿا اچن. مان
 اٿيئي ويٺو ٿو هجان. خبر پور يا ٻئي ڪيڏانهن وڃڻ
 جي ضرورت نٿي پوي خُشن سان!
 ”اها تانگهه لٿي، هاڻي هلو ته ساڌپيلي مان ٿياري
 اچانؤ. وڙسيءَ جو پويون ڏينهن آهي!“

مڪيءَ جي مشڪ موهيندڙ آهي. سوني جو ڏند پيو
 اٿس، ان سان وڌيڪ موهيندڙ ٿي لڳي. بدوق-تمڇو
 رڪٽ جي پروانگي مليل اٿس. ڳوٺ جا وڏ-وڏيرا سڀيئي
 هڪٻئي کان هٽندا آهن. اوکيءَ سوکيءَ هيءُ ئي نه ڪم
 ايندو آهي. ڪافي جايون - زمينون هتي چاهي
 سکر ۾ اٿس.

صبح جو ڪراچيءَ ۾ پنجين بجي کان گهميا آهيون
 ۽ سفر طئه ڪري هتي اچي پهتا آهيون. راتجا بارهان
 وڃي چڪا آهن. شير چڪا چور ٿي رهيو آهي. پوءِ
 به ساڌپيلي وڃڻ کان انڪار ڪيئن ٿا ڪري سگهون؟
 ههڙا موقعا روز روز ٿورو ئي ملندا آهن؟

سوز کي جيب ۾ سٽجي ويهون ٿا ۽ بس مٿان
 چپڙي جيئن لٽڪندي جو سفر طئه ڪيو هو سو جيب
 ۾ سٽدوڇ ٿي ويهي واپس طئه ڪيونٿا.

*

*

*

*

صبح جو پنجين بجي واپس پير ڳوٺ، ساڌپيلي مان

موٽيا آهيون. بنا اک چيٽ جي چوويه ڪلاڪ ڪيئن
گذري ويا آهن انجي سمڪ ئي نه رهي آهي!
ڪوئي ئي ڪٿان وڇايون ويئون آهن ۽ ليٽندي ئي
ندرا ديوي پنهنجي آغوش ۾ گهلي ٿي وئي. ڏه وڃي
چڪا آهن جڏهن ”وڃائي ڇڏي!“ جو نعرو ٻڌي
اک کلي ٿي.

پاسي واري ڪٽ تي پٽ نظر نٿو اچي. ڇا ڪوئي
عر نه نه پڇائي ويس؟

ڏندڻ ۽ لوٽو ڏيندي ميزبان چيٽو، ”وڃائي ڇڏي!
جوان ته ڏني سان ڪنو موٽر سائيڪل تي صبح جو ئي
هليو ويو آهي. فڪر نه ڪر، ديوان! شام تائين
سموري نه ته اڌ سنڌ ته گهمائي ٿي ايندس.....“

هيٺ اچي، ناشتو پاڻي ڪري وري جهپڪي ٿو
وٺان. سڄهند جو ماني کائي، ٻه چار اوباسيون ڏيئي
نڪري ٿو پوان ڳوٺ جو واغ ساغ وٺڻ.

پٽ به موٽر سائيڪل تي نوابشاهه وغيره گهمي آيو
آهي. ڏني جي هٿسان ڏاڍي دل ٻڌجي ويئي آهي.
شام جو موڪلائڻ مهل بيهي جون اڪيون آليون آهن!
وري ملڻ جو هڪٻئي کان انجام وٺي پوءِ ئي جدا ٿيندا.

ڏينهن جي روشنيءَ ۾ ڳوٺ اهڙو پوائتو نٿو لڳي
جهڙو رات جي اونداهه ۾ لڳو ٿي. هندو چڱي انداز ۾
آهن. حرن جي باري ۾ هيٽريون پوائتيون ڳالهائون

بزرگميرن توڙي ٻڌيون آهن، پر اهڙو ڪوئي پوائتو نظر نه
 نٿو اچي، بالا ڀولا ۽ سادا سنوآڻا ڳوناڻا پدهجي مستيءَ
 ۾ مڱن، ضمير دتل سو نظر اچن ٿا!

شڪارپور ڇڏي اچڻ لاءِ مڪي وري پنهنجي سوزڪي
 ڪڍي ٿو. واٽ تي ڪوئي چئيس ٿو، ”سکر تائين نه
 وڃي هلندين،“ ڪوئي چئيس ٿو، ”بس پيرالو ڳوٺ
 تي لاهي ڇڏج.“ ائين جيب پري ٿو ڇڏي. روزاني ڪار
 آهي، پر اها ڌرمائو لشت ڏيڻ اڄ مڪيءَ کي مهاڻگي
 ٿي پوي. شراج وٽ آر. ٿي. او. جي اسپيشل چيڪنگ
 ٿي رهي آهي، ٻين کان چار چار سؤ ڏنڊ ورتو ٿو وڃي،
 پر مڪيءَ کان سؤ ڏيڻا! هٿ چنڊيندي مڪي چئي ٿو،
 ”پاڻهي سمجهي وٺندس ڪو پيري جي پٽ کي.....“

ساڌ ٻيلو

سند جي سونهور هن ٿيوت اسٿان جي مهما اڀور ٺار
آهي. اٿواسڪ، يوگواسڪ چاهي راجنيٿڪ اٿديت هن
ڌارمڪ ٻيلي جي ڪا گهٽ نه رهي آهي.
بابا ڳوٺ ناسڪ جي پٽ سويٽند بابا ساڌن جي
اڌاسين سميردايه جو پايو وڌو.

اُدا سين معدي مٿي وينل. ساڌن ۾ سڀ کان سويشت،
واڻيءَ ۽ من کي وس ۾ رکي، دنيا کان اُدا س رهي،
ڌيان يوگ ۾ ننڍپڻ کان ئي رهي مٿين پڌوي پراپت
ڪندڙ کي اُدا سين مٿي سڏن.

بابا دين ديال سد ۱۷۰۹ ڌاري پهرين پهرين درياه
جي وچ ۾ ٽڪريءَ تي ڏوٽي دکائي. روڪڙ داس هڪ کان
ڏهه ورهيه پوءِ گديءَ تي وينو ۽ وڏي ٽڪريءَ جو نالو
رکيائين 'روڪڙ-بيل' ۽ ننڍي ٽڪريءَ جو 'دين-بيل'.
نه سهو سعيدن جي چرچ تي بکر جي ميرن هنجي
هتيا ڪرائي ڇڏي. ساڌن پوءِ به سا هس نه ڇڏيو ۽ هڪ
هڪ ڪري پنجن ساڌن هتي ڏوٽي دکائي پر سڀني
جي هتيا ڪئي ويئي.

آخر ۱۷۴۵ ۾ وڏن ننڍي مهاراج هتي دائر قائم ٿي رهيو.
ٽائيشور ۾ جنم ورتل هن اُدا سين مٿي ۽ ننڍپڻ کان ئي
گهڻا ڪرشنا ڏيکاري هئا. انپورٽا ڏيويءَ جو ور مليل
هوس ته تنهنجو پندارو ڪڏهن نه خالي ٿيندو. سالن جا
سال ڀارت رٽن ڪندي ساڌ بيلي ۾ ٽائيشڪي ٿيڻ کان
اڳ بمبئيءَ جي مهالڪشي وِسٽار ۾ ڇهه سال اڳ
هن آشرم ٻڌو ڪيو هو. اتان پهرين عبدالآباد سنڌ ۾
اچي هڪ سال رهيو هو.

اُتي مهاماري ڦهلي ته لوڪن جي ڏاڍي شيوا
ڪيائين ۽ پوءِ روهڙيءَ آيو. ٻن سئينن جي ٻارن کي

جڳيا پائڻ ساڌبيلي وٺي آيو ته هي رمڻيڪه اسٽان ڏاڍو وڏي ويس ۽ سريچند بابا جو اسٽان براجمان ڪيائين.

ڪنڊ-ڪوٽي تيرت اسٽان جي مٿاڪه ڀرت تي هجڻ جو ورڻن شاسترن ۾ آيل آهي ۽ سون سان تائين هي اسٽان سنڌو نديءَ ۾ سمايل رهيو. ساڌبيلاهوئي اسٽان آهي ۽ گنگا، گوداوري ۽ شپرا جي ڪنن تي جيئن ڪنڊ جو ميلو لڳندو آهي تيئن پراچين ڪال ۾ هتي به لڳندو هو.

بابا هرنامداس، پاڪستان ٿيڻ مهل گادي نشين هئا. خوب نانءُ ڪمايو هن مهان آتما. دورانديش به غضب جو هو. سنه ۱۸۲۵ کان پڪاريندو رهيو ته سمنڊ کي بمبئيءَ کان ڌار نه ڪيو، پر ڪوتاهه - درشتي سياستدانن ٻڌس ئي ڪونه.

مهارج گڏپيشداس، سنه ۱۹۴۹ کان گادي نشين آهن. چئن ڪروڙن کان مٿي ساڌبيلي جي ملڪيت پهرين ته پاڪستان سرڪار ضبط ڪرڻ جي ڪئي پر مهارج جي هٿ پيو هڻڻ سان ٽرسٽ بڻائي ويئي.

هرنامداس جي ورسِي در سال جون جي پهرئين هفتي ۾ خوب چش سان ملهائي ويندي آهي. اسان پڻ اٽڪول سميه تي سکر ويجهو پير ڳوٺ پهتا آهيون ۽ اتان هتي!

ريپبلڪ ڏي ئي دهليءَ ۾ جيئن شادمانو لڳو پيو

هوڏو آهي ۽ نـوروني ڪنوار جيئن راجڌاني پيئي
 ڇمڪندي آهي، ساڳيءَ ريت ساڌبيلي به هار سينگار
 ڪيا آهن. ٽڪري داهن بڻي آهي، پوءِ ڀلي اها داهن
 بگهر ۾ شل ٿي پيئي آهي.

گرمي ايتري جو هڪ پتو به نٿو لڏي، درياهه ۾
 هڪ لهر به نظر نٿي اچي ۽ مٿهان ڪلهاس گودي ايتري
 جو چاهيندي به شريو جو ڪوئي انگ چوري نٿا سگهون.
 ٽڪر ٽڪر تي پڳت پئجي رهي آهي، سڀسا ورهائجي
 وهي آهي ۽ ميلو مٽو پيو آهي.

جيڏانهن نظر ڦير ماڻهوئي ماڻهو. سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ
 مان هيٺون هندن کي آيل ڏسي من بود ۾ پوڄي ٿو وڃي
 سڀئي مستيءَ ۾ آهن، مٿج ۾ آهن.

زالن کي ملال جي سنهي ڊپٽي ۾ به منهن ڏيکڻ
 اڄ منظور ڪونهي. وڏ-وڏورن کي سامهون آيل ڏسي
 اڌ انڇ کن پلو نالي مائر وڌائن ٿيون ۽ وري مٿو کولي
 ٿيون ڇڏن. اڄ هنن کي ڪوئي پوڙيو ڪونهي. ساڌبيلي
 جو ٻيٽ مسلمانن کي راج ۾ به 'پروهيٽيد' ايريا آهي،
 رواجي مسلمان ته پري رهيو، پوليس ڪپتان هجي يا
 ملڪي ميجر، ڪنهن کي به ٻيلي اندر بنا پروانگيءَ
 نه رڳو ڪونهي!

دستور موجب ٻيڙي
هلائيندڙ ملاح مسلمان آهن.
پاڙو ڪجهه به ناهي باقي
جنهنڪي جيتري شردا پئي
سو ملاح کي ڏي.

مسلمانن جي ڏاندل ڪري
ڪجهه ورهيه اڳ ٿرست
باهي سرڪار ساڌپيلي جو
انتظام پنهنجي هٿن ۾ کنيو

آهي. هنوقت هڪ ڳيرو مسلم جوان سنڀاليندڙ گائيد
ٿرستي سڀڪجهه ئي آهي. پيلي جي چڙي چڙي جي
هنڪي خبر آهي، شردا آهي ۽ ڪن جو ته خيال آهي
ته اڳلي جنم جو ڪو ساڌو مهاڻا آهي.

پيلي ۾ گهڻائي مور هوندا هئا، هيڏي هڪ به نظر
نٿو اچي. سنڌ ڇڏڻ مهل مندر جي پٽين تي، پٿرن تي
۽ سرن تي ڪي ڪي شردالو لکي ويا آهن - بابا،
آسپس ڪڇ ته نٿي سڻين ٿي جلد موٽان: مايا پمناڻي.
گرو ماراج پڻج رک: پيرو پٽ پوڪر جو. سريچند بابا
جي جڻ: داس ڪنڊيو تلريجا -

ڪن صرف نالا ۽ تاريخون لکيون آهن: مينگهراج
شراف ۱۷-۵-۴۸، جئڪشن ٻالچند ۲-۱-۴۸، اندرا
منگهارام ۲۴-۲-۵۰، پاڳي، سران، مٽنا.....

انهن ۽ اهڙن لکن جيون جي اُميدن، آڪانڪشائن
۽ ويدنائن جو تصور ڪندي ساڌپيلو ڇڏيان ٿو.

ٽيهرٽ اسٽان

ويد رچيا ويا سنڌوءَ جي ڪمڻي تي. ويدن جي
 پنجهتر سلوڪن ۾ وٽسٽا، سوساما، سنڌو وغيره جي
 اُستتي ڪئي ويئي آهي ۽ گنگا گوداوريءَ جيان ئي
 پوتر ليکي ويئي آهي. پر جيئن ته مسلمان هتي سڀ
 کان پهرين آيا انڪري ٽيهرٽ اسٽان جان تان گهٽ آهن.

’هنگلاج‘ ديويء جو وڏي ۾ وڏو ٿيڻ ڪراچيءَ کان ۱۸۰ ميل پري بلوچستان جي لس ٻيلي ۾ آهي. رامباغ وٽ رامسر تلاءَ ۽ رام جهروڪو وٽ سنان ڪري، گورک آمريءَ وٽان هنگلاج ياترا شروع ڪجي. پهريون حالت آهي ۵۰ ميلن تي سوميائي. ’راجا رامچندر جا ڪوپ‘ يعني ڪوه هتي ست آهن ۽ ٻيا يارھان مڪران ۾ آهن.

سوميائيءَ ويجهو ڪاري گپ جي ٽهن مٿان تهه ڄمي وڌا ڌڙا ٿي ويا آهن جنمان باٿمرادو رکي رکي آواز اچن ۽ ياتري سمجهن ته هنگلاج ٿي پوي. اهو آواز نه ٻڌن ته سمجهن اسانجو ٿيڻ قبول نه پيو. دراصل جبل جي پاڙ ۾ ننڍا سوراخ آهن جي پري سمنڊ تائين وڃي پهتا آهن ۽ انهن ۾ هوا زور پري ته آواز ٻڌڻ ۾ اچن!

اڳيرو ’اگهور‘ ندي ٻن جبلن ’جھ‘ ۽ ’وڄھ‘ جي وچمان لنگهي. اهي ٻئي دٻيٽ هئا جنڪي ديويءَ ماريو هو. ڪجهه ميل اڳتي هاڙهي جبل وٽ ڪشادي غار آهي هنگلاج ٿيڻ. ديويءَ جو بت هت پٽ ۾ سمهيل آهي ۽ سڄي بت تي سنڌور يعني هنگلاو لڳل اٿس. اُما، اُما، ماما وغيره ڪري به سڏنس. شوجي جڏهن سٽيءَ جي ديهه ڪٽي آڪاس ۾ نڪتو هو ته ڪجهه ڌرو هتي به ڪريو هوس ۽ جوتر-لنگ. بڻجي پيو. جوڳي به ديويءَ کي ڏاڍو مڃن ۽ مسلمان هنگلاج

کي حضرت عليء جي دائي ڪري وسهن ۽ ناني
ڪري سڏنس. نيپال جا ڪيترا هندو ڪاليءَ جي هن
روپ جو روشن ڪرڻ ايندا ٿا يهن.

’درگا مندر‘ ديبل ۽ عربن ناس ڪيو ٿو. پر درگا
جو وڏو مندر سمن جي راڄ تائين وائر رهيو. ڪراچيءَ
ويجهو ئي ديبل، سنڌ جو وڏو بندر هو.

AROR (ROHRI)

’ڪالي مندر‘ ۽ اروڙ، حيدرآباد ۽ ٻين هنڌن تي
آهي جنهن مان ست ٿو ٿئي ٿو. سنڌي ديوي جي

شڪتي روپ جا آپاسڪ رهيا. ورط ديوتا جي پوڄا پوءِ زور ورتو.

’اڪي ڌارا‘ ڦيرت:- گرم پاڻيءَ جي چشمن وٽ شو مندر آهي. اتي هڪ ’ماتا جو گُڙپ‘ نالي سوڙهي دري آهي جنهن مان لنگهندي ڪي ياتري قاسي پون ٿن. چون ڀاپ ڪرم ڪري گُڙپ ۾ ڦاٿل آهيون ۽ پوڄاري پئسا وٺي اُتان ڪڍن. جهمپير، همير ڪوٽ، ڪلفتن وغيره ۾ به شو مندر آهن.

’گورک آدري ڦلاءُ‘ ڪراچي:- جوڳين جي گرو گورکناٿ جو اسٿان آهي.

رامڏيو ٽنڊو الهيار:- هريجن هن کي گهڻو مڃن. مارواڙ جي پوڪرن شهر ۾ راجا اُجمل ٿي گذريو، جنهن جو پٽ هو رامڏيو. پوني ڀرسان جيڇوريءَ ۾ کانڊيراءَ جي پوڄا ٿي، جنهنجي شڪل رامڏيو سان ڏاڍي ملي. چترن ۾ گهوڙي تي چڙهيل ڏيکاريل آهي ۽ -ٿڙجيءَ سان ماريل دٿيت پيرن وٽ پيل اٿس.

هتي ڏانڀين ۽ پوپن جو ٽڪاڻو به آهي! ڪالي مندر به آهي جتي چوڏس تي بليون چاڙهن. هندومان مندر به آهي جنهنکي سڏن خاڪچوڪ ۽ مندر ۾ رهندڙ سنياسين کي سڀتا پادري ۽ لال پادري!

ڀلي ڪري ٻين ڀارتواسين سنڌ کي مليڇ ديش سڏي ڌڪاريون پر پوتر اسٿانن جي ڪمي هتي نه رهي آهي.

۱۰۔ هجيئي ڏاڏو ته گهر لاڙڪاڻو!

لاڙڪاڻو

اها ڪهني ڪهاوت ته پئي جي ڏينهن ۾ سورهان
آنا سڄي ثابت ٿي.

’آن، مان ۽ شان‘ هن شهر جو ڏسي لڳي ئي نٿو
ته انجي ارد گرد مٽيءَ سان ثقيل، موڳا مٽر منڊا
ديرا آهن!

رتو ديرو، نئون ديرو، قنير وغيره مان لنگهي جڏهن
لاڙڪاڻي پهچون ٿا ته ائين ٿو لڳي جڻا پيندي ازار
مان التامائونٽ روڊ تي اچي پهتا آهيون!

باغات سان ڀريل هي چانڊڪو شهر ڪو ايڏو وڏو
ڪونهي، پر هتانجي سبز گهٽائي سڀڙ دماغ پهتا ڪيا.

رام پنجاڻي، ڪهنچند ’بيوس‘ هوندراج ’دڪايل‘،
هري ’دلگير‘، پرسرام ’ضيا‘، گيانچند ۽ نازڪ
موٽواڻي، پريڊاس ٽولاڻي وغيره هڪ طرف ته خانبهادر
ڪهرو ۽ ميان پٿو ٻئي طرف.....

گيان باغ ۾ چڪاڱو ريڊيو واري گيانچند موٽواڻيءَ
جو پتلو نظر نٿو اچي. پبلڪ هندن تان هندن جا پتلا

ڪوڙا سڃا بھانا ڪري ھٽايا ويا آھن. گانڌيجيءَ جو
پتلو بہ ڪراچيءَ مان سنہ ۱۹۴۸ ۾ جوڙيئو لاءِ ھٽاو
ويو تہ اڄ تائين رپيئر ٿي نہ سگھيو آھي!
ھند-پاڪ ۾ اليڪٽرانڪ جو پايو وجھندڙ موٽواڻيءَ
جي باغ باھران اليڪٽرانڪ شين جا ننڍا ننڍا دڪان
سو ڪافي آھن. آمين!

سيرو چوڪ ۾ بہ ولايتي شين جا چڱائي دڪان آھن.
شھر ۾ جا رستا نہايت ئي شاندار آھن. ڪٿي بہ ڪن
ڪچرو نظر لٿو اچي. سيٽو بزار، ڊگھي بزار چاھي گجڻ ۾!
ايئر ڪنڊيشنڊ ايئرورڊرم اُپاڻڪو وينو. اوپاسيون
ڏيئي رھيو آھي.

ڪير سمان سفيد ڪيرٿر جبل پريان نظر ٿو اچي. ھي
جبل دنيا جي پراچين ۾ پراچين سميتا جو پاسمان رھيو
آھي، سنڌو ماڻھيءَ ۾ سنڌوءَ جي ڪيچل جو ڏيکڻ!
فاء ستار هوٽل بہ ھن ٿڌي شھر ۾ ڪلي ويو آھي
جنھنجو شان بمبئيءَ جي شيرٿان کان گھٽ ناھي.

محل سمان پٿي جي بنگلي باھران ھنجي زال ۽
ڌيءَ جي درشن جي اپلاشين جي ننڍي پيڙ ڏسون ٿا.
اڃا تازو ئي تہ ھننڪي آزاد ڪيو ويو آھي.

ڏاڏو منھنجو پنھنجي زماني جو ڪافي مشھور
وڪيل ھو. جمعي تائين لاڙڪاڻي جي ڪورٽ ۾
فوجداري ڪيس ھلائي ڇڏيو آرتوار شڪارپور ايندو ھو.

چانڊڪا مسلمانن جون بہ ڏاڏيون چانڊيا ۽ مگسي
ڀاڻ ۾ سدا وڙھندا ئي رھن ۽ ھو ھو مگسين جو وڪيل.
ڏن، ڏن ۽ ڏمين تي سدا رڳڙو مٿو ئي پيو ھوندو ھو.
أصول جو پڪو ھو، انڪري پنھنجي جان تان بہ

هت ڏوٽو پيس. هڪ دفعي خربوس چاندين سان
 زبردست چڪري لڳس. هنن گهڻوئي ڊيڄاريس پر هي
 اٿس تان مس نه ٿيو ۽ مگسين کي کيس ڪٿي ڏنائين.
 نت نيم موجب اُت تي سوار ٿي سُر لاءِ نڪتو ته
 لڄائي ڪري چاندين اُت کي اُٺڙيءَ جو رتو وارو
 ڪپڙو وٺي سنگهايو، بس پوءِ ته اُت ڇڏائي وٺي ڀڳو
 ۽ ڏاڙي کي ڪيرائيندو ويو.

بدهي گوڏن جون ڍڪڻيون پڇائي ڏاڙي کت پڪڙي.
 هڏا نيڪ ڪرڻ لاءِ ڊاڪٽر گوشت جو شورو پيئڻ لاءِ
 چيو، پر وڻيندو ماڻهو پنهنجو ڌرم ڪيئن پرشت ڪندو؟
 ائين پنهجي اصولن جي رکيا ڪندي نڊرتا سان
 جان ڏنائين!

بروهي، اوڏ، بازگر، بروج وغيره به هن چانڊڪا
 پرڳڻي ۾ ٿين.

قمبر طرف ڪيرٿر جبل جي شاخ جيڪا وڏي آئي
 آهي انکي ڏاڙهيارو ڪري سڏن جو ساوڪ روپي ڏاڙهي
 اٿس ۽ ڪيرٿر وانگر چن ۽ ڦٽڪيءَ سان پوريل ناهي.
 انجي چوٽيءَ کي ڪٿي جي قبر سڏن جو هڪ وفادار
 ڪتو اتي پوريل آهي.

پنيري جو دڙو، بنگل ديري ويجهو آهي ته پيڙي
 چانڊيءَ جي ڀرسان جو دڙو آهي ان ۾ چون ٿا ته راجا
 دلوراءِ جو بيشمار خزانو پوريل آهي، انکي جهرڪ جو
 دڙو ڪوٺين.

موهن جو ڌڙو

ڪوئي چئي، ”تمهڙيون اڪيون ڪڍيون وينديون،
بتاءِ آخرين چيز ڪهڙي ڏسڻ چاهيندين؟“
جيڪر جهٽ وراڻيان، ”موهن جو ڌڙو!“
سالن کان ڇا، صدين کان سڪيون آهن منهنجون
اڪيون ديش جي هن گورڙو شرنڪلا کي ڏسڻ لاءِ.
هن پراچين ۾ پراچين سڀيتا جي ڪندهو جو درشن
ڪري آهي ڍاڇن ئي نٿيون.

هيٿرو پڙهيو آهي، هيٿرو سوچيو آهي، هيٿرو ٻڌو
آهي هن اسٽان جي باري ۾، پوءِ به سر زمين تي پهچي
نرالو ئي آنند محسوس ٿئي ٿو.

پاڪستان بطحان کان اڳ هتي اچڻ جي ضرورت
محسوس نه ڪئي هئي. ائين به آهي ته گنگا ڪناري
رهندڙ پندا ئي نل جي پاڻيءَ سان سنان ڪندا آهن!
پلا جاتو به ڪنهن تي ته دور فدا ڪند چاهي آميرڪا
جا لوڪ ته هتي آسانيءَ سان اچي سگهندا، باقي
سنڌي هندوءَ کي پنهنجن بزرگن جو اسٽان ڏسڻ تاءِ به
نه ملندو، پوءِ ڪٿي چون، هو لاڙڪاڻي ۾ ڄائو هجي يا
ڏرڪريءَ ۾!

اسڪئنڊينوين جو نه هجي ڪٿي ڪنهن دشمن يا
جرمن جو هجي، جيڪو به 'انڊس وئلي سوليپریشن' تي
ڪتاب نڪرندو آهي، سو جيتوڻيڪ ڪري رکندو
آهيان. سر جان مارشل جي جهوني ڪتاب جي منهن
مانگي قيمت ڏيڻ لاءِ آئر ڏسي ڏڪاندار به اچنبي ۾
پئجي ويو هو!

پنهنجي اکين جي پيلاس ٻجھائڻ لاءِ اهم ڪي ڪاڄ
پهچائڻ لاءِ انڪانسواءِ ٻيو ڪوئي وسيلو به نه ڪونهي!
سندو سڀيتا جي مهانتا جا ڪيترا به گيت ٻڌي
ڊاڇڻ وارو ناهيان!

پنج هزار پواڻي سڄيو استان تي پهچي ائين محسوس
ٿو ٿئي ته گذريل ڪيترا يگ هن ماڻهيءَ ۾ گذاريا آهن.
مهان سڀيتا جي گورو شرنڪلا جي هڪ ننڍي ڪڙي
ٿي رهيو آهيان سدا!

احساس بلڪل نٿو ٿئي ته ڪو سچ پچ پهريون دفعو
هتي آيو آهيان! اڳلن جنمن جي نه خبر ناهي باقي هن
جنم ۾ ته پهريون ئي دفعو آيو آهيان، پوءِ به.....
هڪ ٻئي مٿان ست شهر اڏيل آهن. ڪنڪي زلزلي
تباھ ڪيو، ڪن ڪي جنگين، پر گهڻن ڪي سندو،
ناراض ٿي!

هاڻي ته رسي، ڪافي پري هلي ويئي آهي
اڳو پوءِ!

گائيد ڳات اوچو ڪري پراڻي گورو ڳاڻا جا گيت
ته ڳائي ٿو، پر حال جون حالتون ورنن ڪندي سر
گلانيءَ وچان جهڪي ٿو وڃي.

جڏهن هندن جي کوٽائيءَ دنيا ۾ جو اڻهاس بدلي
ڇڏيو، انسان پاڪستان سرڪار ماڻيلي ماءُ جو ورتاءُ
ڪري رهي آهي! سنڌي آريه هئا يا دراوڙ انلاءِ ڇو
ويهي ماڻا پڇي ڪيون؟ اسلام کان اڳ واري تهذيب
به ڪا تهذيب آهي! اهي سڃيئون سڪڙيون سڀيتائون
رهن يا نه انسان ڪهڙو ٿو فرق پوي؟

ٿورست کي آڻڻ لاءِ هيتري جو پاڪ ايئر لائين سنڌو
ماڻهيءَ جي پبلستي ڪري ٿي، اها ڇا ڪافي ناهي!

جڏهن جڏهن ٻوڏ جو خطرو ايندو، برسات جو پونڊر
مچندو، آمريڪن ۽ انڊين جي تـه نند ڦٽندي، پر
پاڪستانين جي اک به نه مٽي ٿي.

وڌيڪ اڻهاسڪار دڙي کي بچائڻ لاءِ فعد ڪندا
ڪرڻ شروع ڪندا ۽ ڏيئي سرڪار انهن مندن مان
الويون ماڻڻ لڳندي.

’اڀا اجنبي‘ نالي هندي اڀياس ۾ هي سڀ وستار
سان نهايت ئي سٺيڪ نموني ورڻ ڪيل آهي. ليڪه
’موهن جو دڙو‘ ڏسڻ کان اڳ ئي پنهنجي ڪلپنا جي
قلم سان نهايت ئي روچڪ ورڻ ڪيو آهي.

ڪلڙ جي صوفن جيئان گلابي ڳل، نميا ڦل سمان

سٺن، نهايت ئي آڪوشڪ انداز ۾ مڙيل ڇيله واري،
 اُٽيڇٽ ڪندڙ ڪمر- پٽو پٽل، لست الجھيل، زلث
 گونڻيل، مند مند مسڪرائيندي سمنڊو ماڻو جي سمنڊري
 اکين اڳيان 'گريٽ - باٽ' ۾ ٽلھي ٿي. سڳندت عظون
 ۽ تيلن سان ماليش ڪرائيندي نظر ٿي اچي.

ڇاپڻين ڏاڙهي، نوڪدار پالا ۽ ڇهنبدار پٿرن وارا
 هٿيار کڻي سنڌي يووڪ هڪ سڳي ڏاند وارو رت
 راجمارگ تان هڪليندي نظر ٿو اچي!
 پيپي ڏاڙهي ۽ وارو اڏير، اڏيرتا سان رستو پار ڪندي...

لکي ته ويس: 'وطن واپس'. پوءِ سوچڻ وينس ته
لکڻ ڪپندو هو: 'وطن مان واپس'!

پوئين ڏينهن من جي ساگر اندر ڪافي لهرون لهن
چڙهن ٿيون. جوار پاڻا سمورين جي نانوَ کي ڏاڍو ڏولائمان
ڪري رهيو آهي. رات ۾ پاسا ورايا آهن.

اڳ جڏهن سنڌ ڇڏي هئي ته تر جو به احساس نه
هو ته ڪو سدا لاءِ ڇڏي رهيو آهيان. ٿوري وقت لاءِ
ٿيڻ تي وڃون ٿا، ايئن سوچي نڪتا هياسين ۽ اهو
'ٿورو' سدا بطجي پيو! پر هاڻي ته سنڌ روپي ٿيڻ
آستان تي آيو ئي ٿوري وقت لاءِ آهيان. اهو 'سدا'
ڪيئن ٿي؟

ڪي اوڏائي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سپرين
ڪي سنڀرجن نه ڪڏهن، ڪي نه وسرن مور
پنڀرڪيءَ جو اُٿي سنڌ واه کان موڪلائڻ آيا آهيون.
ٽانگو ڪري به اڌ واٽ تي لهي ٿا پئون. ملڪ جي
ملوڪ مٽيءَ سان، ڌڌڙ ۽ ڌوڙ سان ڀري ڇڏيو آهي
سموري شير ڪي اڃ ته!

ڪاليجي جوان جل-ڪريدا ڪري رهيا آهن واه ۾.
اسان به انب وغيره ڪٽي آيا آهيون. گذريل، مئل
زمانن کي نقلي نموني سڃڻو ڪرڻ!

دانگيءَ روئي ۽ ساڳ ملڻ جو تہ سوال ئي نٿو
پيدا ٿئي، سو انب چوسي دل پر پائڻ ٿا چاهيون.

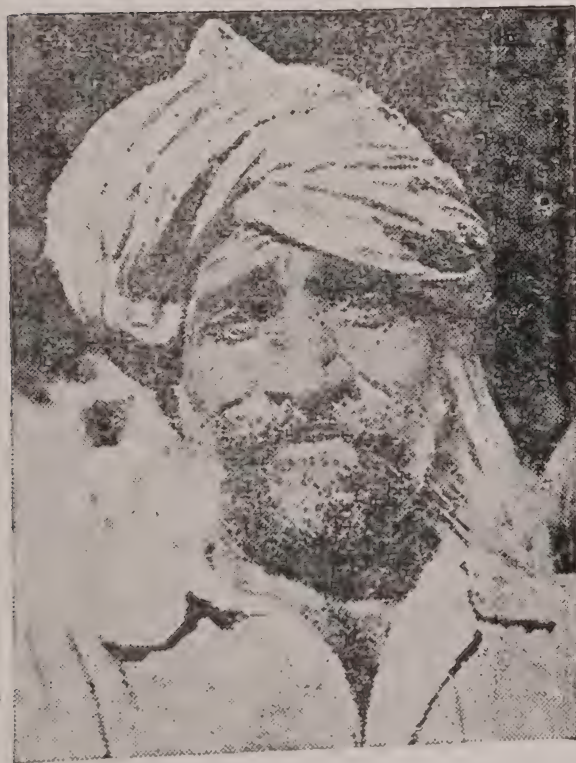
لات پوندي، اُن يگ ۾، پلين تان ٿيا ڏيندي
گهڻي ئي نوڪ جهونڪ ٿيندي هئي. ماچين واري پل
تان بانڀڙڪي ۽ پڪي پل تي خوب نينگ ٿيا ڏيندا
هياسين. پاڻيءَ ۾ ڪلهي گس لڳي پيئي هوندي هئي
۽ اڄ آڱرين تي ڳڻڻ جيترا پاڻ ۾ عالي حوالي ٿي
رهيا آهيون.

”جنهن هندوءَ جو گهر اسان والاريو،“ هڪڙو چئي
ٿو، ”الاڙي، ڇا ته ان ۾ ناياب چتر، مورتون ۽ ڌرمي
ڪتاب مليا! اسانڪي ته سمجه ۾ نٿو اچي انهنجو اصلي
ملهه..... ڪپيو ته توهان ڪٿي وڃو ۽ وڃي انهنجي
مالڪن کي ڳولهي ۽ ڏيون...“

بيو وري شڪارپور جي مشهور تازن لونڊيبازن جون
ڳالهيون ٻڌائڻ ٿو لڳي. ”موموسيڪس“ انگلنڊ آميرڪا
۾ هاڻي زور پکڙيو آهي، پر سنڌ ۾ اصل ڪسان وٺي
زور آهي.

هڪڙو لونڊيباز ”پاجاما پارٽي“ هلائيندو آهي. هڪ
جيتريون زالون مرد ڪنا ڪري اونداهي روم ۾ وڃي
پنهنجا هيٺيان ڪپڙا لاهي اچڻ لاءِ چونڊن، پوءِ لونڊيباز جو
چوڪرو هڪ زنانو پڄامو يا گهگهرو ڪٽندو ۽ هڪ مردانو

سوت يا پڄامو ۽ پوءِ جنهن زال-مرد جا آهي ڪپڙا
هوندا تنڪي هڪٻئي جي سنگ ۾ ٻي ٿي ڪلاڪ گذارڻو
پوندو ۽ هڪ ٻئي سان ڪيتري به چيڙخاني ڪرڻ جي
چوٽ رهندن. پنگ، چوڻ، ايل، ايس، ڊي، وغيره ميسر
رهندي. اڳي انهنڪي چولي مارڻي ڪري سڏيندا هئا.
بيو وري ريلوءَ جو بامجي مٿڪا هلائيندو آهي.
ريلوءَ جو لنگوٽيو يار هو هنجو پيءُ ۽ وچ-ڀڻ مهل هو
پنهنجي جوا جون ٽڪريون هنڪي سونپي ويو هو!

اڄ ته ٽانگي وارو به
ڏاڍو لقائي مليو آهي.
ڪناري تان ٽانگي جو
سُر ڪرائيندي واپس
وٺي ٿو هلي.

”او جئين شال، هي
جنانو تر (زن-انو گهاٽ)
هوندو هو. مجال آ جو
ڪر مردالو اک ڪٽي

نھاري پي... هتان او اصل سڌو رستو لڪيدر تي وڃي
ٿو نڪري... واٽين جي ڏينهن ۾ رستو ائين صاف
اُڃلو هوندو هو جو کير هارجي پئي ته ميڙ ڪٽي به هاڻي
ته هي سوئر جو پٽ به سنڌ واه جو نالو ٻڌي منهن
ڪٽي ڦيريندو آهي.....“

پنهجي گهوڙي کي ڪنهن مهل 'سوئو جو پٽ' يا
'خچر جي اولاد' ڪري ٿو سڏي يا 'شمن ڳڏي' ۽
'پيتو لڳن'!

”ممبئيءَ ۾ به مينهن ۾ رستا ائين ٿي ويندا آهن!“
آفت ڏيڻ جي ٿو ڪيان.

”پٽ هڻي ويو—ڪنور ڀڳت شڪارپور کي پارائو
ڏيئي ويو، تڏين ته ڄاڻي سون نڪرندو هو، اُتي سم
ٿي نڪري، اسم رب جو، ديوان.....“

ڀاڙ ته روئي رهيو آهي، پر ڀاڙ سان ڪنو سڄي
ڪائنات کي به روئاري رهيو آهي!

هڪ هڪ هنڌ بيهاري اُنجو اتهاس ٿو ٻڌائي:
ڪت واري درٻار جو ڌڪو، جتي پاڻي ڇٽڪاءُ
ڪرڻ واري لاري بيٺي هوندي هئي ۽ گرمين ۾ شام
جو سموري رستي تي ڇٽڪاءُ ڪري ٺنڊي سڙڪ ۾
تبديل ڪندي هئي... وڏي گھوشالا، جتي گھو ته چا،
پر اڄ گھوءَ جو ڇيڻو به نظر نٿو اچي... چوڏڳي وٽان
نظر ايندڙ شڪر ڀارتي مندر جا ڪنڊهو ۽ اڳتي بيگاري
واڌ رستو ڪراس ڪندو نظر ٿو اچي. اسان به ٿانگو
ساجي پاسي موڙايون ٿا ته اڳو پوءِ پومانند پندار مان به
ٿيندا اچون، جوڳين جي مڙهي، آٿڙا، سڳنا مورتِيءَ
جو آکاڙو وغيره... بجا بن جا باغ ۽ اکين جي اسپتال
ان ٿو ٿئي وٽ ئي آهن.

سائڻ جو مندر ۽ ٻالڪرام مڙهي چاهي پرمائند آشرم
سڀ سمنان، ويوان پيا آهن! جن استائن سامي ۽ جهڙا
سڌ پيدا ڪيا، ڪت واري ٻائي جهڙا سنت پيدا ڪيا،
بيشمار داني درماڻما پيدا ڪيا، اهي هيئن نڌڻڪا
پيا آهن.

پرمائند جو وشال باغ بنجر حالت ۾ ۽ پندار پوريل
حالت ۾ پيو آهي. ٻڍو باغائي اڃا انهن هنڌن کي
سنڀالي وينو آهي. مهاراج ۽ انجا جهونا شش ياد اٿس
اسانجو وڏو چاچو به مهاراج جي قديمي شش مان هو
باغائيءَ کي ٻڌاير ٿي. هو وفات ڪري چڪو آهي ۽
پرمائند مهاراج، ڪار بمبئيءَ ۾ پنهنجي پندار ۾ سياري
جي مند ۾ اچي رهي..... (تازو ديولوڪ پڌاريو.)

ريلوي پشن وارو وڏو رستو وٺي ڪاليج جي ٻاهران
لنگهون ٿا. چيلاسنگهه سيتلداس ڪاليج اڀر سنڌ جو
وڏي ۾ وڏو ۽ جهونو ڪاليج آهي. ڪافي گوڙ متو پيو
آهي. پوليس پيني آهي ۽ شاگردن جي ڌماچوڪڙي
مٿي پيئي آهي. الله ڏنو ڪي ڪارڻ جي خبر آهي.
هو ٻڌائي ٿو، ”چورا چڱو ٿا ڪن. سرڪار ڪاليج جو
نانءُ مٿي ڪنهن اٿڙي گمڙي ليدر جو رکڻ ٿي چاهي
۽ نينگر ٿا چون جڏهن ٻن واطين ڪاليج کولڻ لاءِ به
لک ڪڍي ڏنا هئا تڏين اهي ليدر ڪاٿي هئا؟ ڪنهن
ڏميدار ڪنهن وڏيري پاڻي به نه ڏني هئي ڪاليج
کولڻ لاءِ!.....“

هوڀڻل ائڪيڊميءَ واري لنبي رستي کان لڪيدر
لاءِ مڙون ٿا. ائڪيڊميءَ جو جنم ڏاتا واڌوئل گوڪلاڻي
نوانوي ورهين جي عمر ۾ تازو بمبئيءَ ۾ گذاري ويو.
ٽانگي واري کي هن جون ۽ ٻين جهونن جوڳين جون
تازيون ڳالهيون ٻڌايان ٿو.

گطيش باغ وٽ ٽانگو ڇڏيون ٿا. ڏاڍن ايلڙن بعد
هو پاڙو وٺي ٿو ۽ انمان به رپيا ڏيئي چئي ٿو، ”ٻارن
لاءِ ٽول وٺندو وڃج...“ ۽ ”جيءُ جيئندن جا ميلا“
چوندي گهوڙي کي زور سان جهپوڪ هڻي، ”هل ڙي
بيٽو لڳن!“ ڪندي هليو ٿو وڃي.

گطيش باغ ۾ ئي ڪنهن وٽ هيٺان ويهي پتا ويدن
۽ پراڻن جو اڀياس ڪيو هو ۽ مان ڊولو، گل، رمضان،
۽ رفيقي سان ونجهو وئي ۽ لڪ ڇپ رانديون زميون هيون.
زبون حالت ۾ ويرومل بيگراج جي پوئڻ جي پريس
ڏسون ٿا. ههڙي شير جا پويان پنهنجي پاڇي کان به
ڇڙڪي، قدم قدم ڦوڪي ٿا ڪڍن.

ٿيناليهه ورهيه اڳ ڪلهي تي ميثائي پٽيون ڪٽي
اوجهي ۾ ويندو هوس. انجي ٻاهران هڪ هندو ليدر
جو دڪان آهي. هڪي هڪي ڳالهائي ٿو. چئي ٿو
”گهرو الجهن ۾ منجهيو پيو آهيان...“ پر مونکي لڳي
ٿو ته پاڻ کي ساورڪر ۽ مونکي ڀڳت سنگهه ٿو ڀانئجي!
پنهنجي گهر کي به مٽلي جي مٿن واري موڙ وٺان

پويون پيرو پرڪرما ڏيونتا ۽ شاهي بزار ۾ هڪ هڪ
دڪان ٻاهران رکيل، وندو شاپنگ ۽ دڪاندار سان
هاٿ ڪندا ڏيري ڏيري وڌڻ ٿا لڳون. ڪپڙي جي
هڪ وڏي دڪان ٻاهران بيجهي ٿا وڃون.

”آميرڪن جارجٽ ونون ڪين چياني ڪي. ٿي.؟“

پٽ سان مذاق ڪندي دڪان ۾ گهران ٿو.

سنڌي مسلمان جو دڪان آهي. سمجهي ٿو وڃي
ته هندستان مان آيا آهيون. ٿانگي وارو ته بنا ٻڌائڻ
جي ايترو به سمجهي ويو هو ته اڄ واپس به وڃي رهيا
آهيون! ڪيئن خبر ٿي پئجي وڃي هننڪي؟

ڏاڍو آءُ ڀاءُ ڪري ٻڌائڻ ٿو لڳي. ”مشهور سينٽ
پيسومل وشنداس، ڪپڙا ڪنگ جو هي دڪان هو
اصل ۾!“

ڪهڙو نه سنجوگ! پيسومل جو پٽ منهنجو سمنڊو
ٿئي. ڪوئي زمانو هو جڏهن پيسومل وشنداس پاڻڪي
ڪير سڏائي! ولايت مان سينٽ جي فوٽي سان خاص
مهر لڳل ڪپڙو ايدو هو ۽ ڇپيل هوندو هو، ”شڪارپور
سنڌ ڪي شوقين سينيون ڪي ليٽي خاص بنايا ڪيا.“

جهجهو پاڪستاني ڪپڙو خريد ٿا ڪيون.

پيسن وٺڻ کان هي به جهجهڪي ٿو.

پاسي ۾ ئي ٿي. ويءَ جو دڪان آهي. شڪل
صورت مان مالڪ هندو لڳي رهيو آهي. پڇڻ تي

ٻڌائي ٿو ته هڪڙو ڏاڏو برابر هندو هو ۽ سو به بچاج ذات مان! هن ننڍي شهر ۾ به هڪ به ٿي. وي. روز وڪامجي ٿي. ٿي. وي ۽ ريڊيو پروگرامن ۾ پاڪستان اسان کان ايترو ئي اڳرو آهي جيترو فلمن ۾ پئنتي.

گهر ۾ هڪڙو جهور ٻڌو انتظار ڪري رهيو آهي. ڳڙاڙي پائيندي چئي ٿو، ”اڳ ۾ ته خبر پوي ها ته مائٽريوميءَ جي مڃوڻ جي اصل ڀڙ ٿي سڙ ڪرائين ها ماضيءَ جو. ماضيءَ جو پندار ڀريو پيو ٿي مونوت ديولٽ يار!“

پريل هائو سان چوانتو، ”مهراڻ ۾ ڇا، مان ته ماضيءَ جي مانسروڙر ۾ ٽپيون ڏنيون آهن پائو، پر مت مائٽ يار دوست سدا ٽوڪيندا آهن ته عميق جي اونوائيءَ ۾ ٻڌي ويندين، پئنتي نهارييندين ته پئنتي ٿي رهجي ويندين... انڪري اڳتي نهاري سرورڙ جي ڪناري تي هٿس موٽي اڳلي رهيا آهن، اهي ڪٿا ڪرا.“

چوڏهن سالن کان ڪوشش ڪندو رهيو آهيان اچڻ لاءِ ۽ تڏهن ئي وڃي چوڏهن ڏينهن اچڻ مليو آهي ۽ اهي به اچي پورا ٿيا آهن. پوت ڪال ۾ گهڻوئي پٽڪيو آهيان ۽ وڌيڪ پٽڪڻ سان ڪٿي خود ئي نه پوت سگهجي پوان!

شام جو ننڍيون ننڍيون بدريون، جيري، پوري، باداميون، بستل، ٻنگري، ڳچيون وغيره — جڳا هندستان

۾ مائٽ آھن، انھن لاءِ ڏيئي ٿا وڃن. هندستان جي
ڪسٽم وارا سٿي ڇڏيندا، اهو ڄاڻندي به انڪار نٿو
ڪري سگهان.

بدا ڪنهن ڊرامي، بدا ڪنهن سينٽي مينٽ جي وطن
کي الوداع ٿو ڪريان.

سڏ م ڪو سڏن ري، هلاط رءُ م هل،

جلاط رءُ م جل، روئط رءُ متان روئين

(شاه)

رات بدران اڌ رات جو لاهور لاءِ سڌي ٿرين مليڻي
چار ڪلاڪ لپت آهي. اُهي پليٽ فارم تي ميزبان جي
ٻارن سان مٿو گشتي ڪندي گذاريون ٿا. گاڏو به آخري
ٿو ملي.

وات تي وڌيڪ لپت ٿي ٿئي. ڪٿي امرتسر جي
ٿرين ته گسي نه ويندي؟ گسٽ ڏي! من ان بهاني تي
وطن ۾ وڌيڪ رهڻ ملي، پلي پوءِ سکر جي جيل ۾ يا
ڪراچيءَ جي ڪاراگاهه ۾!

ٿرين ته مس نٿا ڪيون پر پڪڙيون بلڪل فلمي
انداز ۾ ٿا.

لاهور ۾ پهچون مس ٿا ته ”سمجھو ٿا“ آسھڻ جي
سايعي ۾ ڏسون ٿا. سهڪندي سهڪندي پاسپورٽ، ٽيٽر
وغيرهه چيڪ ڪرائي ڀڄندي ڀڄندي ٿرين پڪڙيون ٿا.
ڪسٽمس مان ڪيئن لنگهياسي، ڪولين ڪيئن

اڀرڻ سان ڪيو، ٽرين ڪيئن پڪڙي اهو سوچي اڃ به وار
 ڪڙا ٿي ٿا وڃن. جي نه پڪڙي سگهون ها ته اسان
 سان نه جيڪا جٺ ٿيڻي هجي ها سا ٿي ها، پر
 اسان کي نه ڏسي بمبئيءَ ۾ گهر وارن جو نه اڌ ساه
 نڪري ئي وڃي ها!

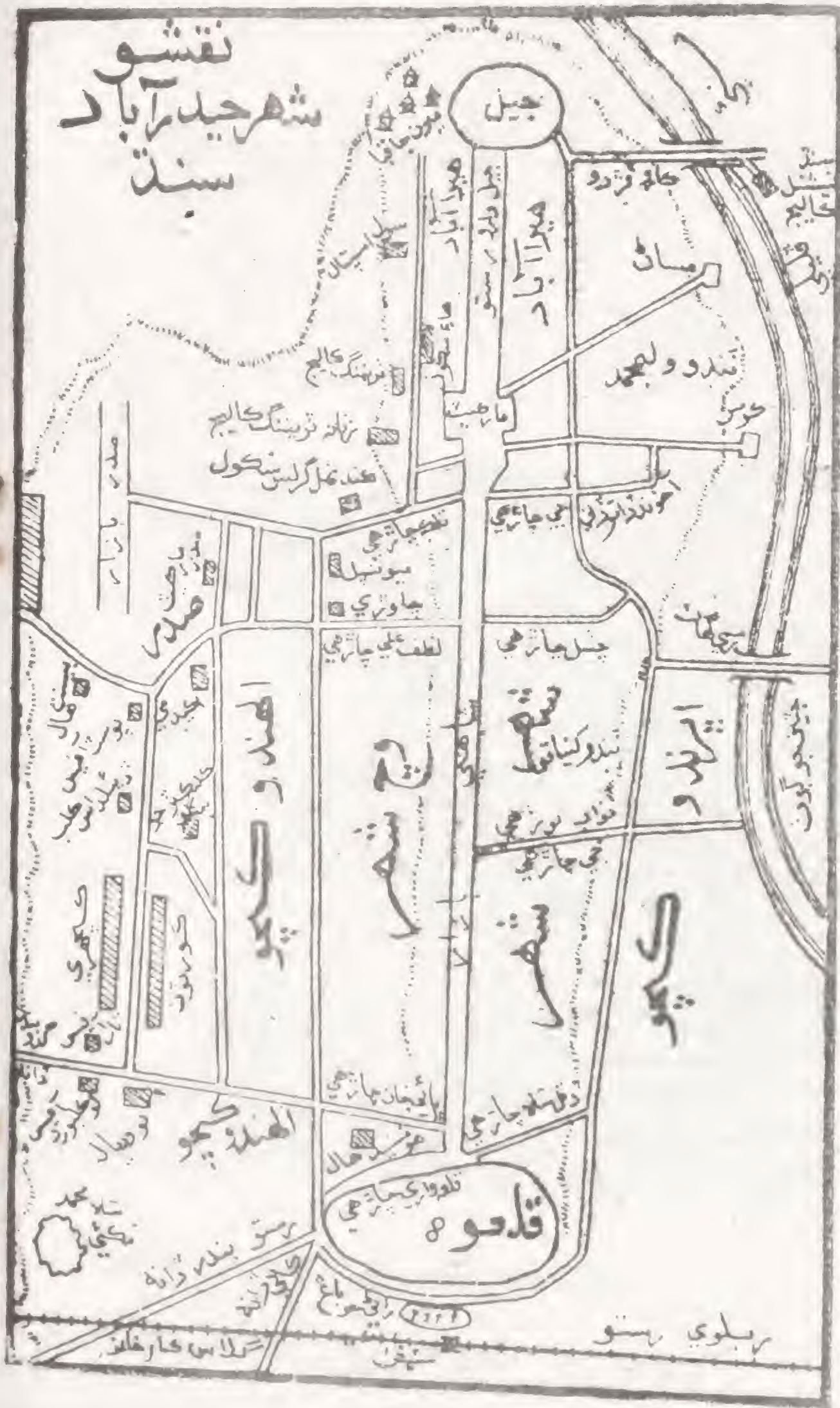
سرگ جي ڀائرا جو انت ٿو اچي! ڪير ٿو پڇي ته
 حرف بدشور ئي جيئري جاڳندي سرگ پهتو هو؟

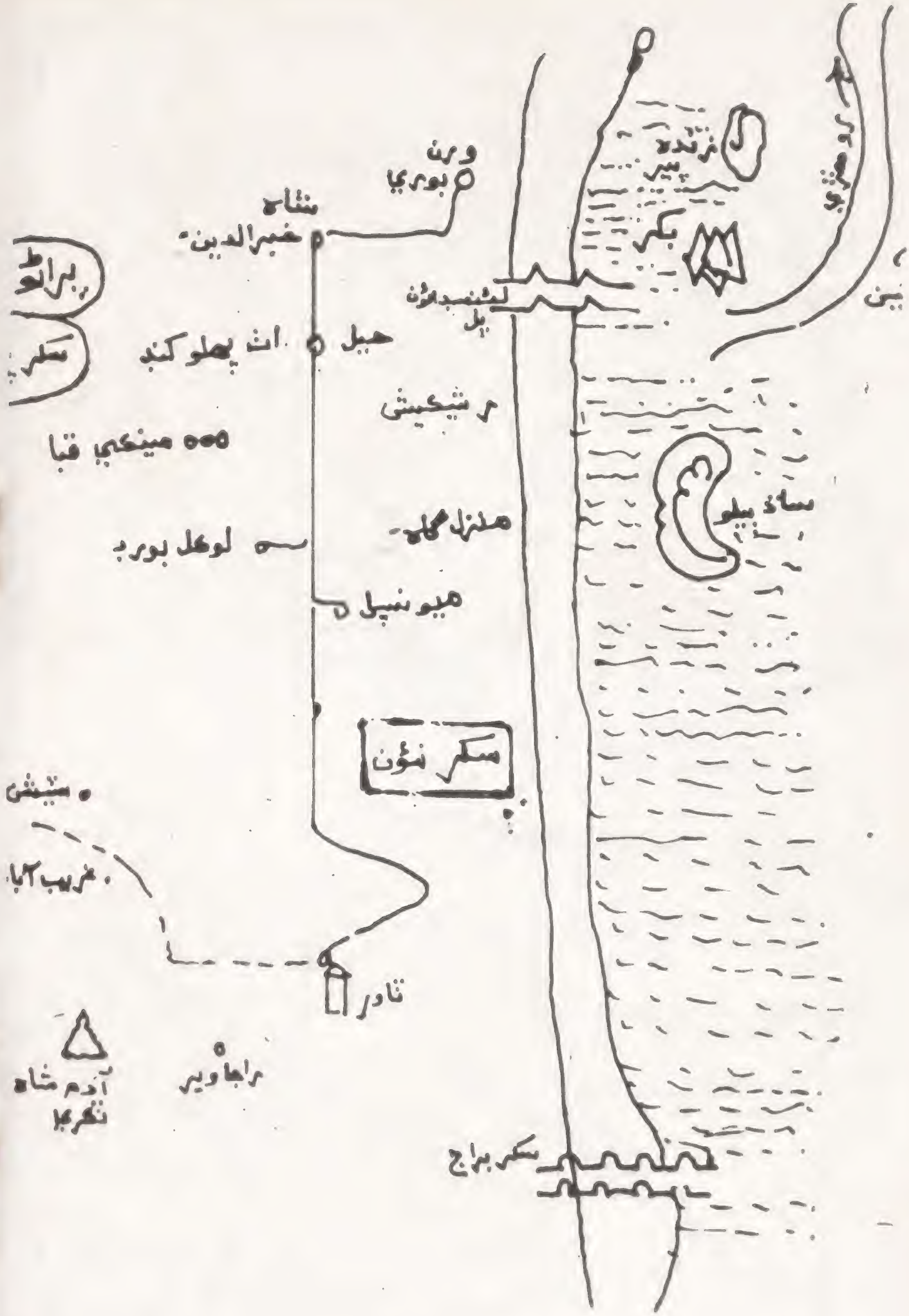
نقشو
شهر حیدرآباد
سند

حیدرآباد : قلعو

حیدرآباد : شھر

سیوهرٹ

دما
دم
مست
قلندری

معصوم شاہ منارو
سکر

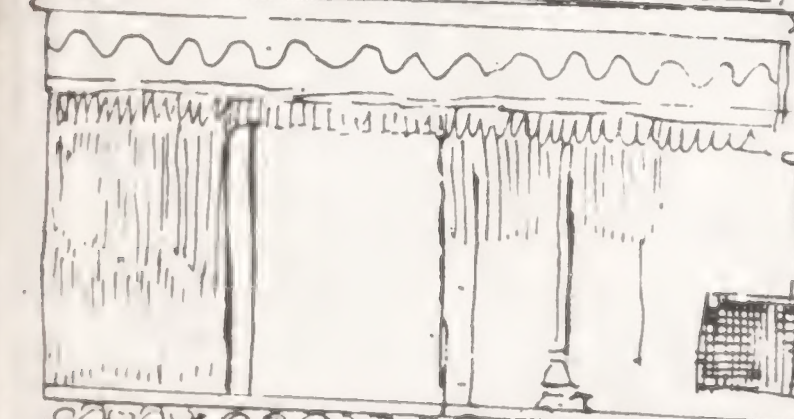

۱۱۵۶

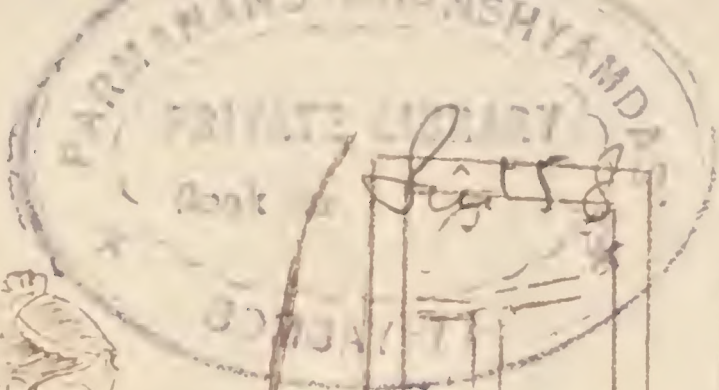

لاڑکانہ کی عمارت جوڈیک

لاڈکانہ کی بیلڈنگ

मौमल मोमल

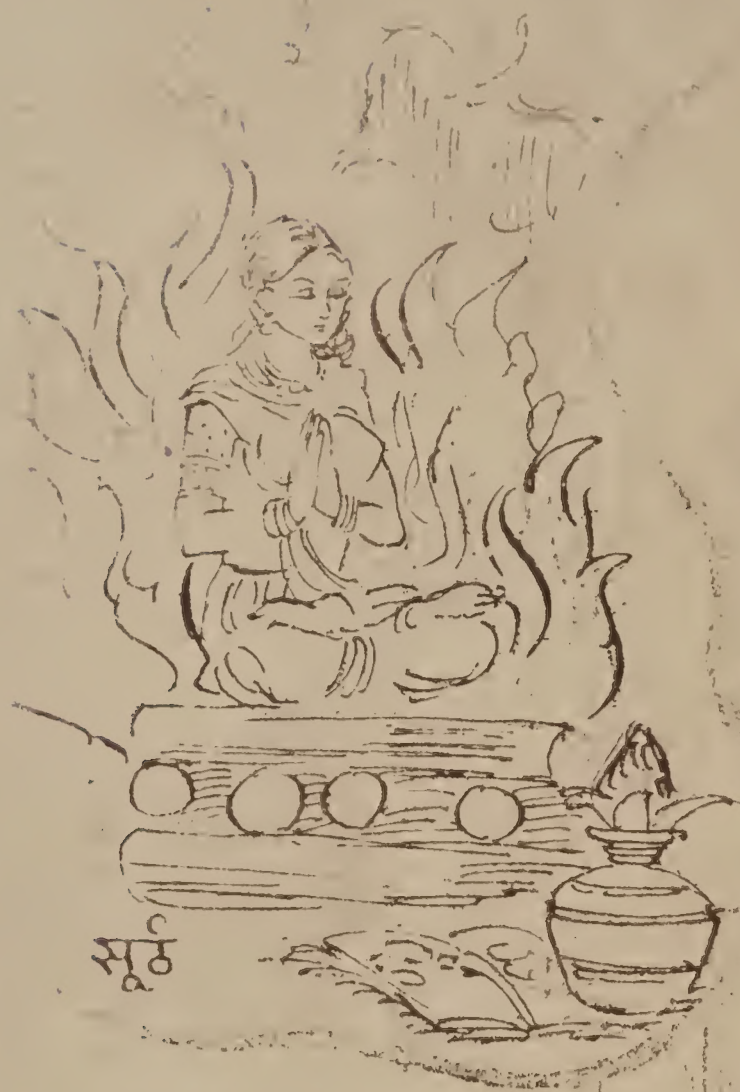
मात
संधी
मुंदरियाँ

सुहिणी

सुहिणी

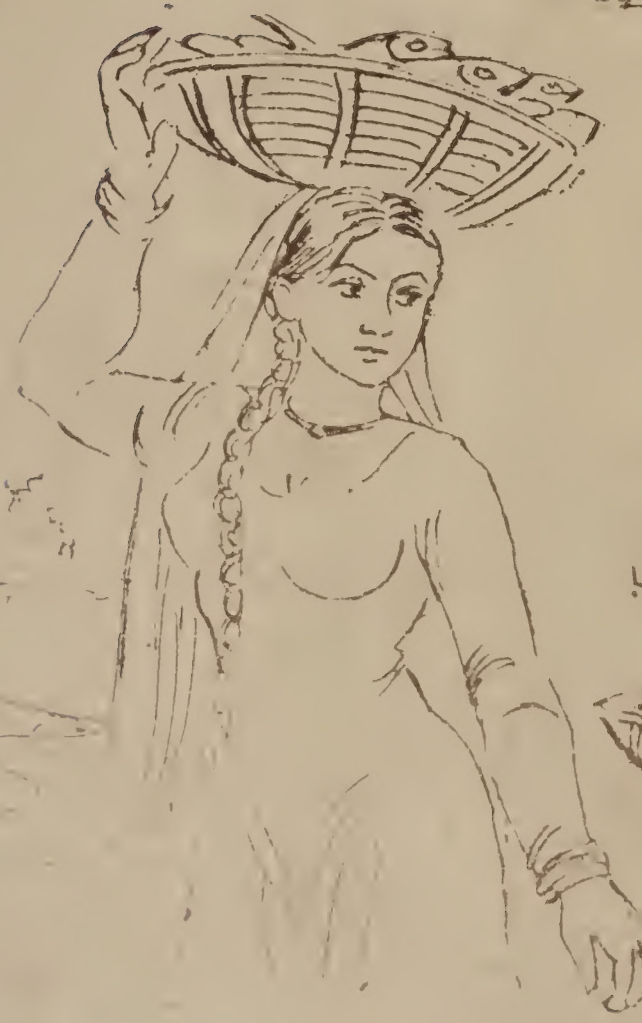

سُورِ

سُورِ

لُورِ

ماروِ

ماروِ

سُندريون

حَسِين حيدر آباد ۾. هير آباد چو گل
 ڳوٺڙو ڪلاچي. آڄ ڪروڙها لوڪن جي ڪرا
 جبري خوالا جلائي جيڪب آباد
 سڪر سونهارو. روئي ٿي روهن
 بڪر بکيو. آيو. ستن جو سا
 جانبار حرن جو. پير ڳوٺ پي
 دماد مست قلندر. لعل شهبان
 نتي جو نٿ نيارو. اڏيرو لال
 لڏڻ لاڙڪاڻو. شاعر جو سندر آڻ
 مهان سنڌو سڀيتا جو پاسبان. موهن جو
 ستر سان سميتيل. سرگ شڪار